

Universiteit
Leiden
The Netherlands

‘Blijven zij langer kind, of liever, worden het voor het eerst van hun leven’? De invloed van leeftijd en gender op de (her)opvoeding van jongens en meisjes in drie (her)opvoedingsinstellingen in Nederland tussen 1850-1905.

Stolk, Britt

Citation

Stolk, B. (2023). *‘Blijven zij langer kind, of liever, worden het voor het eerst van hun leven’? De invloed van leeftijd en gender op de (her)opvoeding van jongens en meisjes in drie (her)opvoedingsinstellingen in Nederland tussen 1850-1905.*

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3656695>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Masterscriptie

Master of Arts (MA) History – Cities, Migration and Global Interdependence

‘Blijven zij langer kind, of liever, worden het voor het eerst van hun leven’?

De invloed van leeftijd en gender op de (her)opvoeding van jongens en meisjes in drie (her)opvoedingsinstellingen in Nederland tussen 1850-1905.

door

Britt Stolk

S1846981

17.487 woorden

Universiteit Leiden

Onder begeleiding van: Dr. E.C. Walhout

6 juli 2023

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
1.1 Vraagstelling.....	4
1.2 Historiografie.....	5
1.2.1 Het denken over kinderen en kindertijd door de tijd heen.....	5
1.2.2 Onderzoek naar ‘kwetsbare’ kinderen en hun (her)opvoeding.....	8
1.3 Theoretisch kader	11
1.4 Bronnen en methoden.....	13
2. Populatieontwikkeling en opnameaantallen	17
2.1 Filantropische kinderzorg na 1848	17
2.2 Ontwikkeling van de populatie.....	19
2.3 Ontwikkeling van de jaarlijkse opnameaantallen.....	23
2.4 Deelconclusie	28
3. Aankomst en vertrek	29
3.1 Opnameredenen en leeftijden	29
3.2 Initiatiefnemers van de opname.....	33
3.3 <i>Agency</i> en het vertrek uit de instelling.....	37
3.4 Deelconclusie	42
4. Categoriseren, stimuleren en corrigeren binnen de (her)opvoeding	43
4.1 Categorisering op basis van leeftijd.....	43
4.2 Gender- en leeftijdsgebonden verwachtingen	45
4.3 Stimuleren van ‘gewenst’ gedrag	48
4.4 Corrigeren van ‘ongewenst’ gedrag	50
4.5 Deelconclusie	53
5. Conclusie	55
Bijlagen	59
Bibliografie	76
Bronnenoverzicht	76
Literatuuroverzicht	77
Websites	79

1. Inleiding

Met de invoering van de Jeugdwet in 2015 werd de verantwoordelijkheid voor de jeugdzorg overgedragen van de centrale overheid naar de afzonderlijke gemeenten.¹ Dit voorbeeld van decentralisatie van overheidstaken resulteerde in een intensivering van de discussie naar de vormgeving van jeugdzorg in Nederland. In reactie op een kritisch rapport van een onderzoekscommissie naar diverse inspecties en jeugdzorginstellingen, besloot het kabinet in 2019 de hervormingen gedeeltelijk terug te draaien. Door middel van reorganisatie werd geprobeerd om de kwaliteit van de jeugdzorg te verbeteren en opnieuw te waarborgen.² Discussies over de manier waarop de zorg voor ‘kwetsbare’ kinderen vormgegeven moet worden zijn van alle tijden. Zo werd er in 2022 nog intensief gediscussieerd over het openhouden of sluiten van gesloten jeugdzorginstellingen. Daarbij stond de vraag centraal in hoeverre de gesloten jeugdzorg kinderen daadwerkelijk ‘verder hielp’ of juist ‘tegenwerkte’.³ Hoewel jeugdzorgprofessionals, politici en andere betrokkenen zich vandaag de dag bezig houden met dit actuele vraagstuk omtrent de jeugdzorg in Nederland, werd er ook in eerdere tijdsperiodes regelmatig gediscussieerd over de manier waarop de zorg voor ‘kwetsbare’ kinderen behoorde vorm te krijgen.

Het gebruik van de term ‘kwetsbare’ kinderen behoeft hier nadere toelichting. Kinderen kunnen namelijk per definitie als ‘kwetsbaar’ worden beschouwd vanwege hun afhankelijkheid. Zo hebben jonge kinderen hun ouder(s) of verzorger(s) nodig om te worden voorzien in hun eerste levensbehoeften als eten, drinken en veiligheid. Hoewel kinderen dus altijd in bepaalde mate als kwetsbaar en afhankelijk gezien kunnen worden, bestaat er binnen deze groep ook een subcategorie ‘extra kwetsbare’ kinderen. Zo kan de afwezigheid van een (of beide) ouder(s) van grote invloed zijn op de positie die het kind in de samenleving inneemt. Hoewel andere verzorgers een deel van de verzorgende taken op zich kunnen nemen, zorgt de afwezigheid van een ouder onvermijdelijk voor een extra ‘risicofactor’ in de ontwikkeling en het welzijn van kinderen. In afwezigheid van ouderlijke bescherming (door werk, overlijden, verwaarlozing of door het gebruik van geweld) bestaat het risico dat kinderen nóg kwetsbaarder worden dan zij van nature door hun jonge leeftijd al zijn. In dit onderzoek naar de categorisering en

¹ Rijksoverheid, [‘Decentralisatie van overheidstaken naar gemeenten’](#), 2015 (geraadpleegd op 13-06-2022).

² Commissie Onderzoek naar geweld in de jeugdzorg (Commissie De Winter), *Onvoldoende beschermd. Geweld in de jeugdzorg van 1945 tot heden* (Den Haag 2019). Zie ook: Kamerbrief [‘Naar een betere organisatie van de jeugdhulp, jeugdbescherming en jeugdreclassering’](#), 28-11-2019 (geraadpleegd op 13-06-2022).

³ Redactie NOS, [‘Petitie voor einde gesloten jeugdzorg, maar wat zijn de alternatieven?’](#), 23-02-2022 (geraadpleegd op 16-06-2022).

(her)opvoeding van ‘kwetsbare’ kinderen worden die kinderen verstaan die buiten een veilige, stabiele omgeving en/of ouderlijke bescherming opgroeien, zoals weeskinderen, half-wezen, kinderen met gewelddadige ouders en verwaarloosde of misbruikte kinderen. Met ‘kwetsbare kinderen’ wordt dus specifiek gerefereerd aan die kinderen die om uiteenlopende redenen ‘extra’ kwetsbaar waren.⁴

In aanvulling hierop wordt met ‘kinderen’ verwezen naar hen die jonger waren dan drieëntwintig jaar oud. Hoewel vandaag de dag de oudsten binnen deze leeftijdsgroep eerder als ‘jongeren’, ‘adolescenten’ of ‘volwassenen’ in plaats van als ‘kinderen’ worden aangeduid is ervoor gekozen om in dit onderzoek toch te werken met de term ‘kinderen’, gezien hun minderjarige status. In de negentiende eeuw werden weeskinderen vanaf drieëntwintigjarige leeftijd als ‘volwassen’ beschouwd en zij dienden vanaf die leeftijd in hun eigen onderhoud te voorzien.⁵ Binnen deze historische context is het daarom accuraat om over ‘kinderen’ te spreken wanneer er wordt verwezen naar de doelgroep tot drieëntwintig jaar oud. Het is van belang te onderstrepen dat het denken over kinderen, de indeling van leeftijdscategorieën, de daarmee geassocieerde levensfasen (als in: zuigeling, kind, tiener/puber, adolescent en volwassene) als ook de daaraan gekoppelde verwachtingen, de afhankelijkheid en verantwoordelijkheid, in het verleden aan grote veranderingen onderhevig zijn geweest. Men heeft er telkens weer opnieuw vorm en betekenis aan gegeven. Er kan daarom worden beargumenteerd dat er sprake is van een plaats-, tijds- en contextgebondenheid wanneer we over het concept ‘leeftijd’ spreken. Ditzelfde geldt voor het concept ‘gender’. In dit onderzoek wordt met gender enerzijds verwezen naar het geslacht van de kinderen: jongens versus meisjes. Anderzijds wordt met gender ook gerefereerd naar de sociale en culturele invulling van sekseverschillen: de verwachtingen en associaties met mannelijkheid en vrouwelijkheid.

1.1 Vraagstelling

In dit onderzoek staat de volgende vraag centraal: in hoeverre hebben de concepten leeftijd en gender een afzonderlijke dan wel elkaar versterkende rol gespeeld binnen de (her)opvoeding

⁴ Er kan worden gediscussieerd over het gebruik van de term ‘kwetsbaar’ in relatie tot de kinderen die in dit onderzoek centraal staan. Enerzijds is deze term bruikbaar om te verwijzen naar de extra uitdagingen en risico’s waar deze kinderen mee te maken kregen. Anderzijds hoeft niet voor ieder kind ‘kwetsbaarheid’ dezelfde betekenis te hebben gehad en was mogelijk niet ieder kind in vergelijkbare omstandigheden ‘even kwetsbaar’. Zo speelden leeftijd en gender ongetwijfeld een rol in wie wel en wie niet als kwetsbaar werd beschouwd. Hoewel hier rekening mee moet worden gehouden, wordt in dit onderzoek beargumenteerd dat de afwezigheid van ouderlijke bescherming, in welke vorm dan ook, voor ieder kind een extra risicofactor vormde binnen zijn of haar ontwikkeling. Deze toelichting verklaart waarom er binnen dit onderzoek wel wordt gefocust op de doelgroep ‘kwetsbare’ kinderen.

⁵ K. van der Wiel, *Dit kint hiet Willem: de Heilige Geest in Leiden, 700 jaar vondelingen, wezen en jeugdzorg* (Leiden 2010) 118.

van ‘kwetsbare’ jongens en meisjes in drie (her)opvoedingsinstellingen in Nederland tussen 1850 en 1905 en hoe kunnen we dit verklaren? De vragen welke leeftijdscategorieën er werden geconstrueerd, welke verwachtingen hieraan werden gekoppeld en op welke manier de zorg voor de groep ‘kwetsbare’ kinderen vorm kreeg worden daarbij beantwoord. Hierbij staan verschillende (her)opvoedingspraktijken uit de tweede helft van de negentiende eeuw centraal, steeds gekoppeld aan leeftijd en gender als sociale constructies. De keuze voor de drie (her)opvoedingsinstellingen wordt later in deze inleiding (zie *1.4 Bronnen en methoden*) toegelicht. Er is voor de tijdsafbakening 1850-1905 gekozen aangezien er zowel voor, tijdens als na deze periode belangrijke veranderingen hebben plaatsgevonden in het denken over kinderen, wie en wat kinderen zijn en over hun (her)opvoeding. Door deze periode als geheel te onderzoeken worden nieuwe inzichten verkregen in de vraag in hoeverre er een continuïteit of verandering is waar te nemen binnen het denken over de opvang van de groep ‘kwetsbare kinderen’ en op welke wijze dit kan worden verklaard. De relevantie van deze onderwerpskeuze wordt onmiskenbaar duidelijk binnen het kader van de actuele discussies over de vormgeving van de jeugdzorg in Nederland vandaag de dag.⁶ Bovendien onderstreept ook de recente aandacht voor de ervaringen van kinderen in heropvoedingskampen in de Verenigde Staten hoe actueel dit onderwerp nog steeds is.⁷ Dit onderzoek zal dan ook bijdragen aan een beter begrip van de relatie tussen leeftijd en gender als sociale constructies en de verschillende vormen van (her)opvoeding van ‘kwetsbare’ kinderen in de tweede helft van de negentiende eeuw.

1.2 Historiografie

1.2.1 Het denken over kinderen en kindertijd door de tijd heen

Gedurende de vroegmoderne tijd werd er op verschillende manieren nagedacht over kinderen en over hun (her)opvoeding. Zo beargumenteerde de Franse filosoof en politicus Montaigne (1533-1592) in zijn werk *De l'institution des enfants* dat er ‘slechts’ vijftien tot zestien opvoedingsjaren bestonden.⁸ De Engelse filosoof John Locke (1632-1704) beschreef vervolgens tegen het einde van de zeventiende eeuw het kind als een ‘onbeschreven blad’ (*tabula rasa*). Ouders en andere verzorgers van het kind speelden volgens hem een onmisbare rol in het vormgeven van dit ‘onbeschreven blad’. Hoewel dit beeld van wat kinderen zijn op

⁶ Redactie NOS, [‘Akkoord over geld voor jeugdzorg, nu inhoudelijke verbeteringen nog’](#), 18-04-2023 (geraadpleegd op 18-04-2023); Ibidem, [‘Jeugdzorg faalt al sinds vorige eeuw, maar het gesprek verandert niet’](#), 05-03-2023 (geraadpleegd op 13-05-2023).

⁷ Redactie RTL-Nieuws, Video [‘Jongeren in VS spreken zich uit over extreme heropvoedingskampen: ‘Mishandeld en verwaarloosd’](#), 16-04-2023 (geraadpleegd op 16-04-2023).

⁸ J.H. van den Berg, ‘Pedagogische rêverie fin de siècle’, in: R. de Groot en J.D. van der Ploeg (red.), *Het kind van de eeuw: het kind van de rekening?* (Houten 1999) 25-31, 25.

zichzelf niet nieuw was, kregen de implicaties van deze visie meer aandacht door het feit dat juist Locke ze verspreidde.⁹ De Franse filosoof en pedagoog Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) heeft in 1762 eveneens zijn visie op opvoeding uiteengezet in zijn werk *Émile, ou De l'éducation*.¹⁰ Hij beargumenteerde hierin dat kinderen werden 'verdorven' door het handelen van de mens en hij pleitte in relatie tot het opvoeden van jongens als locatie voor het platteland. De natuur en de landelijke omgeving werkten volgens hem goed om de 'bederfelijke' invloeden uit de stad teniet te doen.¹¹ Hij beargumenteerde daarentegen in relatie tot de opvoeding van meisjes dat deze erop gericht moest zijn om hen goede echtgenotes, huishoudsters en moeders te maken.¹² De opvoedingsmethodes voor jongens en meisjes moesten dus onderscheidend zijn: die van jongens gericht op werk en natuur, terwijl die van de meisjes op het huishoudelijk leven en hun zedelijk gedrag gericht dienden te zijn. Geen enkel kind moest daarentegen, ongeacht geslacht, als volwassene bejegend worden.¹³ De wijze van opvoeden als ook de vraag in hoeverre kinderen verantwoordelijk geacht konden worden voor hun gedrag stond in deze periode dus centraal.¹⁴

Gedurende de lange negentiende eeuw vond een duidelijke ontwikkeling plaats. Waar de aandacht in het begin van de negentiende eeuw van het arme- en weeskind naar het 'criminele' kind was verschoven, kwamen de 'verwaarloosde' en andere 'kwetsbare' kinderen nadrukkelijker onder de aandacht in de tweede helft van de negentiende eeuw.¹⁵ Doordat de overheid zich op het 'criminele' kind richtte, werd de zorg voor 'verwaarloosde' en andere 'kwetsbare' kinderen overwegend overgelaten aan het particuliere initiatief.¹⁶ Als gevolg hiervan telde Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw verschillende particuliere residentiële (her)opvoedingsinstellingen. Het 'Kinderwetje' van Van Houten uit 1874, waarmee kinderarbeid onder de twaalf jaar oud werd verboden, toont de toenemende aandacht binnen de samenleving voor de kwetsbaarheid van kinderen.¹⁷ Bovendien wijst de oprichting van de Nederlandsche Bond tot Kinderbescherming in 1899 op de versterkte aandacht voor het 'kind'

⁹ H. Cunningham, *Children and Childhood in Western Society Since 1500* (Cambridge 2021) 46.

¹⁰ J.J. Rousseau, *Emile, ou De l'éducation* (Parijs 1762).

¹¹ C. Heywood, *Childhood in modern Europe* (Cambridge 2018) 88.

¹² H. van Crombrugge, *Van voetnoot tot gesprekspartner. Nadenken over opvoeding en vorming in gesprek met het verleden* (Antwerpen/Apeldoorn 2006) 54.

¹³ Van den Berg, 'Pedagogische rêverie fin de siècle', 25.

¹⁴ N. Bakker, J. Noordman en M. Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland: idee en praktijk 1500-2000* (Assen 2010) 175-182.

¹⁵ I. Weijers, *De creatie van het mondige kind. Geschiedenis van de pedagogiek en jeugdzorg* (Amsterdam 2001) 139.

¹⁶ Ibidem, 141.

¹⁷ De Groot en Van der Ploeg (red.), *Het kind van de eeuw*, 18.

als individu.¹⁸

In relatie tot de twintigste eeuw wordt ook wel gesproken over ‘de eeuw van het kind’. De komst van de Kinderwetten in 1901, welke echter pas in 1905 in werking traden, veranderde veel in de praktijk van het (her)opvoeden van ‘kwetsbare’ kinderen. Zo werd het mogelijk om ouders (tijdelijk) uit de ouderlijke macht te zetten wanneer het kind ‘met zedelijke of lichamelijke ondergang werd bedreigd’.¹⁹ Er vonden aan het begin van de twintigste eeuw dus veranderingen plaats binnen de vroege vormen van ‘jeugdzorg’ waarbij zowel de aandacht voor kwetsbare kinderen als de invloed van de instellingen op de heropvoeding van de kinderen werd vergroot. Tegelijkertijd ontstond er meer aandacht voor de schaduwzijde van de zogenoemde ‘verstichting’. Het strak gereguleerde en gedisciplineerde gestichtsleven werd daarbij als ‘onnatuurlijke voorbereiding’ gezien.²⁰ Zo beargumenteerde Jan Klootsema in 1904 in zijn werk *Misdeelde kinderen* dat gezinsverpleging boven gestichtsoopvoeding verkozen moest worden.²¹ Pleegzorg ging mede hierdoor een grotere rol spelen en vanaf 1921 zorgde de ‘ondertoezichtstelling’ ervoor dat kinderen vaker, onder begeleiding van een gezinsvoogd, in hun oorspronkelijke gezinssituaties bleven.²²

Tegen het midden van de twintigste eeuw vond een steeds duidelijker professionalisering plaats van de zorg voor ‘kwetsbare’ kinderen, waarbij er diepgaander onderzoek werd gedaan naar specifieke behandelmethoden gericht op kinderen.²³ De groeiende aandacht voor ‘kinderen in gevaar’ blijkt onder meer uit de opkomst van de orthopedagogiek als apart domein binnen de discipline van de pedagogiek.²⁴ In de jaren zestig van de twintigste eeuw groeide daarnaast de historische pedagogiek uit tot een zelfstandige academische discipline.²⁵ De Franse pedagoog Philippe Ariès sprak in deze periode voor het eerst over ‘de ontdekking van de kindertijd’.²⁶ Deze ontwikkeling werd door hem gedateerd in de Verlichting omdat er vanaf die periode sprake zou zijn van een toenemend onderscheid tussen de wereld van het ‘kind’ en de wereld van de ‘volwassene’. De adolescentie als aparte levensfase zou pas in de negentiende eeuw zijn ontstaan.²⁷ De pedagoog Lea Dasberg plaatste in 1975 het ontstaan

¹⁸ Bakker e.a., *Vijf eeuwen opvoeden*, 457.

¹⁹ Weijers, *De creatie van het mondige kind*, 146-147.

²⁰ Bakker e.a., *Vijf eeuwen opvoeden*, 473-475.

²¹ J. Klootsema, *Misdeelde kinderen: inleiding tot de paedagogische pathologie en therapie* (Zutphen 1904).

²² Bakker e.a., *Vijf eeuwen opvoeden*, 482.

²³ *Ibidem*, 484.

²⁴ R. de Groot, ‘Maatschappelijke ontwikkelingen rond het kind van de eeuw’, in: R. de Groot en J.D. van der Ploeg, *Het kind van de eeuw: het kind van de rekening?* (Houten 1999) 175-188, 183.

²⁵ Weijers, *De creatie van het mondige kind*, 7.

²⁶ Ph. Ariès, *L’ enfant et la vie familiale sous l’ancien régime* (Parijs 1960).

²⁷ J.J.H. Dekker en L.F. Groenendijk, ‘Philippe Ariès’ ontdekking van het kind: een terugblik na vijftig jaar’, *Pedagogiek* 31:3 (Amsterdam 2011) 199-215, 201.

van een aparte ‘kinderwereld’ rond het midden van de achttiende eeuw. Waar er vóór 1750 vooral werd gesproken over ‘volwassenen in zakformaat’, zou het besef van het ‘kind-zijn’ in de periode na 1750 zijn ontstaan. Dasberg beargumenteerde dat er binnen de opvoeding nog steeds werd gestreefd naar het grootbrengen van het kind, maar wel door het eerst ‘klein te houden’.²⁸ In 1977 beargumenteerde historicus Lawrence Stone dat er vanaf het einde van de zeventiende eeuw een modernisering van het gezinsleven zou plaatsvond. Het kerngezin werd dominant in Noordwest-Europa en bovendien zou er in deze periode meer affectie binnen de relatie tussen ouders en het kind zijn ontstaan.²⁹ Hoewel er over de vraag wordt gediscussieerd in hoeverre er vóór deze periode niet ook al sprake was van deze affectie, is de consensus onder historici dat de oorsprong van het hedendaagse kindbeeld opkwam in de Verlichting, waarbij de spontane en fantasievolle aspecten van de kindertijd nadrukkelijker onder de aandacht kwamen.³⁰

1.2.2 Onderzoek naar ‘kwetsbare’ kinderen en hun (her)opvoeding

Sinds de opkomst van de historische pedagogiek als academische discipline zijn diverse (burger)initiatieven en (her)opvoedingsinstellingen uit het verleden op uiteenlopende manieren onderzocht. Zo hebben Groenveld, Dekker en Willemse in 1997 de zorg voor weeskinderen uiteengezet in *Wezen en boeffjes: zes eeuwen zorg in wees- en kindertehuizen*.³¹ Bovendien bood historica Ingrid van der Vlis in 2002 met *Weeshuizen in Nederland: de wisselende gestalten van een weldadig instituut* een overzicht van de zorg voor weeskinderen in Nederland.³² Beide overzichtswerken hebben zich gebaseerd op overheidsdocumenten en omvangrijke weeshuisarchieven. In 2017 bracht Marjoke Rietveld-Van Wingerden met haar werk *Kind in gevaar: reden tot uithuisplaatsing?* de veranderende wereld van de kinderbescherming en jeugdzorg tussen 1886 en 1998 in kaart.³³ Daarbij maakte zij gebruik van notulen en jaarverslagen uit het archief van de ‘Vereeniging tot steun van verwaarloosden en gevangenen’ en van een breed scala aan tijdschriften, vakbladen en onderzoeksrapporten die over de

²⁸ L. Dasberg, *Grootbrengen door kleinhouden als historisch verschijnsel* (Amsterdam 1975) 14.

²⁹ L. Stone, *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800* (Londen 1977). NB. Onder het kerngezin werd vader, moeder en kinderen verstaan.

³⁰ A. Baggerman en R. Dekker, ‘Verlichting, revolutie en kindbeeld in Nederland. De periode rond 1800 als keerpunt’, *Justitiële verkenningen* 3:5 (Den Haag 2005) 9-23, 10.

³¹ S. Groenveld, J.J.H. Dekker en Th.R.M. Willemse, *Wezen en boeffjes: zes eeuwen zorg in wees- en kindertehuizen* (Hilversum 1997).

³² I. van der Vlis, *Weeshuizen in Nederland: de wisselende gestalten van een weldadig instituut* (Zutphen 2002).

³³ M. Rietveld-Van Wingerden, *Kind in gevaar: reden tot uithuisplaatsing? De vereniging Tot steun als zorgverlener in een veranderende wereld van de kinderbescherming en jeugdzorg 1886-1998* (Antwerpen/Apeldoorn 2017).

jeugdzorg zijn gepubliceerd.³⁴ Onder redactie van Jacques Dane, is in 2006 het boek *Honderd jaar kinderbescherming* ter gelegenheid van het jubileum van de Raad voor de Kinderbescherming en de Kinderwetten uitgegeven. Dit werk bood een overzicht van de ontwikkelingen en veranderingen die plaatsvonden binnen de Kinderbescherming tussen 1905 en 2005.³⁵ Met betrekking tot de periode na 1945 publiceerde Commissie De Winter in 2019 de resultaten van een uitvoerig onderzoek naar de misstanden en de aard en omvang van lichamelijk, psychisch en seksueel geweld binnen de jeugdzorg.³⁶

In aanvulling op de bovenstaande overzichtswerken bestaan er diverse relevante casestudies. Zo vormt het boek *Straffen, redden en opvoeden*, geschreven door historicus Jeroen Dekker in 1985, een belangrijke studie naar de landbouwkolonie Nederlandsch Mettray, waar men zich richtte op de (her)opvoeding van ‘hulpbehoevende en verwaarloosde’ protestantse jongens.³⁷ Dekker maakte hierbij gebruik van een grote variëteit aan bronnen, zoals reglementen, jaarverslagen en overige documenten betreffende de (zorg voor de) pupillen. Een andere casestudie naar de (her)opvoeding van kinderen in de negentiende eeuw vormt de studie van historicus Anton van Renssen uit 2015 naar het Kinderdorp Neerbosch in Gelderland.³⁸ Het onderzoek van criminologe Catrien Bijleveld en historisch-demograaf Frans van Poppel uit 2011 naar de ‘criminele’ Protestantse jongens die in Harreveld werden heropgevoed vormt ook een belangrijke studie. De vraag naar de effectiviteit van de geboden heropvoeding werd beantwoord door de sociale re-integratie van de voormalig opgenomen jongens te onderzoeken. Zij maakten voornamelijk gebruik van gemeentelijke archieven en verslagen met betrekking tot de demografische informatie van de jongens om hun huwelijks- en arbeidskansen te bestuderen.³⁹

Er bestaan ook diverse gedenkboeken en instellingsgeschiedenissen waarbij in overwegende mate voor een beschrijvende benadering van het onderwerp is gekozen. Zo bood het werk van Wil Schackmann nieuwe inzichten in de kinderkolonie Veenhuizen (een van de Koloniën van Weldadigheid in Drenthe). Daarbij maakte hij gebruik van documentatie

³⁴ Rietveld-Van Wingerden, *Kind in gevaar*, 19 en 20.

³⁵ J. Dane (red.), *Honderd jaar kinderbescherming. Uitgave ter gelegenheid van het jubileum van de Raad voor de Kinderbescherming en de Kinderwetten (1905-2005)* (Amsterdam 2006).

³⁶ Commissie De Winter, *Onvoldoende beschermd* (2019) 18.

³⁷ J.J.H. Dekker, *Straffen, redden en opvoeden: het ontstaan en de ontwikkeling van de residentiële heropvoeding in West-Europa, 1814-1914, met bijzondere aandacht voor ‘Nederlandsch Mettray’* (Assen/Maastricht 1985) 198.

³⁸ A. van Renssen, *Het wezendorp Neerbosch: de protestants-christelijke weesinrichting Neerbosch en haar stichter Johannes van 't Lindenhout (1863-1903)* (Amsterdam 2015).

³⁹ C. Bijleveld en F. van Poppel, ‘The succes of the civilization offensive: societal adaptation for reformed boys in the early twentieth century in the Netherlands’, in: *Journal of Social History* 44:4 (2011) 1173-1194, 1177 en 1179.

betreffende de opname van kinderen, de strafregisters en geschreven brieven.⁴⁰ Otto Dubois bood met *Reddende Liefde* een overzicht van het werk van de Heldringstichtingen in Zetten tussen 1847 en 2010. In deze instellingen stond de ‘redding’ en (her)opvoeding van kwetsbare en lichtzedige meisjes en vrouwen centraal. Op beschrijvende wijze zette Dubois het dagelijkse leven in de verschillende instellingen van predikant Ottho Gerhard Heldring uiteen.⁴¹ Op dit gedenkboek is door historica Annemieke van Drenth in 2011 echter enige kritiek geuit. Zo beargumenteerde zij dat Dubois tijdens zijn analyse (te) weinig afstand behield tot zijn bronmateriaal.⁴² In combinatie met de zeer beperkte annotatie en de hierdoor beperkte herleidbaarheid van zijn bevindingen, is het belangrijk om tijdens het gebruik van dit werk rekening te houden met deze kritiek.

Hoewel de voorgaande studies nieuwe inzichten hebben geboden in de geschiedenissen van de verschillende instellingen en hun populaties, is er ook aandacht geweest voor het perspectief van de kinderen zelf. Zo belichtte historica Saskia Bultman dit perspectief in haar dissertatie uit 2016 getiteld *Constructing a Female Delinquent Self. Assessing Pupils in the Dutch State Reform School for Girls, 1905-1975*.⁴³ Zij onderzocht daarbij de vraag in hoeverre, en op welke manier, verschillende psychologische beoordelingstechnieken en tests tot categorisering leidden. Bovendien onderzocht Bultman de vraag op welke manier deze technieken leidden tot het vormen van ‘*articulations of self*’. Deze tweede vraag had zowel betrekking op de her-opvoeders als op de onderzochte ‘criminele’ meisjes in deze Rijksinstelling.⁴⁴ Het concept ‘*The self*’, waar Bultman aan refereerde, is een populair concept uit de psychologie. Zo verwijst de Amerikaanse wetenschapper Jonathan Brown met dit concept naar de processen die kunnen worden beschreven als het bewustzijn van het denken, oftewel naar het vermogen van de mens om te reflecteren en om na te denken over zichzelf, over wat zij denken en wat zij ervaren.⁴⁵ Het is relevant om dit concept te gebruiken tijdens de bestudering van egodocumenten zoals dagboeken of brieven.⁴⁶ Op die manier kunnen nieuwe

⁴⁰ W. Schackmann, *De kinderkolonie. ‘Tot een werkzaam leven opgeleid’: De wezen van Veenhuizen (1824-1859)* (Amsterdam/Antwerpen 2016).

⁴¹ O.W. Dubois, *Reddende liefde. Het werk van de Heldringstichtingen in Zetten 1847-2010* (Hilversum 2010). Voor een beknopt overzicht van zijn gebruikte bronnen zie *Reddende liefde*, 340.

⁴² A. van Drenth, ‘Review O.W. Dubois *Reddende liefde. Het werk van de Heldringstichtingen in Zetten 1847-2010*’ (2010) in: *Pedagogiek* 31:3 (Amsterdam 2011) 239-241.

⁴³ S.M. Bultman, *Constructing a Female Delinquent Self: Assessing Pupils in the Dutch State Reform School for Girls, 1905-1975* (Nijmegen 2016).

⁴⁴ *Ibidem*, 21.

⁴⁵ J.D. Brown, *The Self* (Boston 1998) 3. Zie bovendien: F. Pajares en D.H. Schunk, ‘Self and self-belief in psychology and education: a historical perspective’, in: J. Aronson (ed.), *Improving academic achievement: impact of psychological factors on education* (Academic Press 2002).

⁴⁶ De historici Hugo Röling en Rudolf Dekker onderstreepten beiden de waarde van het gebruik van egodocumenten binnen historisch onderzoek. Zie: H. Röling, ‘Anders als mijn tijdgenootjes, anders dan gij allen?’

inzichten worden verkregen in de manier waarop historische actoren zichzelf beschouwden en in de mate waarin er sprake is geweest van een bewustzijn over zichzelf.

Er is binnen de historische pedagogiek dus al eerder aandacht besteed aan de geschiedenissen van verschillende (her)opvoedingsinstellingen en in bepaalde mate ook voor hun populaties. Wat er binnen de historiografie nog ontbreekt is een onderzoek naar de rol van de concepten leeftijd en gender als sociale constructies, en hun onderlinge wisselwerking, in relatie tot verschillende (her)opvoedingspraktijken in de tweede helft van de negentiende eeuw. Dit onderzoek zal ingaan op deze lacune in het debat en vormt zo op een vernieuwende manier een toevoeging op het bestaande onderzoek.

1.3 Theoretisch kader

Van Drenth beargumenteerde in 2017 dat ‘het proces van onderkenning van risico’s bij (jonge) kinderen’ een prominentere plaats behoorde te krijgen binnen historisch onderzoek. Daarbij onderstreepte zij het belang van het rekening houden met veranderende ideeën over de opvoeding van kinderen.⁴⁷ De vraag welk gedrag als ‘normaal’, ‘abnormaal’ of ‘afwijkend’ werd beschouwd, behoort volgens haar aan een kritische analyse onderworpen te worden. Op basis van deze percepties is de opvang, zorg en (her)opvoeding in het verleden vormgegeven. Bovendien stelde zij: ‘Ook tegenwoordig komen percepties van ‘het kind in gevaar’ tot stand binnen een specifieke constellatie van interacties tussen kinderen met hun ouders en verschillende typen professionals (artsen, pedagogen, psychologen, leerkrachten en overige verzorgers)’.⁴⁸ In aanvulling hierop beargumenteerde genderhistoricus Kirsten Kamphuis recentelijk dat leeftijd – net als andere analytische concepten zoals gender en sociale klasse – verband houdt met hiërarchie en macht. Het is volgens haar van groot belang om het concept ‘leeftijd’ kritisch te benaderen, zodat dit analytische concept als waardevolle instrument binnen historisch onderzoek gebruikt kan worden.⁴⁹

Een hieraan gerelateerde theorie is het *sociaal constructivisme*, waaronder wordt verstaan dat concepten en onderscheidingen als sociale constructies gezien moeten worden.

Kinderlijk zelfbewustzijn in negentiende- en twintigste-eeuwse jeugdherinneringen uit Nederland en Vlaanderen’, in: *Tijdschrift voor Sociaal Economische Geschiedenis* 4 (2004) 126-145; R. Dekker, *Egodocuments and History. Autobiographical writing in its social context since the middle ages* (Hilversum 2002); Ibidem, *Uit de schaduw in 't grote licht. Kinderen in egodocumenten van de Gouden Eeuw tot de Romantiek* (Amsterdam 1995).

⁴⁷ A. Van Drenth, ‘Kind in gevaar: risico's in de ontwikkeling van kinderen in historisch perspectief’, in: G.M. van der Aalsvoort (red.), *Eén kind, één plan. Naar een betere afstemming van jeugdzorg en onderwijs voor jonge risicokinderen* (Antwerpen/Apeldoorn 2017) 147-161, 148.

⁴⁸ Van Drenth, ‘Kind in gevaar’, 148.

⁴⁹ K. Kamphuis, ‘Schoolmeisjes of huwbare vrouwen? Hoe een kritisch perspectief op leeftijd de historische praktijk verrijkt’, *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 40 (Hilversum 2022) 119–124, 119.

Concepten als gender, ziekte en ras worden niet als vaststaande concepten beschouwd maar de betekenis wordt daarentegen gevormd door – en is afhankelijk van – de manier waarop hierover in een maatschappij wordt nagedacht.⁵⁰ Dit onderzoek beargumenteert dat het belangrijk is om binnen de historische pedagogiek rekening te houden met de plaats- en tijdsgebondenheid van het denken over kinderen, hun opvoeding en de context waarbinnen het denken over kinderen werd gevormd. Aangezien in dit onderzoek de analytische concepten leeftijd en gender centraal staan, vormt dit een belangrijk theoretisch kader.

Ten tweede is *intersectionaliteit* een bruikbaar concept voor dit onderzoek. Zoals voor het eerst geïntroduceerd door advocaat, hoogleraar en burgerrechtenactiviste Kimberlé Crenshaw in 1989, wordt met dit concept verwezen naar de marginalisatie van specifieke groepen in de samenleving en naar het feit dat zij onder invloed van verschillende factoren te maken krijgen met discriminatie of juist het krijgen van privileges. Daarbij gaf Crenshaw als voorbeeld de discriminatie op basis van de combinatie van het ‘vrouw-zijn’ en het hebben van een donkerdere huidskleur. Zij beargumenteerde dat de discriminatie waar deze groep individuen mee te maken kreeg vanuit een breder oogpunt bestudeerd moest worden.⁵¹ Er moet volgens haar meer aandacht worden geschonken aan het feit dat een combinatie van factoren de mate van discriminatie kan versterken. De vraag in hoeverre het onderliggende idee van *intersectionaliteit* zou kunnen bijdragen aan de bestudering van de (her)opvoeding en kwetsbaarheid van kinderen, vormt dan ook een belangrijke basis van dit onderzoek. Daarbij worden leeftijd en gender in relatie tot elkaar bestudeerd en wordt de vraag beantwoord in hoeverre en op welke manier deze twee concepten met elkaar verband hielden en elkaar, als ook de ‘kwetsbaarheid’ van de kinderen, mogelijk hebben beïnvloed. Welke verhouding bestond er bijvoorbeeld tussen het geslacht van het kind, zijn of haar leeftijd en het stimuleren of corrigeren van het ‘(on)gewenste’ gedrag binnen de instelling? Versterkten deze factoren elkaar of niet?

Ten derde wordt *Agency* in dit onderzoek gebruikt om de vraag te beantwoorden in hoeverre de kinderen zelf invloed uitoefenden op hun opname in een (her)opvoedingsinstelling. In de volgende paragraaf, hoofdstuk 3 en hoofdstuk 4 wordt dit concept nader toegelicht.

⁵⁰ H.F.P. Hillen, *Medische geschiedenis: ziekte, kennis, dokter en patiënt, gezondheidszorg en maatschappij* (Houten 2018) 39.

⁵¹ K. Crenshaw, ‘Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics’, in: *University of Chicago Legal Forum* 1 (1989) 139-167, 140.

1.4 Bronnen en methoden

In dit onderzoek staan de populaties van drie (her)opvoedingsinstellingen centraal, die zich elk richtten op een andere groep ‘kwetsbare’ kinderen in de periode 1850-1905. Zo worden de populaties van de meisjesinstellingen Talitha Kûmi en Bethel als onderdeel van de Heldringgestichten in Zetten bestudeerd binnen het kader van (her)opvoeding van ‘verwaarloosde’ en ‘lichtzedige’ meisjes in een orthodox-christelijke instelling. In aanvulling hierop wordt de jongensinstelling Nederlandsch Mettray in Eefde onderzocht om de (her)opvoeding van ‘verwaarloosde, niet-criminele’ jongens te bespreken. Op deze manier worden er zowel jongens als meisjes onderzocht als ook kinderen die ‘gered’ moesten worden van verwaarlozing en (her)opgevoed moesten worden in relatie tot ‘onwenselijk’ gedrag. Bovendien wordt hiermee de groep kinderen die ‘extra kwetsbaar’ was door het overlijden van een (of beide) ouder(s) bestudeerd, aangezien weeskinderen regelmatig in deze instellingen terechtkwamen. In alle drie de instellingen werden kinderen uit alle delen van Nederland opgenomen en op geografisch vlak is hier dan ook sprake van een diverse doelgroep. Tot slot is er voor deze instellingen voldoende archiefmateriaal beschikbaar en vormen de drie instellingen Nederlandsch Mettray, Talitha Kûmi en Bethel hiermee een sterke en representatieve basis om de zorg voor de groep ‘kwetsbare’ kinderen te onderzoeken. De subgroepen ‘kwetsbare kinderen’ die in dit onderzoek echter niet nadrukkelijk aan bod komen, zijn de ‘criminele’ kinderen en de kinderen met een lichamelijke, visuele, auditieve of mentale ‘*disability*’. Deze groepen kinderen vormden beiden dusdanig onderscheidende categorieën, die bovendien vaak op andere opvanglocaties werden opgevangen, waardoor er in verband met de haalbaarheid van dit onderzoek voor is gekozen om deze groepen niet mee te nemen in deze analyse.

Binnen dit onderzoek staat dus de vraag centraal in hoeverre leeftijd en gender een afzonderlijke dan wel elkaar versterkende rol binnen de (her)opvoeding van ‘kwetsbare’ jongens en meisjes hebben gespeeld. In ieder hoofdstuk staat steeds de combinatie van leeftijd en gender als ook de hieraan gerelateerde verwachtingen centraal: werden opname-, behandelings- en verwachtingspatronen gekoppeld aan combinaties van leeftijd en gender? Was bijvoorbeeld de kans om door een (of beide) ouders naar een (her)opvoedingsinstelling te worden gebracht groter wanneer je een jongen of meisje van een bepaalde leeftijd was? En in hoeverre bepaalde de combinatie van leeftijd en gender de manier waarop gedrag werd gestimuleerd en gecorrigeerd? Deze vragen worden in dit onderzoek beantwoord. De verschillende vormen van filantropische kindercare in de negentiende eeuw worden in het

eerste empirische hoofdstuk (hoofdstuk 2) toegelicht, waarna de populaties van de drie instellingen afzonderlijk en in vergelijking met elkaar in kaart worden gebracht. De vraag op welke manier deze populaties zich gedurende de periode 1850-1905 hebben ontwikkeld en hoe dit kan worden verklaard staat daarbij centraal.

In hoofdstuk 3 worden de opname- en ontslagleeftijden van de jongens en meisjes, afzonderlijk en in vergelijking met elkaar, geanalyseerd. Op welke leeftijd en op wiens initiatief kwamen de kinderen in deze instellingen terecht en wanneer verlieten zij de instelling weer? Welke veranderingen in de tijd zien we en op welke manier kunnen eventuele gender gerelateerde verschillen worden verklaard? Door de verhouding tussen de verschillende categorieën ‘initiatiefnemers’ in kaart te brengen worden ook nieuwe inzichten verkregen in de vraag in hoeverre er sprake was van *agency* onder de kinderen zelf. Onder *agency* wordt in dit onderzoek ‘handelingsruimte’ verstaan: in hoeverre konden deze ‘kwetsbare’ kinderen zelf het verloop van hun leven beïnvloeden? Namens zij zelf het initiatief om in een (her)opvoedingsinstelling te worden opgenomen of ‘overkwam’ het hen voornamelijk?

Tot slot gaat het vierde hoofdstuk over de vraag in hoeverre en op welke manier leeftijd en gender een rol speelden binnen twee opvoedingsmethodes die zowel afzonderlijk als in combinatie met elkaar werden toegepast: het stimuleren van ‘gewenst’ gedrag en het corrigeren van ‘ongewenst’ gedrag. Daarbij wordt eerst de leeftijdscategorisering binnen de instellingen besproken en wordt er nader ingegaan op de leeftijds- en gender gerelateerde verwachtingen van het ‘(on)gewenste’ gedrag. In verband met de haalbaarheid van dit onderzoek is ervoor gekozen om in dit hoofdstuk te werken met casussen. Binnen het kader van de eerste opvoedingsmethode is voor ‘muziek en spel’ gekozen. Deze casus werkt goed om te laten zien dat er zowel sprake kon zijn van een vergelijkbaar (her)opvoedingsmiddel bij jongens en meisjes, maar er tegelijkertijd verschillen bestonden in de invulling. Binnen het kader van de tweede opvoedingsmethode worden enkele casussen betreffende de bestraffing van jongens en meisjes uitgelicht.

Er wordt in dit onderzoek gebruik gemaakt van een grote variëteit aan bronmateriaal. Zo wordt onder meer gebruik gemaakt van de opnameregisters van Bethel.⁵² In deze registers werd in het meest gunstige geval de naam van het meisje genoteerd, haar geboortedatum als ook haar geboorteplaats en werd er een korte beschrijving gegeven met betrekking tot haar

⁵² Allard Pierson (AP), UBA105, Collectie van de Stichting Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1861-1868*; Ibidem, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1866-1869, 1872-1876*; Ibidem, Hs. RA 07:134, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1869-1872, 1876-1881*.

achtergrond, thuissituatie of de reden van opname. Hoewel deze registers niet altijd volledig zijn, vormt de aanwezige data in de registers tussen 1861 en 1881 wel een sterke basis om nieuwe inzichten te verkrijgen in het aantal opgenomen meisjes gedurende deze periode. Een tweede bronsoort is *De Bode der Hellinggestichten*: de gestichtskrant die vanaf 1884 jaarlijks werd gedrukt.⁵³ Deze kranten geven ook inzicht in de opnameaantallen op Talitha Kûmi en Bethel en zijn daarom van belang om de populatieontwikkeling van deze meisjesinstellingen inzichtelijk te maken. Ten derde bieden de jaarverslagen van de instellingen inzicht in de geconstrueerde (leeftijd)categorieën en in de vormgeving van de dagelijkse (her)opvoeding van de kinderen.⁵⁴ Tot slot zijn er in de jaarverslagen eveneens fragmenten opgenomen uit brieven die door de voormalig opgenomen meisjes naar Bethel en Talitha Kûmi werden gestuurd. Het feit dat deze brieven in de jaarverslagen zijn gepubliceerd, vormt een belangrijk punt van bronkritiek. De brieven die aan het bredere publiek werden geopenbaard, zijn bewust geselecteerd en mogelijk is hier sprake geweest van censuur. Brieven met minder positieve berichten werden waarschijnlijk minder snel of niet gepubliceerd aangezien deze brieven de instelling in een negatief daglicht konden stellen. Hoewel dit bronmateriaal dus niet gebruikt kan worden om een representatief beeld te schetsen van de ervaringen van alle opgenomen meisjes, kan het wel inzicht bieden in hoe het desbetreffende meisje terugkeek op haar verblijf in de instelling. Op basis van bovenstaand bronnencorpus zal de relatie tussen leeftijd, gender en de vormgeving van de (her)opvoeding nauwkeurig worden geanalyseerd.

Het hierboven gepresenteerde bronmateriaal heeft betrekking op de twee meisjesinstellingen Bethel en Talitha Kûmi. De analyse van de (her)opvoeding van de jongens op Nederlandsch Mettray wordt hoofdzakelijk gebaseerd op de omvangrijke data(sets) van Dekker.⁵⁵ De, op primair bronmateriaal gebaseerde, nieuwe inzichten met betrekking tot de twee meisjesinstellingen zullen vervolgens in verband worden gebracht met de data over de jongens van Nederlandsch Mettray. De (her)opvoeding van jongens en meisjes wordt dus zowel

⁵³ Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), NIBG (perscollectie PM 2579), *De bode der Helling-gestichten No:1* (1884); *Ibidem, No:11* (1894); *Ibidem, No:14* (1897/1898); *Ibidem, No:17* (1900); *Ibidem, No:31* (1914). Zie ook: IISG, ZO 48124, *Talitha Kûmi Jaarverslag 46* (1902) voor *De bode der Helling-gestichten No:19* (1902).

⁵⁴ Met betrekking tot Talitha Kûmi: AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 21* (1877); *Ibidem, 22* (1878); *Ibidem, 23* (1879); *Ibidem, 24* (1880); *Ibidem, 25* (1881); *Ibidem, 26* (1882); *Ibidem, 27* (1883); *Ibidem, 28* (1884); *Ibidem, 30* (1885/1886); *Ibidem, 31* (1887); *Ibidem, 32* (1888); *Ibidem, 34* (1890); *Ibidem, 35* (1891); *Ibidem, 36* (1892); *Ibidem, 39* (1905). Zie ook: IISG, ZO 48124, *Jaarverslag Talitha Kûmi 36* (1892); *Ibidem, 37* (1893); *Ibidem, 38* (1894); *Ibidem, 39* (1895); *Ibidem, 40* (1896); *Ibidem, 41* (1897); *Ibidem, 42* (1898); *Ibidem, 44* (1900); *Ibidem, 45* (1901); *Ibidem, 46* (1902); *Ibidem, 47* (1903); *Ibidem, 48* (1904); *Ibidem, 49* (1905). Met betrekking tot Bethel: IISG ZO 48125 *Jaarverslagen 25* (1887); *Ibidem, 27* (1889); *Ibidem, 32* (1894); *Ibidem, 33* (1895); *Ibidem, 37* (1899); *Ibidem, 38* (1900); *Ibidem, 39* (1901); *Ibidem, 41* (1903); *Ibidem, 42* (1904); *Ibidem, 43* (1905).

⁵⁵ Dekker, *Straffen, redden en opvoeden*, 330-412.

complementair als in vergelijking met elkaar bestudeerd. In de eerste twee empirische hoofdstukken wordt het bronmateriaal voornamelijk op kwantitatieve wijze onderzocht, terwijl het laatste hoofdstuk hoofdzakelijk op kwalitatief onderzoek is gebaseerd. Door in dit onderzoek te kiezen voor een interdisciplinaire aanpak, waarbij theorieën samenkomen uit de geesteswetenschappen en de sociale wetenschappen, wordt het historische- en pedagogische onderzoeksveld naar de (her)opvoeding van kwetsbare kinderen in de tweede helft van de negentiende eeuw op een vernieuwende manier benaderd.

2. Populatieontwikkeling en opnameaantallen

Dit hoofdstuk werpt nieuw licht op de populatieontwikkeling van de drie (her)opvoedingsinstellingen. Daarbij staat de vraag centraal op welke manier de jaarlijkse opnameaantallen en de omvang van de populatie zich ontwikkelden en in hoeverre er een verandering in de tijd is te constateren. De volgende vragen komen in dit hoofdstuk achtereenvolgens aan bod: welke vormen van filantropische kinderopvang bestonden er in de tweede helft van de negentiende eeuw? Hoeveel jongens en meisjes werden er jaarlijks in de drie instellingen opgenomen? Hoe ontwikkelde dit zich tussen 1850 en 1905 en hoe kan dit worden verklaard? De onderzoeksresultaten zijn in dit hoofdstuk hoofdzakelijk gebaseerd op opnameregisters en jaarverslagen van de (her)opvoedingsinstellingen.

2.1 Filantropische kinderopvang na 1848

Weeshuizen waren van oudsher een opvanglocatie voor (half)weeskinderen en vondelingen. Gedurende de negentiende eeuw bleven deze tehuizen die functie vervullen. Zo telde Nederland in 1859 minimaal 30.000 weeskinderen, waarvan er 10.104 in een van de 232 tehuizen verbleven.⁵⁶ Hoewel deze aantallen mogelijk niet de volledige groep weeskinderen omvat, scheidt het wel een beeld van de omvang van het totaal aantal kinderen in Nederland welke om reden van afwezigheid van een (of beide) ouder(s) 'kwetsbaar' waren.

In de negentiende eeuw richtte de overheid haar aandacht in toenemende mate op het 'criminele' kind, waardoor de zorg voor verlaten en verwaarloosde kinderen aan het particuliere initiatief werd overgelaten. Dit resulteerde in de opkomst van een 'nieuwe' groep die zich actief ging inzetten voor de zorg voor verlaten en verwaarloosde kinderen, namelijk de zogenoemde *acting elite*. Binnen deze groep van filantropen groeide het pessimisme over de effectiviteit en geschiktheid van weeshuizen als plek om kinderen op te voeden. De slechte leefomstandigheden en hygiënestandaarden vormden daarbij grote kritiekpunten.⁵⁷ Binnen de vormgeving van de particuliere kinderopvang in de tweede helft van de negentiende eeuw speelden de filantropen een onmiskenbare rol.

Zo ontstonden er nieuwe initiatieven voor residentiële (her)opvoeding vanuit de zogenoemde verlichtingsfilantropie.⁵⁸ Een voorbeeld hiervan kan worden gevonden in het initiatief van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, in het kort ook wel 't Nut genoemd.

⁵⁶ H. van Solinge, E. Walhout en F. van Poppel, 'Determinants of institutionalization of orphans in a nineteenth-century Dutch Town', in: *Continuity and Change* 15:1 (Cambridge 2000) 139-166, 142.

⁵⁷ Weijers, *De creatie van het mondige kind*, 142-143.

⁵⁸ Groenveld e.a., *Wezen en boeffes*, 259.

Men richtte zich hierbij vooral op de kwetsbare ‘behoefteigen en de maatschappelijke verschoppelingen’ waaronder weeskinderen, ‘criminele’ kinderen en verwaarloosde kinderen.⁵⁹ Hoewel een verbetering van de opvoeding binnen het gezin als ideaal werd nagestreefd, was er volgens ‘t Nut een andere aanpak vereist voor de groep ‘criminele’ en verwaarloosde kinderen. Zij liepen door hun omgeving te veel risico en voor hen werd afzondering en een residentiële opvoeding dan ook als de beste oplossing gezien.⁶⁰ Zoals onder meer Rousseau had bepleit,⁶¹ werd ook binnen de verlichtingsfilantropie in de negentiende eeuw regelmatig voor het platteland als (her)opvoedingslocatie gekozen. Ten behoeve van hun (her)opvoeding werden de kinderen zo letterlijk aan hun voormalige, ‘verderfelijke’ en stedelijke omgeving onttrokken.

Ook elders in Europa groeide de aandacht voor de (her)opvoeding van ‘kwetsbare’ kinderen. Er openden verschillende residentiële (her)opvoedingsinstellingen hun deuren op het platteland, zo ook de Franse landbouwkolonie Mettray in 1840. Deze instelling richtte zich op jongens die in contact waren geweest met justitie of reeds in de gevangenis hadden gezeten. Door middel van afzondering, een sterke focus op de natuur en ‘affectie’ als (her)opvoedingsmiddel werd geprobeerd het gedrag van de jongens te verbeteren.⁶² Deze Franse landbouwkolonie werd onder meer door de Nederlandse filantroop Willem Hendrik Suringar (1790-1872) bezocht. Geïnspireerd door zijn bezoek besloot Suringar in Nederland ook een landbouwkolonie op te richten, welke bekend zou komen te staan als het ‘Nederlandsch Mettray’. Deze heropvoedingsinstelling in Eefde richtte zich op verwaarloosde – en specifiek niet op ‘criminele’ – jongens. In 1851 werden hier de eerste jongens opgevangen.⁶³

Een tweede initiatief voor particuliere kinderopvoeding kwam in Nederland vanuit protestants-orthodoxe hoek. Een voorbeeld van deze christelijke filantropie kan worden gevonden in Het Réveil. Hoewel de locatie van het platteland ook hier een belangrijke rol speelde, lag het accent binnen dit burgeroffensief vooral op de orthodox-christelijke (her)opvoeding van de kinderen.⁶⁴ De Helderlinggestichten in Zetten kunnen als relevante casestudies van het Réveil worden aangemerkt om de heropvoedingspraktijk binnen de christelijke filantropie te bestuderen. De instellingen Talitha Kûmi en Bethel richtten zich voornamelijk op de zedelijke (her)opvoeding van meisjes en vrouwen die vanwege hun

⁵⁹ Weijers, *De creatie van het mondige kind*, 142.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Deze methode is reeds toegelicht tijdens de bespreking van het werk van J.J. Rousseau, *Emile, ou de l'éducation*.

⁶² Dekker, *Straffen, redden en opvoeden*, 48 en 49.

⁶³ Groenveld e.a., *Wezen en boeffjes*, 324-327.

⁶⁴ Ibidem, 259.

lichtzedige gedrag en/of risicovolle omgeving als ‘in gevaar’ werden beschouwd.⁶⁵ In dit onderzoek komen dus beide vormen van filantropische kinderopvang aan bod.

2.2 Ontwikkeling van de populatie

Het is relevant om hier eerst aandacht te besteden aan een algemeen te constateren ontwikkeling in de totale populatie in weeshuizen in de negentiende eeuw. Kees van der Wiel bracht de ontwikkeling van de totale weeshuisbevolking van het Heilige Geest- of Arme Wees- en Kinderhuis in Leiden in kaart. Hij constateerde daarbij in de tweede helft van de negentiende eeuw een daling van de totale weeshuisbevolking: van meer dan 350 weeskinderen in 1856 naar ongeveer 150 rond de eeuwwisseling.⁶⁶ In aanvulling hierop constateerden Groenveld e.a. in relatie tot het Utrechtse weeshuis dat ook daar de weeshuisbevolking een daling vertoonde van 301 weeskinderen in 1852 naar 218 in 1910.⁶⁷ Een casestudie naar de aard van de opvang van weeskinderen in Delft toonde in dezelfde periode ook een daling van de weeshuisbevolking in het Hervormde Weeshuis aan.⁶⁸ Uit diverse overzichtswerken en casestudies naar afzonderlijke weeshuizen blijkt dus een algemene daling in de omvang van de gemiddelde weeshuispopulatie in de tweede helft van de negentiende eeuw.

Deze ontwikkeling wordt in de literatuur enerzijds in verband gebracht met een verplaatsing van kinderen, waarbij ‘kwetsbare’ kinderen richting de eeuwwisseling steeds vaker in pleeggezinnen dan in weeshuizen werden opgevangen.⁶⁹ Anderzijds wordt dit in verband gebracht met de zogenoemde demografische transitie. Als gevolg van de dalende sterftcijfers zou het totaal aantal weeskinderen in de tweede helft van de negentiende eeuw zijn afgenomen en dit zou de daling van de gemiddelde weeshuispopulatie (mede) verklaren.⁷⁰ Hoewel dit een valide argument is, kan hiermee mogelijk ook de indruk worden gewekt dat de ‘noodzaak’ voor instellingen die zich richtten op ‘kwetsbare’ (wees)kinderen in de tweede helft van de negentiende eeuw afnam. Het is echter te gehaast om deze conclusie op basis van ‘alleen’ de populatieontwikkeling in weeshuizen te trekken. Door deze populatieontwikkeling met die van andere (her)opvoedingsinstellingen te vergelijken kan een nauwkeuriger beeld ontstaan van de manier waarop de aandacht en de zorg voor de groep ‘kwetsbare’ kinderen in de samenleving zich hebben ontwikkeld.

⁶⁵ Rietveld-Van Wingerden, *Kind in gevaar: reden tot uithuisplaatsing?*, 37.

⁶⁶ Van der Wiel, *Dit kind hiet Willem*, 151.

⁶⁷ Groenveld e.a., *Wezen en boeffes*, 269-270; Bakker e.a., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 442.

⁶⁸ Van Solinge e.a., ‘Determinants of institutionalization of orphans’, 144-145.

⁶⁹ Bakker e.a., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 480.

⁷⁰ Zie voor nadere toelichting over de demografische transitie en de lagere sterftcijfers: Bakker e.a., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 206.

De populatie van Talitha Kûmi groeide in de eerste periode sterk. Waar hier in 1856 veertig meisjes verbleven, waren dit er in 1867 al 146.⁷¹ Op basis van de jaarverslagen is het mogelijk om nieuwe inzichten te verkrijgen in de populatieontwikkeling vanaf 1876. Uit Grafiek 1 is af te lezen hoeveel meisjes er gemiddeld per jaar op Talitha rondliepen in de periode 1876- 1905. Hoewel data met betrekking tot het gemiddelde aantal aanwezige meisjes van drie jaren ontbreekt (1884, 1889 en 1899) blijkt het rekenkundige gemiddelde gedurende deze periode op 153,4 te liggen. Tussen 1876 en 1905 liepen er dus steeds gemiddeld 153 meisjes rond op Talitha Kûmi.⁷²

Om inzicht te krijgen in de populatieontwikkeling in de tijd, kan de onderzochte periode in drie gelijke subperiodes worden verdeeld: 1876-1885, 1886-1895 en 1896-1905. Aangezien in iedere subperiode data met betrekking tot één jaar ontbreekt, beïnvloedt dit de hieronder uitgewerkte analyse niet op substantiële wijze. Het gemiddeld aantal aanwezige meisjes lag in de eerste periode (1876-1885) op 148,3. In de hierop volgende periode vond er een stijging plaats, zo lag het rekenkundig gemiddelde tussen 1886 en 1895 op 156,9.⁷³ Deze stijging van het gemiddeld aantal aanwezige meisjes is opmerkelijk aangezien in deze periode zowel het diepte- als ook het hoogtepunt in het aantal meisjes is aan te wijzen. Hoewel deze twee uitersten elkaar in balans hadden kunnen brengen, vond er alsnog een duidelijke stijging plaats in deze periode. Gedurende de laatste onderzochte periode (1896-1905) vond er een lichte daling plaats naar het gemiddelde aantal van 155,1 aanwezige meisjes.⁷⁴ Het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde vertoont in Grafiek 1 een vergelijkbare ontwikkeling.⁷⁵

Binnen de onderzochte periode vonden ook zichtbare fluctuaties plaats. Over de eerste sterke daling (1876-1879) werd in het jaarverslag van 1879 het volgende geschreven: ‘Dat het getal kleiner was, is [...] geen eer voor de christelijke gemeente’.⁷⁶ In het jaarverslag van 1886 werd over de tweede sterke daling gesproken en ‘een van de vele redenen’ van het lagere aantal aanwezige meisjes werd gevonden in de oprichting van de Martha-stichting in Alphen aan den Rijn.⁷⁷ Deze in 1883 opgerichte instelling richtte zich hoofdzakelijk op de doelgroep ‘verwaarloosde’ kinderen.⁷⁸ Het grote aantal ‘kwetsbare’ jongens en meisjes uit onder meer

⁷¹ Rietveld-Van Wingerden, *Kind in gevaar: reden tot uithuisplaatsing?*, 37.

⁷² De absolute opnameaantallen zijn ontleend uit de jaarverslagen en zijn in Bijlage 1 toegevoegd. Het rekenkundige gemiddelde (van 153,4 meisjes) is berekend op basis van Bijlage 1.

⁷³ Het rekenkundige gemiddelde voor deze periodes is berekend op basis van de jaarlijkse aantallen in Bijlage 1 (zie aldaar Tabel 3).

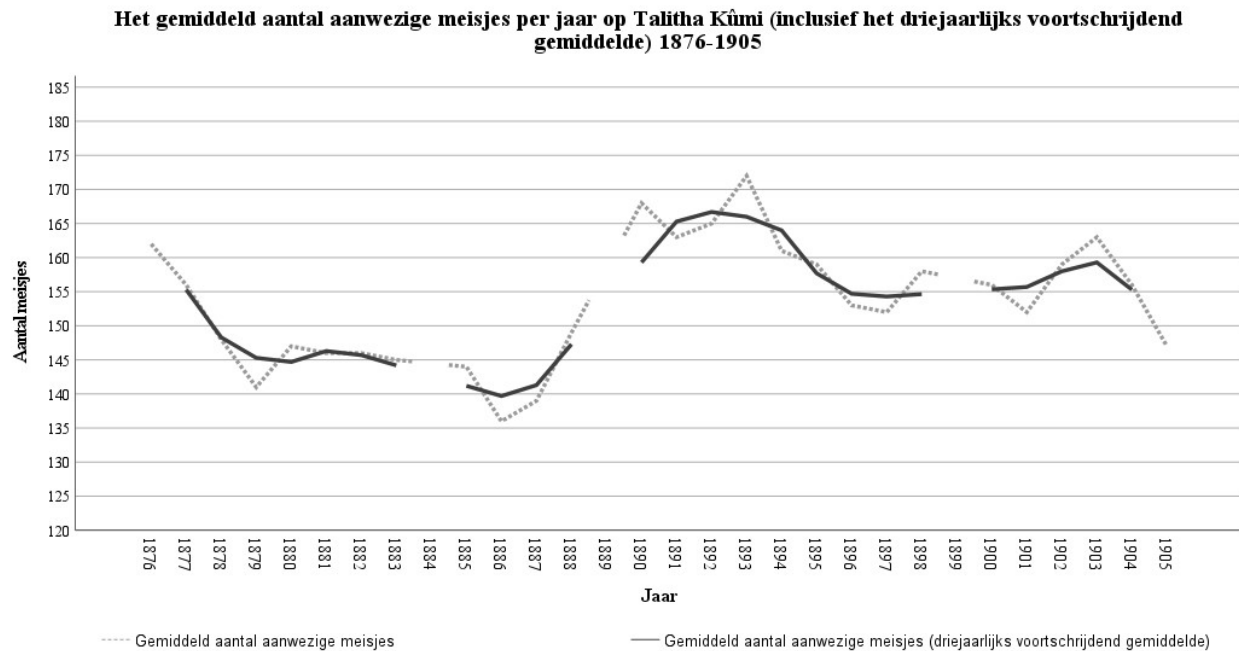
⁷⁴ Zie Bijlage 1, Tabel 3.

⁷⁵ Zie Grafiek 1.

⁷⁶ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 23* (1879) 23.

⁷⁷ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 30* (1885/1886) 6.

⁷⁸ B. Kruithof, *Zonde en deugd in domineesland. Nederlandse protestanten en problemen van opvoeding zeventiende tot twintigste eeuw* (Amsterdam 1990) 167.

Grafiek 1: Het aantal meisjes dat gemiddeld aanwezig was op Talitha Kûmi (gespecificeerd naar jaar) in de periode 1876-1905, inclusief het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde. Bron: zie Bijlage 1.

Amsterdam werden hier op dezelfde locatie opgevangen.⁷⁹ De verklaring voor de tweede daling in de omvang van de populatie werd dus nadrukkelijk buiten de eigen instelling gezocht.

Op het ‘rustigste’ moment (1886) verbleven er gemiddeld 136 meisjes in de instelling, terwijl er op het ‘drukste’ moment (1893) gemiddeld 172 meisjes rondliepen.⁸⁰ Bovendien blijkt uit Grafiek 1 dat er vanaf 1886 een onmiskenbare stijging van de gemiddelde populatie plaatsvond, met als hoogtepunt het jaar 1893.⁸¹ Een eerste verklaring hiervoor kan worden gevonden in de vergroting van de capaciteit van Talitha die wordt beschreven in het jaarverslag van 1892.⁸² De vergroting van het totaal aantal beschikbare plaatsen blijkt eveneens uit *De Bode der Hellinggestichten*. Zo is in de gestichtskrant van 1884 te lezen dat er op 1 september in totaal 160 meisjes op Talitha konden verblijven.⁸³ Acht jaar later kwam er een tiental meer plaatsen beschikbaar, welke echter niet direct in gebruik zijn genomen aangezien er op 1 september 1894 slechts 156 van de 170 plekken bezet waren.⁸⁴ In de jaren 1897, 1898, 1900 en

⁷⁹ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 30* (1885/1886) 7.

⁸⁰ Ibidem, 21. Zie ook: IISG, ZO 48124, *Talitha Kûmi Jaarverslag 37* (1893) 14. Zie Bijlage 1 voor de cijfers met betrekking tot de overige jaren. NB. Het betreft hier het gemiddelde aantal aanwezige meisjes. Voor zover bekend is, lag het absolute aantal meisjes op het drukste moment op 181 (april 1893) en op 123 op het rustigste moment (december 1886).

⁸¹ Zie Grafiek 1 en Bijlage 1.

⁸² IISG, ZO 48124, *Talitha Kûmi Jaarverslag 36* (1892) 12.

⁸³ IISG, NIBG (perscollectie PM 2579), *De bode der Helling-gestichten No:1* (1884) 7.

⁸⁴ Ibidem, *No:11* (1894) 8. Zie ook Bijlage 2.

1902 bleef de capaciteit van 170 plekken gelijk.⁸⁵ Pas in het begin van de twintigste eeuw vergrootte de instelling haar capaciteit opnieuw, naar 200 plekken in 1914.⁸⁶

Een tweede verklaring voor de stijging vanaf 1886 kan worden gevonden in het besluit van Ds. Pierson (1834-1923) om op diverse locaties lezingen te geven over het nut van de instelling. Gelijktijdig werd het boekje *Waar Talitha toe dient: geen bede om geld maar om ijver in het werk der redding* door het hele land verspreid.⁸⁷ Door de zichtbaarheid en de publiciteit van de instelling te vergroten, trachtte Pierson de aandacht in de samenleving voor ‘kwetsbare’ kinderen te vergroten. Daarmee zou de populatie van Talitha weer op het oude peil moeten komen, iets wat uiteindelijk (hetzij tijdelijk) zou gebeuren.⁸⁸ Hieruit blijkt dat de fluctuaties in de omvang van de populatie op Talitha enerzijds verklaard kunnen worden door de vergroting van de capaciteit van de instelling. Anderzijds speelde de versterkte aandacht binnen de samenleving voor de opvang van ‘kwetsbare’ kinderen een duidelijke rol.

Het gemiddeld aantal aanwezige meisjes op Bethel is helaas niet op basis van de jaarverslagen vast te stellen. Hoewel er wel opnameregisters bestaan met betrekking tot de periode 1861-1881, zijn de aankomst- en vertrekdata niet consequent ingevuld, waardoor het maken van een accurate berekening van het gemiddeld aantal aanwezige meisjes in deze instelling niet mogelijk is. Daarentegen blijkt uit De Bode dat er op Bethel minder meisjes tegelijkertijd werden opgevangen, namelijk ‘slechts’ maximaal vijftig.⁸⁹ Zo verbleven hier in september 1884 vierendertig meisjes en lag dit aantal tien jaar later op vierenveertig.⁹⁰ Op basis van het bronmateriaal kan bovendien worden geconcludeerd dat er in geen van de onderzochte jaren over het maximaal aantal van vijftig meisjes is heengegaan.⁹¹

Dekker bracht met betrekking tot de periode 1851-1914 de populatieontwikkeling van Nederlandsch Mettray in kaart.⁹² Bij de opening van deze jongensinstelling in 1851 bevonden er zich ongeveer twintig jongens op het instituut. In de acht jaar hierop volgend steeg het gemiddeld aantal aanwezige jongens tot 150 en dit bleef zo tot 1870. Tussen 1874 en 1884 vond

⁸⁵ IISG, NIBG (perscollectie PM 2579), *De bode der Heldring-gestichten No:14* (1897) 8; *Ibidem, No:14* (1898) 87; *Ibidem, No: 17* (1900) 15; IISG, ZO 48124, *Talitha Kùmi Jaarverslag 46* (1902), *De bode der Heldring-gestichten No 19* (1902) 7.

⁸⁶ IISG, NIBG (perscollectie PM 2579), *De bode der Heldring-gestichten No: 31* (1914) 8. Zie ook Bijlage 2.

⁸⁷ AP, UBA015, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kùmi 26* (1882) 15.

⁸⁸ Zie Grafiek 1.

⁸⁹ IISG, NIBG (perscollectie PM 2579), *De bode der Heldring-gestichten No:1* (1884) 7; *Ibidem, No:11* (1894) 8; *Ibidem, No:14* (1897) 8; *Ibidem, No:14* (1898) 87; *Ibidem, No:17* (1900) 15; *Ibidem, No:31* (1914) 8.

⁹⁰ IISG, NIBG (perscollectie PM 2579), *De bode der Heldring-gestichten No:1* (1884) 7; *Ibidem, No:11* (1894) 8. Zie bovendien Bijlage 2. NB. De Bode is niet voor alle jaren bewaard gebleven. Desondanks kan er met betrekking tot de jaren die wél bekend zijn worden vastgesteld dat er in die jaren niet over het maximaal aantal beschikbare plekken is heengegaan.

⁹¹ Zie Bijlage 2.

⁹² Dekker, *Straffen, redden en opvoeden*, 390.

er vervolgens een daling van de totale populatie plaats en daalde het totaal aantal naar 120 tot 130.⁹³ Deze daling werd volgens Dekker mede beïnvloed door de kortere verblijfsduur van de jongens aangezien ouders hun kinderen in deze periode regelmatig vroegtijdig uit de instelling weghaalden.⁹⁴ Met betrekking tot de periode 1885-1895 constateerde Dekker een kortdurende stijging waarbij er meer dan 150 jongens tegelijkertijd werden opgevangen. Vanaf 1894 daalde de totale populatie wederom en liep het aantal aanwezige jongens weer terug naar 120 tot 130.

De populatieontwikkeling van Talitha Kûmi en Nederlandsch Mettray vertonen enkele zichtbare overeenkomsten. Ten eerste vormde de periode 1874-1884 voor zowel de jongens- als de meisjesinstelling een periode waarin het gemiddeld aantal aanwezige kinderen daalde. In de jaarverslagen van beide instellingen zijn geen beleidsveranderingen te vinden die deze overeenkomstige ontwikkeling kunnen verklaren. De economische depressie en het vroegtijdige vertrek van kinderen kan, zoals ook Dekker beargumenteerde, de daling wel (mede) verklaren. Een tweede overeenkomst wordt gevormd door de hoge populatieaantallen van beide instellingen in de periode 1885-1895, waarna er wederom een daling van het aantal opgenomen kinderen plaatsvond. De overeenkomsten wijzen, in combinatie met het feit dat het twee verschillende organisaties betrof en zij geen enkel beleidsmatig aspect met elkaar deelden, erop dat een verklaring vooral moet worden gezocht in een bredere (mogelijk sociaal-maatschappelijke) ontwikkeling.

2.3 Ontwikkeling van de jaarlijkse opnameaantallen

Door de jaarlijkse opnameaantallen van de drie instellingen in kaart te brengen, wordt de populatieontwikkeling van de instellingen gedetailleerder inzichtelijk gemaakt. Hoewel de totale populatieaantallen en de opnameaantallen twee verschillende reeksen data zijn, en daardoor niet één op één met elkaar vergeleken kunnen worden, kunnen deze gegevens elkaar wel op een waardevolle manier aanvullen. In Grafiek 2 zijn de totale opnameaantallen van de drie instellingen in één overzicht samengevoegd. De gestippelde lijnen in deze grafiek betreffen steeds de absolute opnameaantallen van het desbetreffende jaar. De doorlopende lijnen betreffen het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde van het aantal opnames per jaar, welke de algemene ontwikkeling over de gehele periode laten zien.

Gedurende de periode 1861-1905 fluctueerde het jaarlijkse aantal opnames van Nederlandsch Mettray zichtbaar (zie Grafiek 2).⁹⁵ Een vergelijkbare studie naar de jaarlijkse

⁹³ Dekker, *Straffen, redden en opvoeden*, 182 en 185.

⁹⁴ *Ibidem*, 272.

⁹⁵ *Ibidem*, 185-188. Zie ook Grafiek 2.

opnameaantallen met betrekking tot Bethel en Talitha Kûmi bestaat (nog) niet. Hoewel Dubois wel een beschrijvend overzicht heeft geboden van het werk van de Hellinggestichten, bood hij daarbij geen gedetailleerde analyse van de jaarlijkse opnameaantallen.⁹⁶ Op basis van de jaarverslagen zijn deze aantallen voor Talitha Kûmi wel vast te stellen. Aan de lichtblauwe lijn in Grafiek 2 is dan ook de ontwikkeling van het aantal opnames op Talitha Kûmi tussen 1876 en 1905 af te lezen. Gedurende deze periode werden er (minimaal) 939 meisjes op Talitha opgenomen.⁹⁷ Daarvan kwamen er 426 meisjes tussen 1876 en 1888 in deze instelling terecht. Tussen 1890 en 1898 werden er nog eens minimaal 317 meisjes opgenomen en in de eerste vijf jaar van de twintigste eeuw verbleven hier minimaal 196 meisjes.⁹⁸

Het is relevant om de jaarlijkse opnameaantallen in combinatie met het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde te bestuderen. Zo vertonen de jaarlijkse opnameaantallen over de gehele periode grote fluctuaties, terwijl het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde de algemene ontwikkeling van de opnameaantallen duidelijker weergeeft.⁹⁹ Hoewel de blauwe lijnen in verband met de ontbrekende jaren (1889 en 1899) onderbroken zijn, wordt zichtbaar dat het totaal aantal opnames in de periode 1876-1892 licht toenam. In de periode hierop volgend vertoont het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde een duidelijke daling.¹⁰⁰ In combinatie met de vergelijkbare populatieontwikkeling van Talitha Kûmi en Nederlandsch Mettray (zoals in paragraaf 2.1 is toegelicht), wijst bovenstaande op het bestaan van een geruime groep ‘kwetsbare’ meisjes in de samenleving of die als zodanig worden gezien. Het significante aantal jongens en meisjes dat jaarlijks werd opgenomen toont in ieder geval de bestaande aandacht voor de zorg voor deze specifieke groep kinderen aan.

De jaarlijkse opnameaantallen van Bethel zijn berekend op basis van de data in de opnameregisters uit de periode 1861-1881.¹⁰¹ Bovendien zijn de jaarverslagen vanaf 1881 geraadpleegd.¹⁰² Hoewel er ook opnameregisters zijn overgeleverd uit de periode na 1888, zijn deze zeer fragmentarisch en grotendeels onleesbaar door slechte conservering.¹⁰³ Er is daarom

⁹⁶ Dubois, *Reddende liefde*.

⁹⁷ Zie Bijlage 1. Het gaat hier om het minimaal aantal opgenomen meisjes in deze periode aangezien er van twee jaren (1889 en 1899) geen opnameaantallen bekend zijn. Het totaal aantal opgenomen meisjes lag in werkelijkheid dus hoger.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Zie Grafiek 2. Zie ook Bijlage 1 en Bijlage 3 voor de data waarop deze grafiek is gebaseerd.

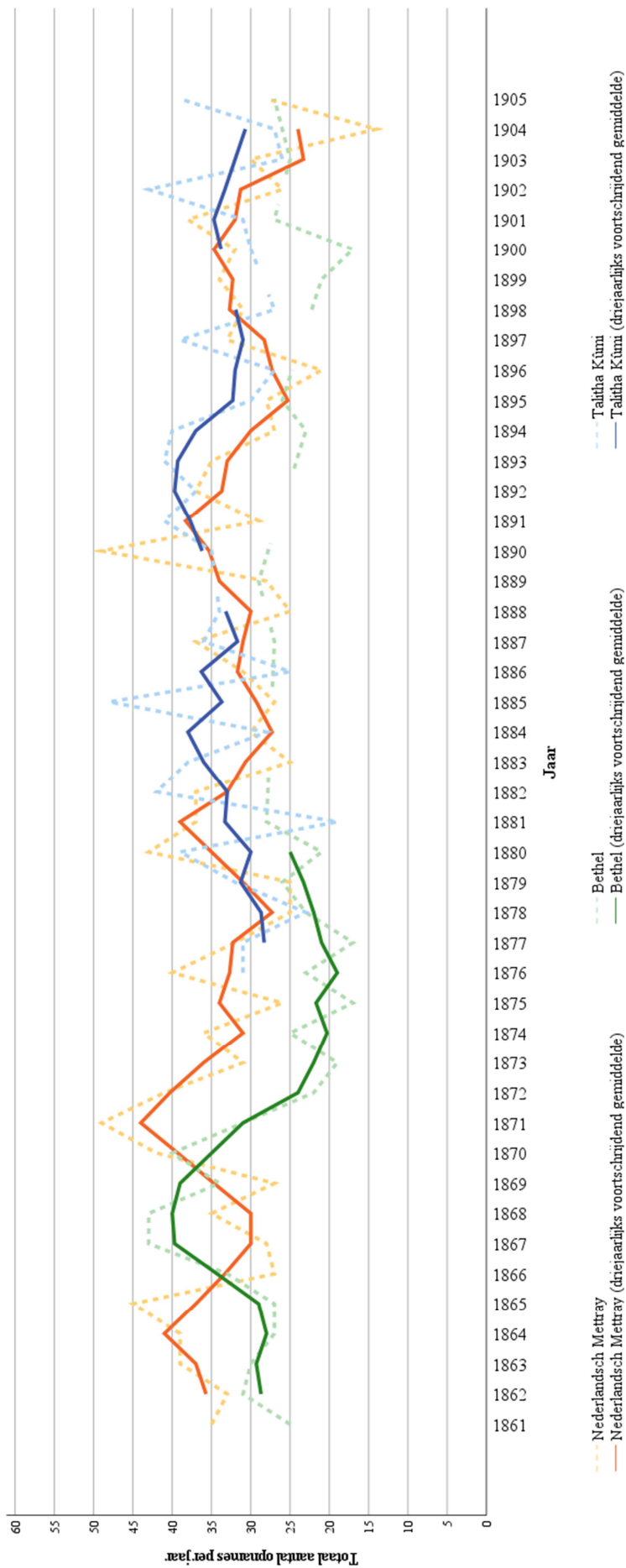
¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, *Registers van opgenomen meisjes 1861-1868*; Ibidem, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes 1866-1869, 1872-1876*; Ibidem, Hs. RA 07:134, *Registers van opgenomen meisjes 1869-1872, 1876-1881*.

¹⁰² IISG, ZO 48125 *Bethel Jaarverslag* 25 (1887); 27 (1889); 32 (1894); 33 (1895); 37 (1899); 38 (1900); 39 (1901); 41 (1903); 42 (1904); 43 (1905).

¹⁰³ De registers van na 1888 zijn overgeleverd maar door slechte conservering vrijwel onleesbaar: AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:135, *Registers van opgenomen meisjes. Met indices, 1888-1911*.

De ontwikkeling van het (absolute) aantal opnames per jaar inclusief het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde van Nederlandsch Mettray, Bethel en Talitha Kúmi 1861-1905

Grafiek 2: Totaal aantal opnames per jaar per instelling (1861-1905). De gestippelde lijnen representeren de absolute opnameaantallen. De ononderbroken lijnen geven de driejaarlijkse voortschrijdende gemiddelden weer. De data met betrekking tot Nederlandsch Mettray is ontleend uit Dekker, *Straffen, reddten en opvoeden*, 390). De data met betrekking tot Bethel en Talitha Kúmi zijn gebaseerd op de jaarverslagen en opnameregisters. Bron: zie Bijlage 3.

voor gekozen om deze opnameregisters in dit onderzoek buiten beschouwing te laten en in relatie tot Bethel hoofdzakelijk te focussen op de periode 1861-1881. Gedurende deze periode werden er in totaal minimaal 585 meisjes op Bethel opgevangen.¹⁰⁴ Er zijn nog drie extra meisjes in de opnameregisters terug te vinden maar aangezien het onduidelijk is of zij daadwerkelijk zijn aangekomen worden zij hier buiten beschouwing gelaten. De drie meisjes zullen de uitkomsten van de analyse niet op substantiële wijze beïnvloeden en daarom vormt deze keuze geen probleem voor de representativiteit van de onderstaande analyse op basis van 585 meisjes.

In de eerste vijf jaar van de onderzochte periode (1861-1865) werden er 140 meisjes op Bethel opgenomen. In de vijf jaar hierop volgend (1866-1870) steeg het totaal aantal opnames tot 193. Tussen 1871 en 1875 werden er aanzienlijk minder meisjes opgenomen, namelijk 'slechts' 114. Het totaal aantal opnames bleef in de periode 1876-1880 ongeveer gelijk aangezien er toen 110 meisjes werden opgenomen.¹⁰⁵ De periode 1866-1870 kende dus de hoogste opnameaantallen. Het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde (zie de donkergroene lijn in Grafiek 2) toont aan dat de daling die hierop volgde al wel vóór 1870 werd ingezet. In verband met het ontbreken van de desbetreffende jaarverslagen (1868-1872) wordt de verklaring voor deze abrupte daling niet direct op het eerste gezicht duidelijk.

Een mogelijke verklaring wordt duidelijker wanneer de gegevens van de drie instellingen met elkaar worden vergeleken. In dezelfde periode (circa 1870-1873) bleek er eveneens een sterke daling plaats te vinden in de jaarlijkse opnameaantallen van Nederlandsch Mettray (zie Grafiek 2). Deze daling werd ook vanaf ongeveer 1869/1870 ingezet en het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde vertoont eveneens een vergelijkbare ontwikkeling in deze periode.¹⁰⁶ Aangezien deze twee instellingen niet onder één overkoepelend filantropisch initiatief vielen, zij daardoor geen beleid met elkaar deelden én het hier om zowel een meisjes- als jongensinstelling gaat, is de vrijwel evenredige en gelijktijdige daling opmerkelijk te noemen.

Wanneer er over het jaar 1870 wordt gesproken is het belangrijk om te vermelden dat er destijds sprake was van een zware pokkenepidemie in Europa. Hoewel deze epidemie vijf jaar zou aanhouden vormde in Nederland 1871 het jaar met het hoogste aantal dodelijke slachtoffers.¹⁰⁷ Deze context zou geresulteerd kunnen hebben in beleidsmatige veranderingen

¹⁰⁴ Zie Bijlage 3 en Bijlage 4.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Zie Grafiek 2 en Bijlage 3 voor de exacte aantallen waarop deze grafiek is gebaseerd.

¹⁰⁷ W. Rutten, *De vreselijkste aller harpijen. Pokkenepidemieën en pokken bestrijding in Nederland in de 18^e en 19^e eeuw* (Wageningen 1997) 381 en 383.

van de instellingen in een poging besmettelijke ziektes buiten de deur te houden. Uit de jaarverslagen van beide instellingen blijkt daarentegen niets van dit soort veranderingen ten aanzien van het toelatingsbeleid. In aanvulling hierop moeten de reeds bestaande pokkenvaccinaties in overweging worden meegenomen. Historicus Willibrord Rutten stelde in 1997 dat de rooms-katholieke en streng-gereformeerde gemeenten in Nederland een relatief lage vaccinatiegraad kende in de periode 1820-1860. De vrijzinnige gemeenten kenden daarentegen de hoogste vaccinatiecijfers.¹⁰⁸ Bovendien werden kinderen in Nederland in principe tegen de pokken gevaccineerd wanneer zij rond hun vijfde jaar naar school gingen.¹⁰⁹

Volgens Dekker was bij aankomst het overgrote merendeel van de jongens op Nederlandsch Mettray gevaccineerd.¹¹⁰ Hoewel het bronmateriaal geen duidelijk uitsluitel geeft over de exacte vaccinatiegraad op Talitha Kûmi en Bethel, is het wel aannemelijk dat een groot deel van de meisjes gevaccineerd was of een natuurlijke immuniteit had opgebouwd door het doormaken van eerdere pokkenepidemieën (zoals die van 1865-1866).¹¹¹ Enerzijds kunnen de lagere opnameaantallen in de periode 1870-1873 dus niet als direct gevolg van de pokkenepidemie worden gezien. Anderzijds kan er mogelijk wel een verband hebben bestaan tussen de populatieontwikkeling en de epidemie, maar het geraadpleegde bronmateriaal geeft hier geen duidelijk uitsluitel over. Vervolgonderzoek naar het mogelijke onderlinge verband tussen epidemieën en de jaarlijkse opnameaantallen van (her)opvoedingsinstellingen kan hier meer duidelijkheid in bieden.

De overeenkomstige populatieontwikkeling van Nederlandsch Mettray en Talitha Kûmi kan dan ook eerder worden verklaard door bredere sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen, zoals wisselingen in de mate van aandacht voor de opvang van ‘kwetsbare’ kinderen. De intensivering van de aandacht voor zeden en zedendelicten in de tweede helft van de negentiende eeuw (uitmondend in de Zedelijkheidswet van 1911) is hier een voorbeeld van.¹¹² Het denken over het ‘(on)gewenste’ gedrag van kinderen werd mogelijk beïnvloed door dit soort sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen. De wisselingen in de mate van aandacht voor de opvang van ‘kwetsbare’ kinderen beïnvloedden zo mogelijk ook de jaarlijkse opnameaantallen.

¹⁰⁸ Rutten, *De vreselijkste aller harpijen*, 339 en 340.

¹⁰⁹ Ibidem, 390.

¹¹⁰ Dekker, *Straffen, redden en opvoeden*, 250.

¹¹¹ Rutten, *Vreselijkste der harpijen*, 389.

¹¹² Zie voor toelichting op de toegenomen aandacht voor en kritiek op zedeloosheid en de Zedelijkheidswet: J.M. ten Voorde, ‘Strafbaarstelling van nieuwe vormen van ongewenste seksuele gedragingen in Nederlandse zedenwetgeving’, in: *Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland - Preadviezen* (2016) 191–256, 192.

2.4 Deelconclusie

In dit hoofdstuk is de populatieontwikkeling van de drie instellingen afzonderlijk en in relatie tot elkaar in kaart gebracht. De geconstateerde overeenkomsten tussen een meisjesinstelling als Talitha Kûmi en een jongensinstelling als Nederlandsch Mettray maken het aannemelijk dat de opnameaantallen werden beïnvloed door een (of meerdere) sociaal-maatschappelijke verandering(en). Ten tweede bleek het aantal ‘kwetsbare’ jongens en meisjes in de samenleving in ieder geval niet te zijn verminderd aangezien er ook nieuwe (her)opvoedingsinstellingen werden geopend. Het lijkt eerder aannemelijk dat de ‘kwetsbare’ kinderen werden verplaatst naar andere (opvang)locaties, hetzij van een instelling naar familie, van wees- naar (her)opvoedingshuizen of van het ene naar het andere (her)opvoedingsgesticht. Het blijft dus van belang om aandacht te hebben voor de volledige groep ‘kwetsbare’ kinderen – waaronder ook ‘verwaarloosde’, ‘verlaten’ en ‘her op te voeden’ kinderen – wanneer er uitspraken worden gedaan over de totale omvang van de groep ‘kwetsbare’ kinderen. Er is in ieder geval geen duidelijk gender gerelateerd verschil geconstateerd in relatie tot de algemene populatieontwikkeling.

3. Aankomst en vertrek

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de categorisering die bij aankomst in de instellingen werd gemaakt. De opnameredenen en opnameleeftijden van de jongens en meisjes worden daarbij afzonderlijk, en in vergelijking met elkaar, in kaart gebracht en geanalyseerd. In hoeverre zijn hierin ontwikkelingen in de tijd te constateren en op welke manier kan dit worden verklaard? In de tweede paragraaf wordt vervolgens de vraag beantwoord op wiens initiatief de kinderen in de instelling terecht kwamen, waarbij er specifiek aandacht wordt geschonken aan de rol van ouders binnen het opnameproces. Tot slot gaat de laatste paragraaf over de vraag in hoeverre er bij de kinderen sprake was van *agency* tijdens het opname- en ontslagproces. Welke factoren speelden een rol binnen de kans om in een van deze instellingen terecht te komen? En in hoeverre hadden de kinderen zelf invloed op hun aankomst of vertrek uit de instelling? De onderzoeksresultaten zijn in dit hoofdstuk gebaseerd op de opnameregisters, jaarverslagen en De Bode der Hellinggestichten.

3.1 Opnameredenen en leeftijden

In de periode 1850-1905 kwamen jongens en meisjes om uiteenlopende redenen in een van de (her)opvoedingsinstellingen terecht. Zo werden er op Talitha Kûmi zogenoemde ‘schuldige’ meisjes opgenomen die vanwege hun lichtzedige gedrag heropgevoed moesten worden. Bovendien liepen er meisjes rond die zich in ‘een slechte omgeving’ bevonden en vaak tot de ‘soort der onechte kinderen’ behoorden.¹¹³ Een andere categorie, de ‘arme kleine schapen, zonder naam en zonder thuis’, werd gevormd door de wezen en de meisjes die thuis werden verwaarloosd of mishandeld.¹¹⁴ De meisjes van Bethel werden op een vergelijkbare manier gecategoriseerd. Zo werden hier zowel meisjes opgevangen die ‘lichtzedig’ gedrag vertoonden als die meisjes die tegen verwaarlozing of mishandeling beschermd moesten worden.¹¹⁵ De verschillende categorieën waren in de praktijk niet altijd duidelijk van elkaar te scheiden en het was dan ook ‘niet gemakkelijk de lijn te trekken tussen de kinderen, die met bewustzijn zondigden, of die het deden uit onwetendheid, lijdend onder de schuld van anderen’.¹¹⁶ De jongens kwamen ook om uiteenlopende redenen in Nederlandsch Mettray terecht. Zo werden hier jongens opgenomen die vanwege hun ‘opstandige’ en/of ‘gewelddadige’ gedrag

¹¹³ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 31* (1887) 4-6.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, *Registers van opgenomen meisjes 1861-1868*; Ibidem, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes 1866-1869, 1872-1876*; Ibidem, Hs. RA 07:134, *Registers van opgenomen meisjes 1869-1872, 1876-1881*.

¹¹⁶ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 31* (1887) 4-6.

heropgevoed moesten worden. Bovendien kwamen hier jongens terecht die tegen verwaarlozing of mishandeling beschermd dienden te worden.¹¹⁷ Enerzijds vormden verwaarlozing en mishandeling dus voor zowel jongens als meisjes duidelijke opnameredenen. Anderzijds bestond er ook een duidelijk gender gerelateerd verschil: waar de meisjes vooral als ‘kwetsbaar’ werden beschouwd vanwege hun ‘lichtzedige’ gedrag werden jongens eerder als ‘moeilijk’ bestempeld op basis van hun ‘gewelddadige’ en ‘opstandige’ gedrag.

Door de beoogde doelgroep van de instellingen met elkaar te vergelijken wordt duidelijk op welke manier leeftijd als natuurlijke categorie werd gebruikt, welke leeftijdscategorieën er werden geconstrueerd en in hoeverre gender een rol speelde binnen de bestaande leeftijdconstructies. De (her)opvoeding op Nederlandsch Mettray richtte zich hoofdzakelijk op ‘kwetsbare’ jongens tussen de tien en veertien jaar oud. Hoewel er bij uitzondering ook jongens buiten deze leeftijdscategorie werden opgenomen, waren de jongens bij hun aankomst nooit ouder dan zestien jaar.¹¹⁸ Bethel was, aldus het reglement, bedoeld voor de ‘minderjarige, ontslagene gevangenen, of verwaarloosde en verlaten meisjes boven de zestien jaar’ oud.¹¹⁹ Op Talitha Kûmi richtte men zich specifiek op de jongere meisjes tussen de vijf en vijftien jaar oud, die zij ‘voor verkeerde invloeden wil[de] bewaren’.¹²⁰ Deze leeftijdscategorieën zag men dus als ‘kwetsbaar’ en deze kinderen dienden, vanwege hun leeftijd en de daaraan gerelateerde beïnvloedbaarheid, beschermd te worden tegen verkeerde invloeden vanuit hun omgeving. De combinatie van leeftijd en gender speelde dus in alle drie de instellingen een duidelijke rol binnen het construeren van de beoogde doelgroep.

Het is belangrijk om te onderstrepen dat er ook kinderen buiten de geconstrueerde leeftijdscategorieën werden opgenomen. Uit de analyse van de opnameregisters van Bethel blijkt dat er tussen 1861 en 1881 68 van de 585 meisjes ‘bij uitzondering vanwege hun [jonge] leeftijd’ werden opgenomen.¹²¹ Daarvan waren 54 meisjes op het moment van opname vijftien jaar oud. Bovendien arriveerden er tussen 1861 en 1881 ook één twaalfjarig meisje, twee dertienjarigen en elf veertienjarige meisjes.¹²² De populatie van Bethel blijkt dus in de praktijk te hebben bestaan uit meisjes van uiteenlopende leeftijden. Er werden jongere meisjes opgenomen wanneer er op Talitha geen plaats was en dit wijst enerzijds op een praktische

¹¹⁷ Dekker, *Straffen, redden en opvoeden*, 256-257.

¹¹⁸ *Ibidem*, 262.

¹¹⁹ AP, UBA105, Het Réveil-archief, Hs. RA 07:107 *Reglement Bethel (1862)* 3.

¹²⁰ IISG, NIBG (perscollectie PM 2579), *De bode der Heldring-gestichten No:1* (1884) 1.

¹²¹ Zie Bijlage 4. Zie ook Bijlage 5 voor een gespecificeerd overzicht van het aantal opnames per leeftijd per jaar.

¹²² *Ibidem*. NB. Er werden ook meisjes bij uitzondering op basis van hun ‘hoge’ leeftijd (ouder dan drieëntwintig jaar) opgenomen.

overweging.¹²³ Anderzijds zag men het dus niet als een principieel probleem om een twaalfjarige tussen meisjes van zestien jaar en ouder te plaatsen.¹²⁴

Om de relatie tussen leeftijd en gender binnen het opnameproces gedetailleerder in kaart te kunnen brengen, is het relevant om de vraag te beantwoorden op welke manier de gemiddelde opnameleeftijd van de jongens en meisjes zich ontwikkelde en in hoeverre hierin gender gerelateerde verschillen zijn te constateren. Dekker concludeerde in relatie tot Nederlandsch Mettray dat de gemiddelde opnameleeftijd hier tussen de twaalf en dertien jaar oud lag. Tussen 1874 en 1884 lag deze het laagst, namelijk op 12,003 jaar.¹²⁵ Tegen het eind van de negentiende eeuw vond er vervolgens een lichte stijging plaats van de gemiddelde opnameleeftijd.¹²⁶ Ondanks lichte fluctuaties toonde Dekker aan dat de gemiddelde opnameleeftijd in de periode 1851-1914 steeds rond de twaalf jaar oud lag.¹²⁷

De opnameleeftijden van de meisjes op Bethel zijn te ontleen uit de opnameregisters. In verband met een substantieel deel missende gegevens met betrekking tot de periode 1861-1864 is ervoor gekozen om deze jaren buiten beschouwing te laten.¹²⁸ In 1865 werden de meisjes gemiddeld op 18,5 jarige leeftijd opgenomen terwijl de gemiddelde opnameleeftijd in 1875 op 16,6 jaar lag.¹²⁹ Ten eerste blijkt uit Grafiek 3 dus een daling van de gemiddelde opnameleeftijd over de gehele periode 1865-1881. Ten tweede blijkt de gemiddelde opnameleeftijd als ook de modus (de meest voorkomende leeftijd) per jaar fluctuaties te hebben vertoond. Het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde toont bovendien een duidelijke daling tot 1876 gevolgd door een lichte stijging tot 1880.¹³⁰ Aangezien er geen gegevens bestaan voor de periode na 1882, is het niet mogelijk om deze ontwikkeling verder in kaart te brengen. De geconstateerde daling van de gemiddelde opnameleeftijd tussen 1865 en 1876 wijst er in ieder geval op dat de meisjes in deze periode op steeds jongere leeftijd op Bethel werden opgevangen. Zij werden mogelijk op steeds jongere leeftijd als 'kwetsbaar' en (her)opvoedbaar gezien.

¹²³ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes 1866-1869, 1872-1876*, folio 160.

¹²⁴ Zie Bijlage 4.

¹²⁵ Dekker, *Straffen, redd en opvoeden*, 389.

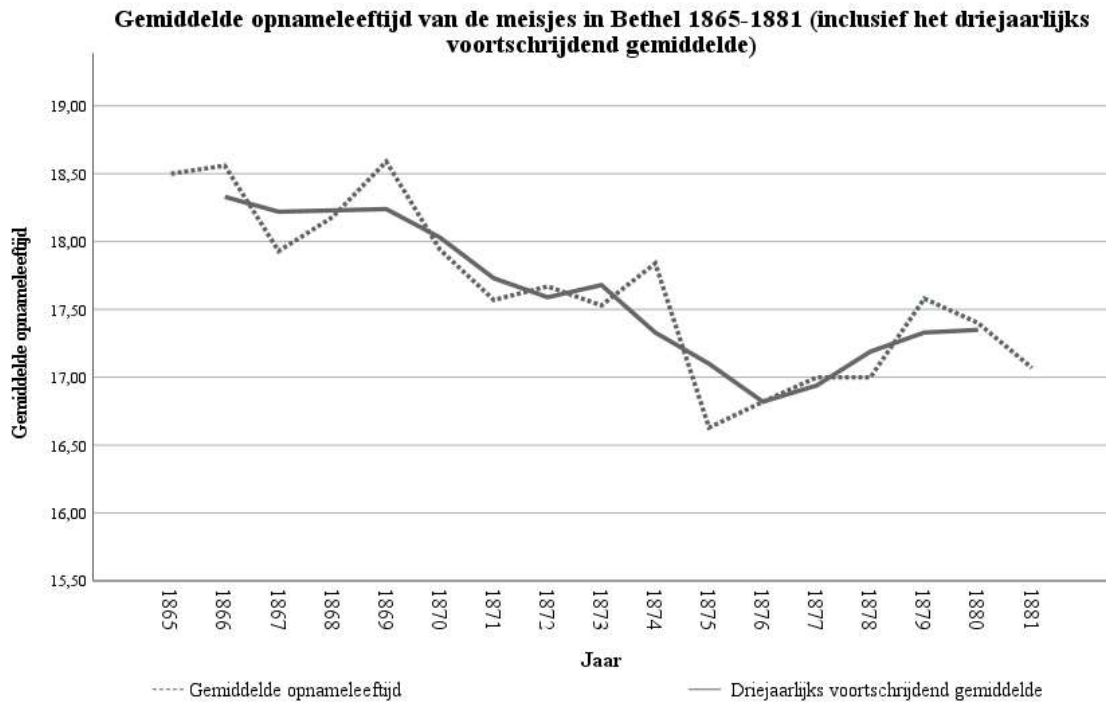
¹²⁶ Ibidem, 262.

¹²⁷ Ibidem, 389.

¹²⁸ Grafiek 3 is gebaseerd op de data uit Bijlage 6. NB. De opnameleeftijden zijn gedurende de periode 1861-1864 niet consequent ingevuld en er zijn daardoor veel missende gegevens in deze periode (zie Bijlage 5 en Bijlage 6). De algemene ontwikkeling van de opnameleeftijd zou door de ontbrekende data vertekend kunnen raken en daarom is ervoor gekozen om deze gegevens buiten de analyse te houden en met betrekking tot de gemiddelde opnameleeftijden op Bethel te focussen op de periode 1865-1880.

¹²⁹ Zie Bijlage 6.

¹³⁰ Zie Grafiek 3. NB. zie ook Bijlage 6 voor de fluctuaties in de modus (de meest voorkomende leeftijd).

Grafiek 3: Gemiddelde opnameleeftijden van de meisjes in Bethel (1865-1881). De gestippelde lijn geeft de gemiddelde opnameleeftijd per jaar weer. De doorlopende lijn geeft het driejaarlijks voortschrijdende gemiddelde weer en is gebaseerd op de opnameregisters van Bethel 1865-1881. Bron: zie Bijlage 6.

Helaas is het in verband met het ontbreken van documentatie betreffende de opnameleeftijden van de meisjes van Talitha niet mogelijk om de gemiddelde opnameleeftijden voor deze instelling te berekenen. Wanneer Bethel en Nederlandsch Mettray in de tijd en met elkaar worden vergeleken, blijkt dat de gemiddelde opnameleeftijd zich bij de meisjes in een ander tempo heeft ontwikkeld dan bij de jongens. Zo daalde de gemiddelde opnameleeftijd op Bethel van 18,072 jaar in de periode 1865-1873 naar 17,194 jaar tussen 1874 en 1881.¹³¹ De gemiddelde opnameleeftijd van de jongens van Mettray lag daarentegen steeds rond de twaalf jaar oud.¹³² De sterkere daling van de gemiddelde opnameleeftijd van de meisjes wijst erop dat het denken over ‘kwetsbare’ meisjes in de tweede helft van de negentiende eeuw in een ander (al dan niet sneller) tempo ontwikkelde dan het denken over ‘kwetsbare’ jongens. Mogelijk werden meisjes op steeds ‘jongere’ leeftijd als ‘kwetsbaar’ beschouwd, terwijl de leeftijd waarop jongens zo werden gezien vrijwel gelijk bleef.

¹³¹ Zie Bijlage 7.

¹³² Dekker, *Straffen, redden en opvoeden*, 389. Zie ook Bijlage 7 voor de (minimale) verschuivingen van de gemiddelde opnameleeftijden van de jongens van Mettray.

3.2 Initiatiefnemers van de opname

De initiatiefnemers van de opname speelden, ongeacht hun relatie tot het kind, een cruciale rol binnen het opnameproces van de jongens en meisjes. In de opnameregisters van Bethel werd bij de meeste meisjes vermeld bij wie het initiatief van de opname lag.¹³³ Op basis hiervan zijn de volgende categorieën geconstrueerd: *Eigen verzoek*, *Vader*, *Moeder*, *Ouders* (gezamenlijk), *Overige familie*, *Voogd*, *Weeshuis*, *Kerk*, *Van Koetsveld*, *De Ranitz*, *Overig* en *Onbekend*.¹³⁴ Het in kaart brengen van de procentuele verhouding tussen deze verschillende categorieën initiatiefnemers, kan nieuwe inzichten bieden in de vraag door wie de zorg voor deze ‘kwetsbare’ kinderen aan de instelling werd overgedragen. In verband met de in dit onderzoek gebruikte definiëring van de doelgroep ‘kwetsbare’ kinderen is ervoor gekozen om de aandacht in deze paragraaf specifiek te richten op de categorieën *Vader*, *Moeder* en *Ouders* (gezamenlijk). De categorie *Eigen verzoek* komt in de volgende paragraaf uitgebreid aan bod.

Tussen 1861 en 1881 kwam ruim 48% van de meisjes op Bethel daar op initiatief van een (of beide) ouder(s), overige familieleden of hun voogd terecht.¹³⁵ Minimaal 228 van de 585 meisjes (39%) werd specifiek op initiatief van hun vader, moeder of hun beide ouders opgenomen.¹³⁶ De vaders vormden met 17,6% (103 meisjes) de grootste subcategorie, terwijl de moeders 10,6% (62 meisjes) en de categorie ouders (gezamenlijk) 10,8% (63 meisjes) van het totaal besloegen.¹³⁷ Het grote aandeel van de vaders wijst erop dat de meisjes een grotere kans hadden om in Bethel terecht te komen wanneer zij nog een (levende) biologische vader en wellicht geen moederfiguur meer hadden. De opnamekans voor meisjes lijkt dus onder meer beïnvloed te zijn door het al dan niet aanwezig zijn van een ‘modelmoeder’ die toezicht hield op het ‘(on)zedelijke’ gedrag.

Het is daarentegen onjuist om te concluderen dat vaders hun dochter enkel vanuit onwil of een vorm van gemakzucht lieten opnemen. Zo waren er vaders die niet in staat waren om voor hun dochter te zorgen, zoals de blinde vader van Alida Maria Stangenberger die vanwege

¹³³ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, *Registers van opgenomen meisjes 1861-1868*; Ibidem, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes 1866-1869, 1872-1876*; Ibidem, Hs. RA 07:134, *Registers van opgenomen meisjes 1869-1872, 1876-1881*.

¹³⁴ Deze categorieën zijn op basis van de aantekeningen in de opnameregisters geconstrueerd. *Van Koetsveld* (bekend van de Idiotenschool in Den Haag) en *De Ranitz* (bekend van het doorgangshuis voor meisjes in Groningen) vormen twee individuen die relevant zijn om hier bij naam te noemen. Zij wijzen er namelijk op dat er onder verschillende (her)opvoedingsinstellingen ook jongens en meisjes werden doorverwezen naar een andere instelling. De groep *Overig* vormt een grote categorie van verschillende individuen. Dit waren hoofdzakelijk geïnteresseerde individuen die de meisjes naar Bethel brachten. Aangezien deze individuen niet in een van de andere categorieën waren te plaatsen en is ervoor gekozen om alle individuele initiatiefnemers onder de categorie *Overig* te laten vallen.

¹³⁵ Zie Bijlage 8.

¹³⁶ Ibidem.

¹³⁷ Ibidem.

zijn visuele ‘beperking’ slecht toezicht kon houden op zijn lichtzedige dochter.¹³⁸ Een andere veelvoorkomende reden betrof ruzies tussen dochter en stiefmoeder.¹³⁹ Er waren daarentegen ook vaders die hun dochters juist ter bescherming naar Bethel brachten, in enkele gevallen tegen haar eigen moeder. Zo zijn er minimaal vier casussen bekend waarbij een vader zijn dochter bracht in verband met een schadelijke of ‘verderfelijke’ invloed van hun (soms beschreven als ‘krankzinnige’) moeder.¹⁴⁰ Het is dus belangrijk om oog te hebben voor de uiteenlopende beweegredenen van de categorie vaders.

Dekker categoriseerde in relatie tot Mettray de initiatiefnemers in *Opvoeders* en *Niet opvoeders*. Hij constateerde dat tussen 1863 en 1873 16,0% van de jongens op Mettray door beide ouders werd gebracht. De vaders besloegen in deze periode 10,6% van het totale aantal, tegenover 28,7% van de moeders. In de periode hierop volgend (1874-1884) daalde het procentuele aandeel van de moeders naar 26,5% terwijl het aandeel van de vaders naar 16,0% steeg. Het percentage van ouders dat hun zoon in deze periode gezamenlijk naar Mettray bracht steeg naar 20,1%.¹⁴¹ De moeders speelden dus, in vergelijking met de vaders, een grotere rol binnen het opnameproces van de jongens van Mettray. Er wordt hier een duidelijk gender gerelateerd verschil zichtbaar tussen de initiatiefnemers van de meisjes op Bethel en van de jongens op Nederlandsch Mettray. Zo bleken de meisjes op Bethel vaker door hun vader dan door hun moeder naar deze instelling te zijn gebracht terwijl de jongens van Mettray daar juist vaker op initiatief van hun moeder werden opgenomen. Dit verschil blijkt genderspecifiek: de afwezigheid van een (model)moeder vergrootte mogelijk de kwetsbaarheid van de dochters en zo de kans op Bethel terecht te komen en de afwezigheid van een (model)vader vergrootte mogelijk de kwetsbaarheid van de jongens en zo de kans om in Mettray te belanden.

Grafiek 4 toont in relatie tot Bethel aan dat de categorieën betreffende een (of beide) ouder(s) diverse fluctuaties vertoonden, maar in ieder jaar wel steeds een substantieel deel van het totaal uitmaakten.¹⁴² Door de onderzochte periode in vier gelijke subperiodes te verdelen

¹³⁸ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:134, *Registers van opgenomen meisjes 1869-1872, 1876-1881*, folio 122, betreffende de opname van Alida Maria Stangenberger (juli 1879).

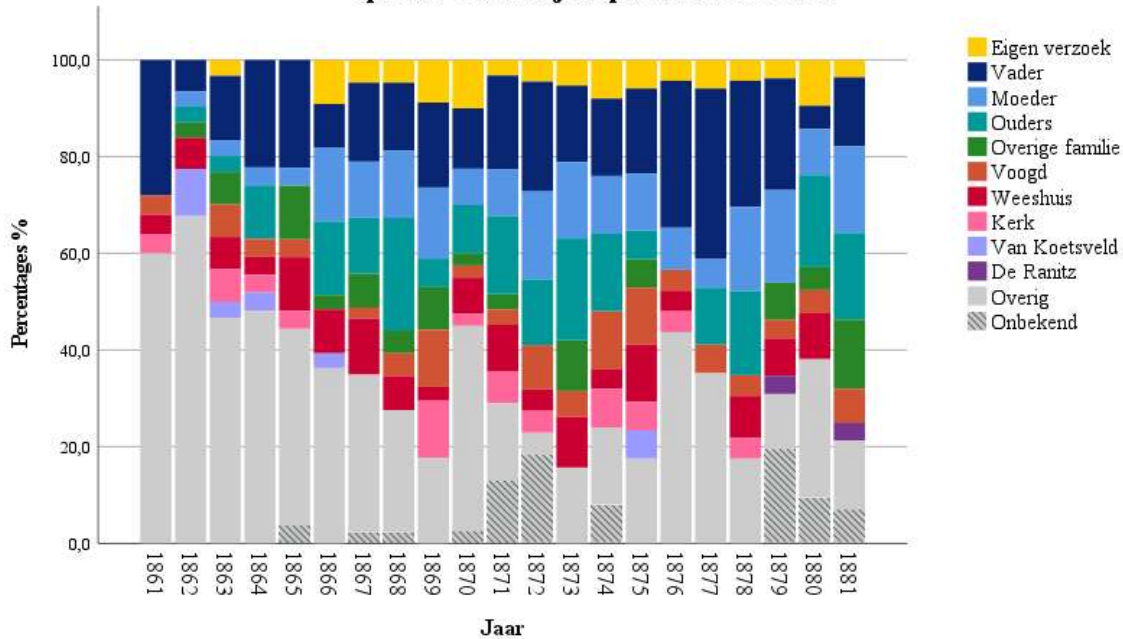
¹³⁹ Zie onder meer: AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes 1866-1869, 1872-1876*, folio 34, betreffende de opname van Vlieke Arentz (juli 1873); Ibidem, folio 63, betreffende de opname van Jacoba Johanna Eckhardt (maart 1870).

¹⁴⁰ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes 1866-1869, 1872-1876*, folio 18, betreffende opname van Johanna Sentina Willemse (december 1872); Ibidem, Hs. RA 07:134, *Registers van opgenomen meisjes 1869-1872, 1876-1881*, folio 6, betreffende opname van F. Scheffer (juli 1881); Ibidem, folio 100, betreffende opname van Elisa Markgraaf (april 1879); Ibidem, folio 110, betreffende opname van Barta van Meurs (april 1879).

¹⁴¹ Dekker, *Straffen, reddten opvoeden*, 370.

¹⁴² Zie Grafiek 4. Zie ook Bijlage 9, Tabel 11.

Jaarlijkse verhouding (%) tussen de verschillende categorieën 'initiatiefnemers' van de opname van meisjes op Bethel 1861-1881

Grafiek 4: Jaarlijkse verhouding (in percentages) tussen de verschillende categorieën 'initiatiefnemers' 1861-1881. Deze grafiek is gebaseerd op basis van de data uit de opnameregisters van Bethel tussen 1861-1881. Bron: zie Bijlage 9.

kan de ontwikkeling van de ouders als initiatiefnemers in de tijd in kaart worden gebracht.¹⁴³ In de eerste onderzochte periode (1861-1865) lag het percentage van meisjes dat door hun vader, moeder of door hun beide ouders naar Bethel werd gebracht op 24,4% van het totaal. Dit percentage steeg in de hierop volgende vijf jaar (1866-1870) naar 39,9% en vervolgens verder naar 46,5% tussen 1871 en 1875. In de laatste periode (1876-1880) bleef het percentage nagenoeg gelijk (45,4%). Gedurende de periode 1861-1880 vond er dus een substantiële stijging van het aandeel van ouders plaats: van 24,4% naar 45,4%.¹⁴⁴

Dekker constateerde in relatie tot Mettray ook een stijging van het procentuele aandeel ouders: van 55,3% tussen 1863 en 1873 naar 62,5% in de periode 1874-1884.¹⁴⁵ Hieruit lijkt te blijken dat de rol van ouders binnen het opnameproces van jongens groter was dan bij de meisjes en dat jongens door hun ouders eerder als 'kwetsbaar' werden beschouwd. Het is daarentegen niet accuraat om te concluderen dat de kwetsbaarheid enkel werd bepaald door het geslacht van het kind noch is het zinvol om bovenstaande percentages van de jongens en meisjes één op één met elkaar te vergelijken. Het hogere percentage bij de jongens kan namelijk mede worden verklaard door de jongere (opname)leeftijden van de jongens. Het is daarentegen wel

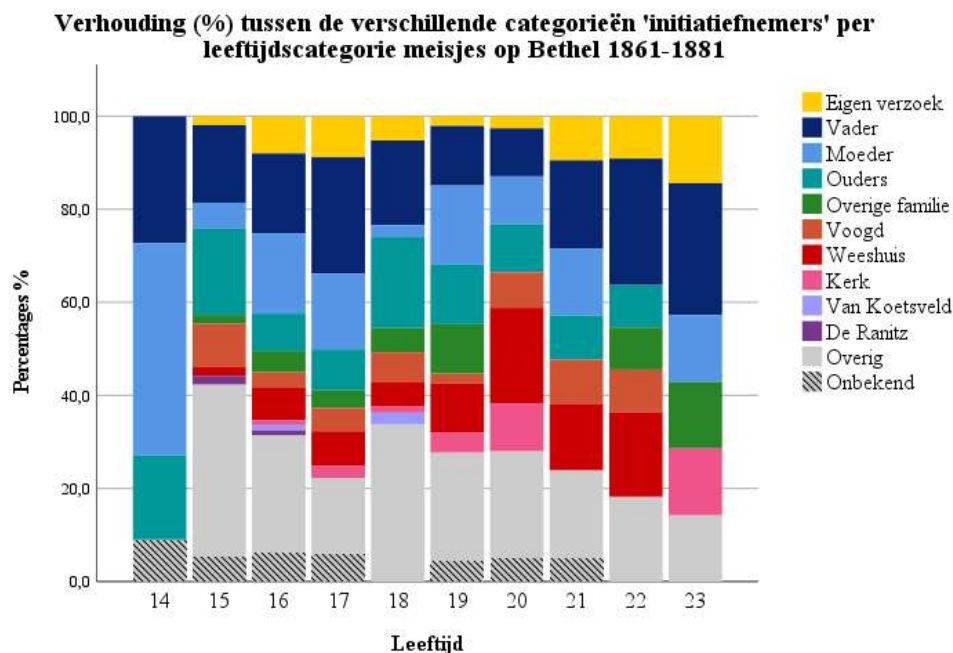
¹⁴³ Zie Bijlage 9, Tabel 12.

¹⁴⁴ Deze percentages bestaan uit de som van de subcategorieën *Vader*, *Moeder* en *Ouders* (gezamenlijk): zie Bijlage 9, Tabel 12.

¹⁴⁵ Dekker, *Straffen, redden en opvoeden*, 370.

relevant om op basis van bovenstaande bevindingen te concluderen dat in de jaren zestig van de negentiende eeuw in beide instellingen een stijging van het procentuele aandeel van ouders plaatsvond. Die ontwikkeling ontvouwde zich bij de meisjes zichtbaar sterker dan bij de jongens. Dit wijst er wederom op dat het denken over kwetsbare meisjes zich in de negentiende eeuw in een ander, al dan niet sneller, tempo ontwikkelde.

Het is relevant om ook het procentuele aandeel van een (of beide) ouders als initiatiefnemers in verhouding tot de verschillende leeftijden van de kinderen te bespreken. Zoals eerder is vermeld zijn de opnameleeftijden van de meisjes voor de jaren 1861-1864 zeer slecht gedocumenteerd.¹⁴⁶ In combinatie met de ontbrekende gegevens uit de jaren 1865-1881 betekent dit dat er van 453 van de 585 meisjes die in de periode 1861-1881 werden opgenomen een opnameleeftijd bekend is.¹⁴⁷ Ten eerste toont Grafiek 5 aan dat de categorieën *Vader*, *Moeder* en *Ouders* (gezamenlijk) de grootste rol speelden binnen de opname van de meisjes van veertien jaar oud.¹⁴⁸ Bij de overige leeftijdscategorieën speelden zij daarentegen ook een grote rol: zo vormden zij met betrekking tot de vijftienjarigen 40,6% van het totaal en bij de zeventienjarigen zelfs de helft (50,1%).¹⁴⁹ Daarentegen blijken de ouders ook bij de oudere

Grafiek 5: Procentuele verhouding tussen de verschillende categorieën 'initiatiefnemers' 1861-1881 gespecificeerd naar leeftijd. Deze grafiek is gebaseerd op basis van de gegevens uit de opnameregisters van Bethel tussen 1861-1881. Deze grafiek is gebaseerd op de meisjes waarvan de opnameleeftijd bekend was (453). Van 132 was de opnameleeftijd niet bekend en deze meisjes zijn dan ook niet meegenomen in bovenstaande grafiek. Bovendien zijn ook de leeftijden onder de veertien jaar en boven de drieëntwintig jaar niet meegenomen in deze grafiek. Bron: zie Bijlage 10.

¹⁴⁶ Zie Bijlage 5 en 6 voor de ontbrekende aantallen.

¹⁴⁷ Zie Bijlage 4.

¹⁴⁸ Zie Grafiek 5 en Bijlage 10.

¹⁴⁹ Zie Bijlage 10.

leeftijdscategorieën een grote rol te spelen, zo vormden zij in relatie tot de zeven drieëntwintigjarigen die werden opgenomen 42,6% van het totaal.¹⁵⁰ Er kan dus worden geconcludeerd dat ouders binnen alle leeftijdsgroepen een aantoonbare rol speelden als initiatiefnemers van de opname. Er was dus geen sprake van het ontbreken van ouders als initiatiefnemers bij de meisjes van ‘oudere’ leeftijd.

3.3 Agency en het vertrek uit de instelling

In deze paragraaf wordt nader ingegaan op de kinderen die op eigen verzoek werden opgenomen aangezien de bestudering hiervan nieuwe inzichten kan bieden in de mate van *agency* onder de opgenomen kinderen. Hoewel het merendeel van de meisjes op initiatief van iemand uit hun omgeving in Bethel terecht kwam, blijkt uit de analyse dat er tussen 1861 en 1881 ook minimaal 28 van de 585 meisjes (4,8%) op eigen verzoek werden opgenomen.¹⁵¹ Hoewel het procentuele aandeel gedurende de periode 1861-1881 fluctueerde, werd er in bijna ieder jaar wel een meisje op eigen verzoek opgenomen (zie Grafiek 4).¹⁵² Een veel voorkomende reden voor meisjes om zich vrijwillig aan te melden was het willen ontsnappen aan hun huidige omgeving.¹⁵³ Zo verzocht Elisabeth Scherff in april 1871 haar eigen opname om zo aan het ‘gewelddadige’ en ‘dronken’ gedrag van haar vader te ontkomen.¹⁵⁴ Bovendien

¹⁵⁰ Zie Bijlage 10.

¹⁵¹ Zie Bijlage 8 en Bijlage 11. AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, *Registers van opgenomen meisjes 1861-1868*, folio 65, betreffende Jeske Harmson (april 1865); Ibidem, folio 163, betreffende Geertruida Kraijenstek (oktober 1866); Ibidem, folio 164, betreffende Johanna Helena Steenhouwer (oktober 1866); Ibidem, folio 170, betreffende Cornelia Catarina van den Oevel (december 1866); Ibidem, folio 173, betreffende Maria Palte (februari 1867); Ibidem, folio 180, betreffende Adriane Huisman (april 1867). Zie ook: AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes 1866-1869, 1872-1876*, folio 4, betreffende Hillegonda Frederika Wilhelmina van Erk (oktober 1872), Ibidem, folio 22, betreffende Antje Addink (januari 1873); Ibidem, folio 42, betreffende Johanna Jakobs (juli 1875); Ibidem, folio 68, betreffende Anna Catharina Bekker (mei 1874); Ibidem, folio 92, betreffende Johanna Catharina Sauerbier (september 1874); Ibidem, folio 157, betreffende Johanna Cornelia Slof (augustus 1868); Ibidem, folio 161, betreffende Helena Steenhouwer (september 1868); Ibidem, folio 194, betreffende Johanna Maria de Vries (oktober 1876); Ibidem, folio 195, betreffende Jansje Brouwer (januari 1869); Ibidem, folio 199, betreffende Antje Voermans (februari 1869). Zie ook: AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:134, *Registers van opgenomen meisjes 1869-1872, 1876-1881*, folio 10, betreffende Maria Langeveld (juli 1877); Ibidem, folio 22, betreffende Johanna Hensen (januari 1881); Ibidem, folio 37, betreffende Helena Wilhelmina Fieman (november 1869); Ibidem, folio 84, betreffende Hillegonda de Vries (oktober 1878); Ibidem, folio 87, betreffende Adriana van Steenis (mei 1870); Ibidem, folio 97, betreffende Cornelia Becker (augustus 1870); Ibidem, folio 99, betreffende Elisabeth Hoos (augustus 1870); Ibidem, folio 105, betreffende Maria Erfman (september 1870); Ibidem, folio 133, betreffende Elisabeth Scherff (april 1871); Ibidem, folio 146, betreffende Wilhelmina Blankwaardt (december 1879); Ibidem, folio 148, betreffende Frijntje Kraan (februari 1880); Ibidem, folio 158, betreffende Geertje Koper (april 1880).

¹⁵² Zie Grafiek 4 en Bijlage 9, Tabel 11.

¹⁵³ Hoewel niet volledig kan worden uitgesloten dat de meisjes niet alsnog op enige wijze zijn beïnvloed door hun omgeving, wordt hier gesproken over een ‘vrijwillige’ opname aangezien het ‘eigen verzoek’ in de opnameregisters steeds specifiek werd vermeld. Zij hadden in deze gevallen in ieder geval de doorslaggevende stem in de keuze voor hun opname.

¹⁵⁴ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:134, *Registers van opgenomen meisjes 1869-1872, 1876-1881*, folio 133, betreffende Elisabeth Scherff (april 1871).

verzocht ook Johanna Jakobs in juli 1875 op Bethel te worden opgenomen omdat zij niet langer bij haar ‘slechte moeder’ wilde verblijven.¹⁵⁵ Desondanks hadden alle achtentwintig meisjes uiteraard ook allemaal hun eigen achtergrond en persoonlijke reden om zich op Bethel op te laten nemen.

Op basis van Grafiek 5 blijkt het percentage meisjes dat op eigen verzoek werd opgenomen het hoogst te liggen onder de drieëntwintigjarigen (14,3%).¹⁵⁶ Aangezien het soms kleine aantallen betrof, is het belangrijk om een onderscheid te maken tussen de besproken percentages en het absolute aantal meisjes dat op eigen verzoek werd opgenomen. Zo blijkt uit Grafiek 6 dat de zestien- en zeventienjarigen het vaakst op eigen verzoek op Bethel terecht kwamen. Bovendien werden er ook vier achttienjarigen op eigen verzoek opgenomen, terwijl de andere leeftijdscategorieën steeds één of twee meisjes betroffen.¹⁵⁷ Bij hoge uitzondering werd er ook één zesentwintigjarig meisje op eigen verzoek opgenomen.¹⁵⁸ Hoewel de meisjes die op eigen initiatief werden opgenomen van uiteenlopende leeftijden waren, kwamen de zestien- en zeventienjarige meisjes dus het vaakst op eigen verzoek op Bethel terecht.

Binnen deze context is het relevant om op basis van de jaarverslagen vast te stellen dat er ook meisjes op Talitha Kûmi op eigen verzoek werden opgenomen.¹⁵⁹ In relatie tot deze meisjes kan er dus gesproken worden over een, hetzij beperkte, mate van *agency*. Hoewel formeel nog als minderjarig ‘kind’ beschouwd probeerden de meisjes, door hun handelingsruimte te gebruiken om hun eigen opname te verzoeken, dus wel enige invloed op het verloop van hun leven uit te oefenen. Met betrekking tot Nederlandsch Mettray is helaas weinig bekend over het aantal jongens dat op eigen verzoek werd opgenomen. Het is daarom niet mogelijk om hier een gedetailleerdere vergelijking te maken tussen het percentage meisjes en het percentage jongens dat op eigen verzoek werd opgenomen.

De ontslagleeftijd van de jongens en meisjes, en daarmee het moment van vertrek, kan wel met elkaar worden vergeleken. De meisjes op Talitha Kûmi verbleven hier in principe tot hun achttiende jaar.¹⁶⁰ De verblijfsduur voor de meisjes op Bethel was daarentegen niet aan een specifieke leeftijd verbonden. Zo was de beoogde verblijfsduur hier in 1884 twee jaar.¹⁶¹ Op

¹⁵⁵ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes 1866-1869, 1872-1876*, folio 142, betreffende Johanna Jakobs (juli 1875).

¹⁵⁶ Zie Grafiek 5 en Bijlage 10.

¹⁵⁷ Zie Bijlage 11.

¹⁵⁸ Ibidem. Zie ook: AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, *Registers van opgenomen meisjes 1861-1868*, folio 180, betreffende Adriane Huisman (april 1867).

¹⁵⁹ IISG, ZO 48124, *Talitha Kûmi Jaarverslag 37* (1893) 9; Ibidem, *Talitha Kûmi Jaarverslag 39* (1895) 8.

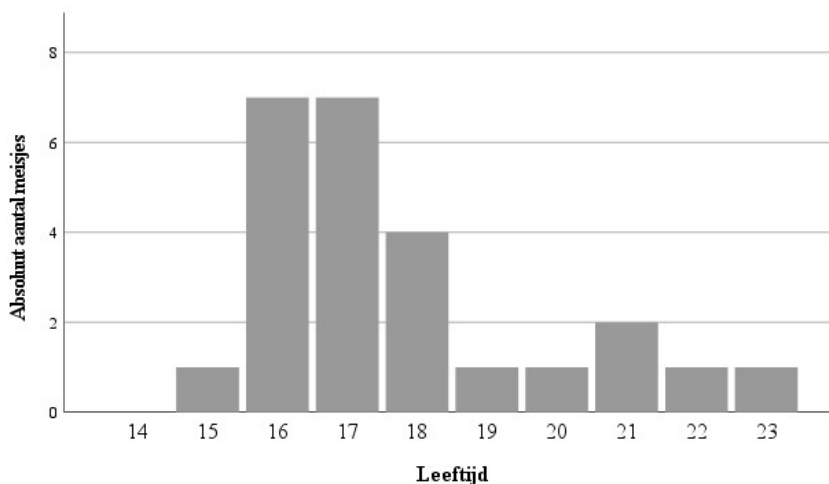
¹⁶⁰ IISG, NIBG (perscollectie PM 2579), *De bode der Heldring-gestichten No:1* (1884) 1. Zie voor 1900: Ibidem, *No:17* (1900) 1.

¹⁶¹ Zie onder meer: IISG, NIBG (perscollectie PM 2579), *De bode der Heldring-gestichten No:14* (1897) 1.

het moment dat zij in staat waren om als dienstbode in hun eigen onderhoud te voorzien werd hun (her)opvoeding als voltooid beschouwd en dienden zij Bethel te verlaten. Bij de jongens van Mettray speelde het ‘voltooien’ van de (her)opvoeding eveneens een rol binnen de bepaling van het ontslagmoment. Zij moesten daarentegen sowieso op hun achttiende jaar de instelling verlaten.¹⁶² Vanaf dat moment dienden zij in hun eigen onderhoud te kunnen voorzien en werden zij op die leeftijd dus geacht zelfstandig en niet of moeilijker beïnvloedbaar te zijn.

De ontslagleeftijd van achttien jaar is een opvallende leeftijdsafbakening die we zowel bij de meisjes op Talitha als bij de jongens van Mettray constateren. Het is een opmerkelijke bevinding aangezien de grens voor (juridische) meerderjarigheid bij een vergelijkbare groep ‘kwetsbare’ kinderen, namelijk weeskinderen, in deze periode op drieëntwintig jaar lag. Op deze laatstgenoemde leeftijd werden kinderen uit het weeshuis ontslagen en werden zij in staat geacht om in hun eigen onderhoud te voorzien.¹⁶³ De overeenkomstige ontslagleeftijd van achttien jaar oud wijst er op dat zowel de jongens als meisjes in deze (her)opvoedingsinstellingen op dezelfde leeftijd als ‘volwassen’ werden beschouwd. Hoewel meisjes dus bij aankomst op steeds jongere leeftijd als ‘kwetsbaar’ werden gezien, werden

Aantal meisjes dat op eigen initiatief werd opgenomen in Bethel, gespecificeerd naar leeftijd 1861-1881

Grafiek 6: Aantal meisjes (totaal 28) dat op eigen initiatief werd opgenomen in Bethel, gespecificeerd naar leeftijd tussen 1861 en 1881. NB. Er werd bovendien één zesentwintigjarige én twee meisjes van onbekende leeftijd opgenomen. Deze grafiek is gebaseerd op basis van de gegevens uit de opnameregisters van Bethel tussen 1861-1881. Bron: zie Bijlage 11.

¹⁶² Dekker, *Straffen, redden en opvoeden*, 284.

¹⁶³ Van der Vlis stelde overigens dat veel weeskinderen al rond hun twintigste jaar het weeshuis verlieten (zie: *Weeshuizen in Nederland*, 33). De officiële ontslagleeftijd was in de loop van de tijd veranderd: waar deze in de achttiende eeuw rond de twintig lag, was in de meeste Hollandse en Zeeuwse weeshuizen de ontslagleeftijd van vijfentwintig jaar de normale gang van zaken. In Leiden werd de maximale leeftijd rond 1800 op tweeëntwintig vastgesteld, waardoor de meeste weeskinderen vanaf drieëntwintig jaar definitief niet meer in de weeshuizen voorkwamen (zie: Groenveld e.a., *Wezen en boeffjes*, 228).

jongens en meisjes wel op dezelfde leeftijd uit de instellingen ontslagen. Er lijkt dan ook geen sprake te zijn van een duidelijk gender gerelateerd onderscheid in het denken over jongens en meisjes in relatie tot de beoogde ontslagleeftijd. Dit biedt nieuwe inzichten in de (in deze instellingen) geconstrueerde grens tussen de ‘kindertijd’ en de ‘volwassenheid’.

De jongens en meisjes brachten in ieder geval, afhankelijk van de leeftijd waarop zij in een van de instellingen aankwamen, een aanzienlijke periode van hun ‘kindertijd’ in deze instellingen door. Zo berekende Dekker dat de jongens op Mettray hier tussen 1851 en 1873 gemiddeld vijf jaar in de instelling verbleven, terwijl de gemiddelde verblijfsduur tussen 1874 en 1884 op ‘slechts’ drie jaar lag.¹⁶⁴ Helaas is het in verband met het grote aandeel missende gegevens niet mogelijk om de gemiddelde opnameduur van de meisjes in Bethel en Talitha Kûmi te berekenen. Uit De Bode van 1894 blijkt daarentegen wel dat het gedrag van de meisjes op Bethel een grote rol speelde bij het bepalen van de verblijfsduur, zo staat er: ‘minstens twee jaren, zoo noodig langer’.¹⁶⁵ Hieruit blijkt dat de opnameduur niet per definitie gender specifiek was, maar juist op sterkere wijze werd beïnvloed door de combinatie van leeftijd en het gedrag van de kinderen. De jongens en meisjes konden de duur van hun opname dus deels beïnvloeden door middel van hun gedrag en hieruit blijkt een, hetzij beperkte, mate van *agency*.

Er werden ook kinderen, op eigen verzoek of op initiatief van hun ouders, vroegtijdig uit de instelling opgehaald. Zo blijkt dat minimaal 7,8% van de meisjes, die op initiatief van hun vader naar Bethel werden gebracht, vroegtijdig werd opgehaald.¹⁶⁶ Van de 62 meisjes die door hun moeder werden gebracht, waren dat er minimaal twee (3,2%).¹⁶⁷ Bovendien vertrokken ook minimaal vier van de 63 meisjes (6,3%) die door beide ouders werden gebracht de instelling vroegtijdig.¹⁶⁸ Hoewel rekening moet worden gehouden met het feit dat mogelijk

¹⁶⁴ Groenveld e.a., *Wezen en boefjes*, 329. Dekker, *Straffen, redden en opvoeden*, 203.

¹⁶⁵ IISG, NIBG (perscollectie PM 2579), *De bode der Heldring-gestichten No: 11* (1894) 1.

¹⁶⁶ In totaal werden er 103 meisjes door hun vader naar de instelling gebracht (zie Bijlage 9). Hiervan werden er minimaal 8 meisjes (7,8%) vroegtijdig teruggehaald. Zie de volgende casussen: AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, *Registers van opgenomen meisjes 1861-1868*, folio 62, betreffende opname Helena Groeneveld (april 1863); Ibidem, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes 1866-1869, 1872-1876*, folio 10, betreffende opname Johanna Clasina Elisabeth van Bommel (oktober 1872); Ibidem, folio 45, betreffende opname Johanna Stelleman (mei 1867); Ibidem, folio 77, betreffende opname Grietje Driessen (augustus 1867). Zie ook: AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:134, *Registers van opgenomen meisjes 1869-1872, 1876-1881*, folio 5, betreffende opname Grietje van Es (december 1869); Ibidem, folio 36, betreffende opname Maria Johanna Krippers (januari 1878); Ibidem, folio 60, betreffende opname Maria Magdalena van Rooij (februari 1878); Ibidem, folio 48, betreffende opname van Christina Breukelaar (december 1877).

¹⁶⁷ In totaal werden er 62 meisjes door hun moeder naar de instelling gebracht (zie Bijlage 9). Hiervan werden er minimaal 2 (3,2%) vroegtijdig teruggehaald. Zie de casussen: AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes 1866-1869, 1872-1876*, folio 13, betreffende opname Julie Servais (maart 1867); AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:134, *Registers van opgenomen meisjes 1869-1872, 1876-1881*, folio 140, betreffende opname Annette Leonore de Rapper (december 1879).

¹⁶⁸ In totaal werden er 63 meisjes door hun ouders (gezamenlijk) naar de instelling gebracht (zie Bijlage 9). Hiervan werden er minimaal vier (6,2%) vroegtijdig teruggehaald. Zie de casussen: AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, *Registers van opgenomen meisjes 1861-1868*, folio 145, betreffende Wilhelmina van Voorst (januari

niet alle vroegtijdige vertrekken in de registers zijn gedocumenteerd, lijkt het aantal meisjes dat vroegtijdig werd opgehaald hoger te liggen bij hen die door hun vader naar Bethel waren gebracht dan bij de meisjes die op initiatief van hun moeder in deze instelling waren beland.

De meisjes vertrokken om uiteenlopende redenen vroegtijdig van Bethel. Zo werd Maria Wilhelmina Siebeling door haar ouders opgehaald nadat zij bij hen had geklaagd. Deze ouders meenden dat hun dochter geen toezicht meer nodig had omdat haar gedrag voldoende verbeterd zou zijn.¹⁶⁹ In deze casus speelde het meisje zelf dus een duidelijke rol binnen haar vroegtijdige vertrek. Er werden bovendien ook meisjes vroegtijdig opgehaald wanneer zij om diverse redenen thuis nodig werden geacht. Zo werden er drie meisjes vroegtijdig opgehaald in verband met ziekte van hun moeder.¹⁷⁰ Kennelijk werden zij in staat geacht thuis een zorgende rol op zich te nemen. Tot slot is er minimaal één casus bekend waarbij ouders hun dochter vanuit financiële overwegingen uit de instelling weghaalden. Zo vertrok de achttienjarige Christina Breukelaar in 1878 vroegtijdig uit de instelling aangezien haar ouders het vereiste geld niet langer konden betalen.¹⁷¹ Het is dus aannemelijk dat de financiële situatie van ouders, al dan niet gerelateerd aan de economische context van die tijd, ook een rol kon spelen in het vroegtijdige vertrek van meisjes als Christina. Dit sluit aan bij het argument van Dekker over vergelijkbare casussen op Nederlandsch Mettray. Zo bracht ook hij de vroegtijdige vertrekken van jongens onder meer in verband met financiële problemen van ouders in tijden van een economische depressie.¹⁷² Zoals De Groot in 1999 beargumenteerde, werden kinderen lange tijd als potentiële werkkrachten beschouwd die konden bijdragen aan het gezinsinkomen.¹⁷³ Dit speelde dan ook ongetwijfeld mee in het vroegtijdig ophalen van kinderen uit (her)opvoedingsinstellingen.

Het concept *intersectionaliteit* blijkt toepasbaar en belangrijk te zijn tijdens het bestuderen van de (her)opvoeding van ‘kwetsbare’ kinderen. Hoewel *Intersectionaliteit* specifiek betrekking heeft op de bestudering van discriminatie en het verkrijgen van privileges, kan het onderliggende idee hier wel worden toegepast. De factoren leeftijd, geslacht/gender en

1866); Ibidem, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes 1866-1869, 1872-1876*, folio 96, betreffende Jansje van den Ende (september 1874); Ibidem, folio 144, betreffende Gerritje Elderson (oktober 1875); AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:134, *Registers van opgenomen meisjes 1869-1872, 1876-1881*, folio 117, betreffende Maria Wilhelmina Siebeling (november 1870).

¹⁶⁹ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:134, *Registers van opgenomen meisjes 1869-1872, 1876-1881*, folio 117, betreffende Maria Wilhelmina Siebeling (november 1870).

¹⁷⁰ Zie bijvoorbeeld de toelichting in het opnameregister van Gerritje Elderson, Jansje van den Ende of Wilhelmina van Voorst. Zie hierboven voor de verwijzing naar de pagina's in de opnameregisters.

¹⁷¹ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:134, *Registers van opgenomen meisjes 1869-1872, 1876-1881*, folio 48, betreffende opname van Christina Breukelaar (december 1877).

¹⁷² Dekker, *Straffen, reddes en opvoeden*, 272.

¹⁷³ De Groot, ‘Maatschappelijke ontwikkelingen rond het kind van de eeuw’, 177.

het nog in leven zijn van een (of beide) ouder(s), en specifiek welke ouder, beïnvloedden elk op een eigen manier de kans om als ‘kwetsbaar’ kind te worden beschouwd en in een van de onderzochte instellingen terecht te komen. Deze factoren blijken elkaar bovendien te hebben versterkt. Het is daarom van belang om de verschillende kruispunten, als ook hun invloed op de mate van kwetsbaarheid van kinderen, binnen de historische pedagogiek te bestuderen.

3.4 Deelconclusie

In dit hoofdstuk zijn een aantal genderspecifieke verschillen aangetoond in relatie tot het opname- en vertrekproces van de kinderen. Zo werden meisjes eerder als ‘kwetsbaar’ beschouwd in verband met hun lichtzedige gedrag en werden de jongens juist eerder vanwege hun ‘gewelddadige’ gedrag als ‘moeilijk’ gezien. Ten tweede bleek er ook een duidelijk gender gerelateerd verschil te bestaan binnen de ontwikkeling van de gemiddelde opnameleeftijden van de kinderen. Het denken over meisjes ontwikkelde zich dan ook mogelijk in een ander, al dan niet sneller, tempo dan het denken over jongens. Wie als ‘kwetsbaar’ en als ‘kind’ werd beschouwd blijkt bovendien beïnvloed te zijn door de initiatiefnemers van de opname. Zo werden jongens eerder door hun moeder naar een instelling gebracht en meisjes eerder door hun vader. Tot slot is ook de vraag naar de mate van *agency* aan bod gekomen. Hoewel de mogelijkheden waarschijnlijk beperkt waren, probeerden de jongens en meisjes wel enige handelingsruimte te creëren of in te vullen: hetzij door hun eigen opname te verzoeken of door hun ontslag te bespoedigen.

4. Categoriseren, stimuleren en corrigeren binnen de (her)opvoeding

In dit hoofdstuk staat de vraag centraal in hoeverre en op welke manier leeftijd en gender een rol speelden in het stimuleren van ‘gewenst’ gedrag en het corrigeren van ‘ongewenst’ gedrag. Welke leeftijdscategorieën werden er in de instellingen geconstrueerd? Welke leeftijds- en gender gerelateerde verwachtingen ten aanzien van het ‘(on)gewenste’ gedrag bestonden er en in hoeverre bestonden er genderspecifieke (her)opvoedingsmiddelen? In de derde en vierde paragraaf worden enkele (her)opvoedingsmiddelen uitgelicht, zoals muziek, spel en de opgelegde corrigerende maatregelen. De onderzoeksresultaten zijn gebaseerd op jaarverslagen en opnameregisters.

4.1 Categorisering op basis van leeftijd

Op Talitha Kûmi werd leeftijd als concreet middel gebruikt om de meisjes te categoriseren. Zo werden zij na aankomst in een van de volgende leeftijdscategorieën onderverdeeld: ‘de jongsten’, ‘de middensoort’ of ‘de oudsten’.¹⁷⁴ Uit het jaarverslag van 1879 blijkt dat de ‘middensoort’ bestond uit meisjes tussen de dertien en zestien jaar oud.¹⁷⁵ Met ‘de jongsten’ werden aannemelijk de meisjes van twaalf jaar en jonger bedoeld en met ‘de oudsten’ de meisjes tussen de zestien en achttien jaar oud. De reden voor het scheiden van meisjes op basis van leeftijd blijkt uit het jaarverslag van 1888: zo kregen de jongere meisjes ‘meer wat een kind toekomt en blijven [zij] dus langer kind, of liever, worden het voor het eerst van haar leven’.¹⁷⁶ Het feit dat de oudere meisjes al seksueel actief waren (geweest), en vanwege hun leeftijd ander seksueel gedrag vertoonden dan de jongere meisjes, vormde ongetwijfeld een van de redenen voor het gescheiden opvangen van de meisjes op Talitha.¹⁷⁷

Opvallend is dat Dubois in relatie tot 1889 ‘de oudsten’ beschreef als de meisjes van vijftien jaar en ouder. De ‘middengroep’ bestond volgens hem uit de meisjes tussen de tien en vijftien jaar oud. De ‘jongsten’ verbleven apart van de overige twee leeftijdscategorieën en waren allemaal jonger dan tien jaar oud.¹⁷⁸ Hieruit blijkt een mogelijke verschuiving tussen

¹⁷⁴ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi* 22 (1878) 17.

¹⁷⁵ Ibidem, 18-19.

¹⁷⁶ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi* 32 (1888) 6.

¹⁷⁷ Het is opmerkelijk dat in het bronmateriaal niet specifiek wordt gesproken over dit ‘ongewenste’ seksuele gedrag in relatie tot hoe hier in de instelling mee moest worden omgegaan. Aangezien (lichtzedig) gedrag een van de redenen was waarom de meisjes op Talitha werden opgenomen, kan worden aangenomen dat dit gedrag ook binnen de instelling niet direct verdween en de (her)opvoeding hierop gericht was. Hoewel het bronmateriaal dit niet direct bespreekt, speelde dit gedrag van de oudere meisjes waarschijnlijk wel een rol binnen de keuze om de meisjes in verschillende leeftijdscategorieën onder te verdelen.

¹⁷⁸ Dubois, *Reddende liefde*, 95. Door zijn beperkte annotatie is niet te achterhalen op basis van welk archiefstuk Dubois zijn uitspraak deed, maar het is aannemelijk dat hij het wel op primair bronmateriaal heeft gebaseerd.

1879 en 1889 in de geconstrueerde leeftijdscategorieën van de meisjes op Talitha. Waar de jongste groep in 1879 nog uit de meisjes van twaalf jaar en jonger bestond,¹⁷⁹ werd deze groep in 1889 gevormd door de meisjes die jonger dan tien jaar waren.¹⁸⁰ In de ‘middengroep’ lijkt eveneens een verschuiving te hebben plaatsgevonden, namelijk van de dertien- tot zestienjarigen in 1879 naar de tien- tot vijftienjarigen in 1889.¹⁸¹

De verschuiving van de leeftijdsgrenzen met respectievelijk twee en drie jaar kan wijzen op, al dan niet veroorzaakt zijn door, een verandering binnen het denken over de opvang van ‘kwetsbare’ meisjes. Aangezien de meisjes op steeds jongere leeftijd in de oudere subcategorie terecht kwamen, werden zij dus enerzijds op jongere leeftijd in staat geacht om met oudere meisjes samen te leven. Anderzijds vond men blijkbaar dat de meisjes op steeds jongere leeftijd tegen de (seksuele) gedragingen van de oudere meisjes beschermd moesten worden. De meisjes tot en met negen jaar oud werden daarbij als ‘kwetsbaarst’ voor deze beïnvloeding beschouwd. In 1892 werd bovendien de leefruimte voor de jongste groep vergroot zodat zij langer ‘afgescheiden van de anderen en dus klein [konden] blijven’.¹⁸² In deze periode was er op Talitha plek voor 170 meisjes, waarbij de drie geconstrueerde leeftijdsgroepen elk uit zo’n 50 tot 60 kinderen bestonden. Het zogenoemde ‘Kleine Huis’ was in 1894 bedoeld voor de ‘jongsten’, terwijl het ‘Grote Huis’ werd onderverdeeld in een terrein voor de ‘middelsten’ en de ‘oudsten’.¹⁸³ De oudere meisjes, van wie vanwege hun leeftijd en lichamelijke ontwikkeling ander (seksueel) gedrag verwacht kon worden dan van de jongsten, werden dus indien mogelijk gescheiden van de meer onervaren meisjes.

Zoals eerder bleek verbleven er op Bethel maximaal vijftig meisjes tegelijkertijd.¹⁸⁴ Mede door deze (beperkte) omvang van de populatie werden de meisjes hier op één locatie opgevangen en bestond hier geen duidelijke leeftijdscategorisering binnen de instelling. Er liepen daarentegen wel meisjes van zeer uiteenlopende leeftijden rond op Bethel.¹⁸⁵ Het blijkt dus niet per definitie als problematisch te zijn beschouwd om een (waarschijnlijk) nog niet seksueel actief meisje van twaalf jaar oud bij oudere meisjes te plaatsen van wie duidelijk was dat zij dit wel waren (geweest). Er kan dus worden geconcludeerd dat de voorkeur ernaar uit ging om meisjes van verschillende leeftijden, mits de omstandigheden het toelieten en er genoeg

¹⁷⁹ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 23* (1879) 18-19.

¹⁸⁰ Dubois, *Reddende liefde*, 95.

¹⁸¹ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 23* (1879) 18-19; Dubois, *Reddende liefde*, 95.

¹⁸² IISG, ZO 48124, *Talitha Kûmi (Zetten) Jaarverslag 36* (1892) 12.

¹⁸³ IISG, NIBG (perscollectie PM 2579), *De bode der Heldring-gestichten No:11* (1894) 4.

¹⁸⁴ *Ibidem*, No:1 (1884), No:11 (1894), No:14 (1897/1898), No:17 (1900), No:31 (1914).

¹⁸⁵ Zie Bijlage 4.

ruimte was, gescheiden van elkaar op te vangen. Was dit niet mogelijk of was de omvang van de groep (te) beperkt, dan waren deze leeftijdsgrenzen minder scherp.

In relatie tot Mettray stelde Dekker dat de (her)opvoeding hier in kleine (familie)eenheden moest plaatsvinden.¹⁸⁶ Daarbij werden ‘families’ van twaalf tot veertien kinderen van diverse leeftijden in theorie als ideaal beschouwd. In de praktijk bleken daarentegen de meeste huizen aan elkaar te zijn gebouwd waardoor er in 1881 geen duidelijke scheiding meer tussen de ‘families’ zichtbaar was.¹⁸⁷ Op Mettray werden de jongens van uiteenlopende leeftijden dus bij elkaar opgevangen. Enerzijds werd dit als voordelig gezien: zo konden de ‘oudste’ jongens toezien op bepaalde werkzaamheden en konden zij tegelijkertijd het goede voorbeeld geven aan de jongere jongens.¹⁸⁸ Anderzijds had het bijeenplaatsen van jongens van verschillende leeftijden onvermijdelijk ook een nadelige uitwerking. Zo bestond ook hier het risico op negatieve beïnvloeding van de kinderen onderling. Hoewel er op Talitha dus wél voorkeur werd gegeven aan het maken van een leeftijdscategorisering ter voorkoming van deze beïnvloeding, was hier bij de meisjes op Bethel en de jongens op Mettray geen sprake van. Het al dan niet gescheiden opvangen van ‘kwetsbare’ kinderen van uiteenlopende leeftijden lijkt dan ook niet direct genderspecifiek te zijn geweest: deze keuze werd in sterkere mate bepaald door factoren als praktische uitvoerbaarheid en de omvang van de groep kinderen.

4.2 Gender- en leeftijdsgebonden verwachtingen

Gender- en leeftijdsgebonden verwachtingen werden niet vaak expliciet opgeschreven en om hier inzicht in te krijgen moeten vaak de stiltes in het bronmateriaal worden geïnterpreteerd. In het jaarverslag van 1879 van Talitha Kûmi is daarentegen wél een beschrijving van een leeftijdsgebonden verwachting overgeleverd. Zo staat er:

‘Op dien tussenleeftijd van dertien tot zestien jaar schijnt het ons nuttig toe, vooral te repeteren, het geheugen meer ruimte te geven dan het gemoed en de kennis der schrift zoveel mogelijk te bevorderen. [...] Het jonge kind heeft veel verbeeldingskracht, bij meer lichamelijke ontwikkeling, komt ook het verstand meer op den voorgrond en begint de verbeeldingskracht te verflauwen; uit de vereeniging van die twee elementen moet later het nadenken geboren worden. [...] De tijd van dertien tot zestien, zeventien

¹⁸⁶ Dekker, *Straffen, redder en opvoeden*, 180.

¹⁸⁷ *Ibidem*, 197.

¹⁸⁸ De oudere jongens hielden onder meer toezicht op het schillen van de aardappelen. Zie voor dit specifieke voorbeeld: Erfgoedcentrum Zutphen (EZ), 0107 Archief van de Vereniging Nederlandsch Mettray (1850-2000), Het Archief van de Landbouwkolonie ‘Nederlandsch Mettray’ (1851-1961), inv.nr. 168, *Reglement van orde voor de landbouwkolonie Nederlandsch Mettray (gedrukt) circa 1900*, 5.

is de moeilijkste om door te komen. [...] De ziel begint dan gewoonlijk zich te emanciperen, zich te verzetten tegen de bestaande orde, [...] er is een zucht naar vrijheid, die men tot zekere hoogte eerbiedigen moet en men moet daarom het hart vergunnen, zijn eigen weg eenigszins te maken door te verwerken wat het op doet.¹⁸⁹

Ten eerste blijkt uit dit citaat dat de groep dertien- tot zestien-/zeventienjarigen als aparte leeftijdscategorie werd beschouwd. Hoewel we deze leeftijdsgroep vandaag de dag als ‘puberteit’ zouden aanduiden, is het relevant hier te onderstrepen dat de leeftijd waarop deze levensfase begon per tijdsperiode verschillend is geweest.¹⁹⁰ Zo beargumenteerden Lewis, Shapland en Watts in 2018 dat kinderen in de middeleeuwen, net als vandaag de dag, gemiddeld tussen hun tiende en twaalfde levensjaar de puberteit ingingen.¹⁹¹ In 1800 lag de gemiddelde leeftijd waarop bij meisjes voor het eerst de menstruatie plaatsvond een stuk hoger, namelijk rond hun zeventiende levensjaar. Vanaf het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw nam deze leeftijd, waarschijnlijk onder invloed van betere voedings- en gezondheidsstandaarden, weer af.¹⁹² Binnen deze context is de leeftijd van dertien jaar in het bovenstaande citaat opmerkelijk. Zo is het verrassend dat de meisjes van dertien jaar oud, die waarschijnlijk hun eerste menstruatie nog niet hadden gehad, bij de oudere (al wel reeds menstruerende) meisjes van zestien jaar werden geplaatst. Van deze laatste groep kon ander gedrag worden verwacht op basis van hun lichamelijke en seksuele ontwikkeling en het is dan ook opmerkelijk dat juist deze leeftijdscategorisering werd gemaakt.

Ten tweede wordt in het citaat voornamelijk gesproken over de mentale, en niet over de lichamelijke, ontwikkeling van de meisjes.¹⁹³ Zo blijkt dat het ‘jonge’ kind nog veel verbeeldingskracht vertoonde en dat op ‘oudere’ leeftijd, in navolging op het samenvloeien van de verminderde verbeeldingskracht en het verstand, het nadenken zou moeten ontstaan. Bovendien startte er bij de dertien- tot zestienjarigen een zogenoemd proces van ‘emancipatie’, waarbij de meisjes een drang kregen naar het maken van eigen keuzes. Er werd aangeraden tot op zekere hoogte gehoor te geven aan deze ‘zucht naar vrijheid’. Dit gedrag werd dus, in ieder geval in theorie, als ‘gewenst’ beschouwd en diende daarom gestimuleerd te worden.¹⁹⁴ Het is

¹⁸⁹ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi* 23 (1879) 18-19.

¹⁹⁰ Er wordt in dit onderzoek weinig tot geen gebruik gemaakt van de term ‘puberteit’. Dit om hedendaagse verwachtingen hieromtrent niet te verwarren met de verwachtingen zoals die in de negentiende eeuw bestonden.

¹⁹¹ M. Lewis, F. Shapland en R. Watts, ‘On the threshold of adulthood: A new approach for the use of maturation indicators to assess puberty in adolescents from medieval England’, *American journal of human biology* 28 (2016) 48-56, 48.

¹⁹² E. Crone, *Het puberende brein. Over de ontwikkeling van de hersenen in de unieke periode van de adolescentie* (Amsterdam 2018) 22.

¹⁹³ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi* 23 (1879) 18-19.

¹⁹⁴ Ibidem.

belangrijk om kritisch om te gaan met het hierboven aangehaalde concept *emancipatie*. In deze context gaat het namelijk om persoonlijke emancipatie op basis van leeftijd. Aangezien er in het citaat wordt verwezen naar meisjes die ‘emanciperen’ in die zin dat zij zich verzetten tegen de bestaande orde, gaat het hier nadrukkelijk niet om de emancipatie van een achtergestelde groep binnen de samenleving zoals de emancipatie van de vrouw.¹⁹⁵ Deze uitspraak wijst er dus op dat de meisjes op Talitha, mogelijk net zoals de kinderen die buiten (her)opvoedingsinstellingen opgroeiden, meer zelfstandigheid en vrijheid verwierven naarmate zij ouder werden.¹⁹⁶

Het is de vraag in hoeverre deze manier van denken ook in de praktijk werd toegepast. Enerzijds lijkt het lastig uitvoerbaar om de gemiddeld 153 aanwezige meisjes op Talitha individuele vrijheden te geven en tegelijkertijd de orde in de instelling te behouden. Anderzijds blijkt uit het bronmateriaal dat er op enkele avonden in de week een aantal van de oudste meisjes bij de directrice werden geroepen ‘om te lezen, te werken voor eigen kleding, en in gezellig onderhoud haar gelegenheid te geven zich te uiten’.¹⁹⁷ Hieruit blijkt dat de oudere meisjes op Talitha hun avonden anders mochten invullen dan de jongere meisjes en dus iets meer (handelings-)vrijheid kregen. Dit vormt daarentegen een uitzonderlijk voorbeeld. Hoewel er specifieke leeftijdsgebonden verwachtingspatronen bestonden wordt in het bronmateriaal niet of nauwelijks gesproken over de onderscheidende omgang met de verschillende leeftijdscategorieën. Zo biedt het opmerkelijk genoeg geen uitsluitel over de specifieke omgang in relatie tot het vertoonde seksuele gedrag van de meisjes in de instelling. Op de avonden voor de ‘oudsten’ werd hier aannemelijk wel over gesproken aangezien de angst voor ongewenste en ongehuwde zwangerschappen immers bleef bestaan, zeker voor de meisjes die op het punt stonden de instelling te verlaten.

Op Mettray werd, in ieder geval in theorie, ook rekening gehouden met het idee dat kinderen naar hun leeftijd behandeld dienden te worden. Volgens het reglement waren de jongens geen ‘kleine volwassenen’ en diende de (her)opvoeding op een ‘pedagogisch opvoedingsklimaat’ gebaseerd te zijn. Daarbij moest het vertoonde ‘ongewenste’ gedrag van de jongens, zoals opstandigheid, brutaliteit en gewelddadigheid, op ‘gepaste’ wijze worden gecorrigeerd.¹⁹⁸ Een relevante vraag is in hoeverre deze voorgeschreven orde overeenkwam

¹⁹⁵ Hoewel dit onderzoek niet nader ingaat op dit historische proces, is het wel een interessante invalshoek om de bevindingen van dit onderzoek in de toekomst in verband te brengen met deze historische context.

¹⁹⁶ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kùmi 23* (1879) 18-19.

¹⁹⁷ *Ibidem*, *Jaarverslag Talitha Kùmi 30* (1885/1886) 13-14.

¹⁹⁸ Dekker, *Straffen, redden en opvoeden*, 202.

met de dagelijkse praktijk in de instelling. In de volgende paragrafen worden een aantal specifieke casestudies uitgelicht om hier nader inzicht in te krijgen.

4.3 Stimuleren van ‘gewenst’ gedrag

Het is onmogelijk om hier alle (her)opvoedingsmiddelen aan bod te laten komen. Er is daarom in deze paragraaf voor ‘muziek’ als casestudie gekozen. Muziek vervulde als (her)opvoedingsmiddel in de instellingen verschillende functies. Ten eerste bood het op Talitha een tegenwicht aan de volkszang en de ‘slechte’ (straat)liedjes die de kinderen van jongs af aan hadden geleerd. Ds. Pierson (1834-1923) besloot als directeur van de Hellinggestichten in 1877 nieuwe teksten te schrijven op bekende melodieën van componisten als Mozart, Beethoven en Schumann. Deze nieuw gecreëerde kinderliedjes waren specifiek bedoeld voor de meisjes op Talitha: tijdens de zangles werden zij aangeleerd en vervolgens tijdens het werk of onder het spelen door de meisjes gezongen.¹⁹⁹ Vaak betroffen dit godsdienstige liederen die de religieuze (her)opvoeding van de meisjes moesten ondersteunen en zo dienden ter verheffing van de kinderen. De liedjes gingen ook over het dagelijkse leven op Talitha.²⁰⁰ Enkele voorbeelden van deze ‘Talithasche Deuntjes’ zijn: *Aankomst op Talitha*, *De Linge* (een gelijkenis van een meisje op Talitha), *Een wereld in het klein* (op Talitha toegepast), *Touwtje springen* en bijvoorbeeld *Een slecht humeur*.²⁰¹ In het begin van de twintigste eeuw werden de liedjes gebundeld en dit liedboek werd onder de voormalig opgenomen meisjes verspreid.²⁰² Het beoogde doel hiermee was dat ‘oude melodieën, in het geheugen gebleven, de herinnering aan de goede indruk [op Talitha] eenmaal ontvangen, levendig [zou] houden’.²⁰³ In aanvulling op muziek als middel ter verheffing van de kinderen tijdens hun opname was het in een latere periode dus ook een, hetzij beperkte en indirecte, manier van ‘nazorg’.²⁰⁴

Binnen de (her)opvoeding van de jongens op Nederlandsch Mettray speelde muziek ook een rol. Zo blijkt uit het jaarverslag van 1862 dat de ‘toonkunst’ een krachtig middel was om op het gemoed te werken. Muziek werd als bruikbaar middel ter ontwikkeling van de mens

¹⁹⁹ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 21* (1877) 15. Zie voor de zaterdagmiddag beschrijving: Ibidem, *Jaarverslag Talitha Kûmi 22* (1878) 19.

²⁰⁰ H. Pierson, *Achttien Talithasche Deuntjes. Liederboek* (1906). Dit liedboek is te vinden in de Collectie van de Stichting Het Réveil-Archief, UBA 105, Allard Pierson Amsterdam. Zie voor enkele voorbeelden uit dit liedboek Bijlage 12.

²⁰¹ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 23* (1879) 16.

²⁰² Pierson, *Achttien Talithasche Deuntjes*. Zie ook Bijlage 12.

²⁰³ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 21* (1877) 15.

²⁰⁴ Voor het Rauhe Haus in Duitsland, een instelling die zich richtte op verwaarloosde en verlaten jongens én meisjes, bestond er eveneens een liedboek waarin de liedjes van de instelling waren gebundeld. Dit wijst erop dat muziek ook in andere (her)opvoedingsinstellingen een rol speelde binnen het stimuleren van ‘gewenst’ gedrag van jongens en meisjes. Voor informatie over het Rauhe Haus zie onder meer: J. J. H. Dekker, ‘Children at risk in history’, *Paedagogica historica* 45 (2009) 17-36.

gezien en daarom was zij ‘op de Kolonie [...] onmisbaar’.²⁰⁵ Ook hier diende ‘het gemeenschappelijk zingen van geschikte volksliederen en bovenal het godsdienstig gezang’ een tegenwicht te bieden aan de oneerbiedige straatliederen die de jongens kenden.²⁰⁶ In aanvulling hierop beargumenteerde Dekker dat muziek als middel werd gebruikt om de orde en gehoorzaamheid te stimuleren, waarbij de liedteksten duidelijk op dit doel aansloten.²⁰⁷

Muziek diende mogelijk ook als bron van plezier en ontspanning voor de kinderen. Zo werd het lied *Touwtje springen* door de meisjes op Talitha waarschijnlijk tijdens het gelijknamige spel gezongen.²⁰⁸ In aanvulling hierop werd in 1878 gesproken over ‘vrolijk spel [als] heilzaam opvoedingsmiddel’.²⁰⁹ Elk meisje werd daarbij gestimuleerd om haar tijd te besteden aan ‘het spel dat haar leeftijd voegt’.²¹⁰ Hoewel het bronmateriaal geen uitsluitel geeft over de specifieke spelletjes bestonden er blijkbaar wel duidelijk leeftijdsgebonden verwachtingen met betrekking tot welke spelletjes als ‘geschikt’ werden geacht. De meisjes kregen dus enige ruimte om de invulling van hun ‘vrije tijd’ zelf te bepalen, maar deze ‘keuze’ moest wel binnen de gestelde kaders vallen. Het is dan ook de vraag in hoeverre er op dit gebied echt gesproken kan worden over *agency*.

Op Bethel speelden muziek en spel ook een rol in de dagelijkse (her)opvoeding. Uit een brief, door een voormalig opgenomen meisje naar de instelling gestuurd, blijkt dat zij met een positief gevoel terugkeek op ‘de gezellige dagen’ op Bethel. Volgens haar werden er bij mooi weer gezamenlijk spelletjes gespeeld zoals ‘Zakdoekje leggen’ of ‘Zoo zijn onze manieren’.²¹¹ De ervaring van dit meisje kan niet als representatief voor alle meisjes worden beschouwd. Niet alle brieven zijn in de jaarverslagen gepubliceerd en bovendien is er bij de brieven die hier wél in terechtkwamen waarschijnlijk sprake geweest van censuur. Hoewel het bronmateriaal geen uitsluitel geeft over de specifieke liedteksten op Bethel, kan er worden verondersteld dat er tijdens de genoemde spelletjes bijpassende liedjes werden gezongen. Muziek en spel werden dus bij zowel de jongere als de oudere meisjes als (her)opvoedingsmiddelen ingezet.

Volgens Dekker kregen de jongens op Mettray eveneens de ruimte om in hun ‘vrije tijd’ spelletjes te spelen.²¹² Er lijkt dan ook geen sprake te zijn geweest van een strikt genderspecifiek onderscheid in het wel of niet toestaan van het ‘spelen’, wel werd er waarschijnlijk een

²⁰⁵ EZ, 0107 Archief landbouwkolonie ‘Nederlandsch Mettray’, inv.nr. 362c, *Jaarverslag 1862*, 22-24.

²⁰⁶ Ibidem.

²⁰⁷ Dekker, *Straffen, redden en opvoeden*, 243-244.

²⁰⁸ Zie Bijlage 12, *Lied 10: Touwtje springen*.

²⁰⁹ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 22* (1878) 13.

²¹⁰ Ibidem, *Jaarverslag Talitha Kûmi 34* (1890) 9.

²¹¹ IISG, ZO 48125, *Bethel Jaarverslag 42* (1904) 9.

²¹² Dekker, *Straffen, redden en opvoeden*, 245.

onderscheid gemaakt in het soort spel. De (her)opvoedingsmiddelen muziek en spel speelden dus zowel binnen de (her)opvoeding van jongens als meisjes een belangrijke rol. Een groot verschil in de mate van *agency* onder jongens of meisjes is niet gebleken: in beide gevallen konden zij mogelijk wel ‘een’ keuze maken in het soort spel, maar dit diende wel nadrukkelijk binnen de gestelde kaders te gebeuren.

4.4 Corrigeren van ‘ongewenst’ gedrag

In aanvulling op het stimuleren van ‘gewenst’ gedrag was het corrigeren van ‘ongewenst’ gedrag een tweede (her)opvoedingsmethode. Dekker stelde dat het opvoedingsklimaat in Nederlandsch Mettray in de periode 1851-1873 in theorie vooral werd gekenmerkt door ‘zachtheid, liefde en kind gerichtheid’. Daarbij werd het opleggen van (harde) straf als ongeschikt (her)opvoedingsmiddel beschouwd en werd er liever op basis van ‘zachte repressie’ ingegrepen.²¹³ De aard van het ‘ongewenste’ gedrag zou in overwegende mate de consequenties hebben bepaald:

‘Zodra slechte beginselen, verkeerde driften en bedoelingen, [zoals] jaloerschheid, nijd, wangunst, wraakgierigheid, hebzucht, daarbij in ’t spel komen, houden het op in den zin, waarin wij het verstaan, streken te zijn, maar worden het gebreken, [dan verdienen] die ernstige opmerking en teregtwijzing’.²¹⁴

Uit dit citaat blijkt dat er onderscheid werd gemaakt tussen de ‘stroken’ en ‘gebreken’ van de jongens op Mettray. Vooral gedragingen uit deze laatste categorie vereisten ‘ernstige’ terechtwijzingen. Sommige straffen, die in andere (her)opvoedingsinstellingen wel werden opgelegd, werden daarentegen op Mettray afgekeurd. Zo werd het als ‘te streng’ beschouwd om een jongen die niet wilde werken te tonen ‘als slecht kind’ in het midden van de werkplaats.²¹⁵ Het bewust oproepen van schaamtegevoel werd dus in de beginjaren niet als ‘geschikt’ corrigerend middel beschouwd voor de jongens van Mettray.

Rond het midden van de jaren zeventig vond er een fundamentele verandering plaats waarbij orde en tucht een nadrukkelijker rol gingen spelen.²¹⁶ De volgende casus, afkomstig

²¹³ Dekker, *Straffen, redder en opvoeden*, 241. NB. Het gaat hier nadrukkelijk om de ‘voorgescreven orde’. De praktijk zag er mogelijk anders uit voor de jongens in Mettray. We weten van onder meer Commissie De Winter dat er in de naoorlogse periode (vanaf 1945) sprake was van structureel geweld binnen de jeugdzorg. Daarbij vond er zowel fysiek, mentaal als seksueel geweld plaats en dit is in de periode hiervoor mogelijk niet anders geweest. Het is dus van belang onderscheid te maken tussen de hier besproken ‘voorgescreven orde’ en de praktijk en de ervaringen van de kinderen zelf. Zie onder meer: Commissie De Winter, *Onvoldoende beschermd*, 85-86.

²¹⁴ Ibidem, 202.

²¹⁵ Ibidem, 241.

²¹⁶ Ibidem, 245-246.

uit een brief van de commissaris, illustreert dit strenger corrigeren van ‘ongewenst’ gedrag. Op 6 juli 1879 werd, tijdens het terugkeren van een kerkbezoek, een veertienjarig meisje door zes jongens van Mettray ‘op den openbaren weg aangerand, in het bosch gesleept en op den grond geworpen, waarna twee jongens de rokken van het kind hebben opgelicht’. Nadat de instructeur van de jongens toesnelde verwijderden de jongen zich van het meisje. Over het meisje werd enkel geschreven: ‘hoewel hevig ontsteld, is er met de schrik afgekomen’. De jongens werd ‘drie dagen cachotstraf’ (vrijheidsbeperking door opsluiting) opgelegd.²¹⁷ Uit deze casus blijkt ten eerste dat naar het veertienjarige meisje als ‘kind’ werd verwezen. Ten tweede blijkt dat het bovenstaande seksuele gedrag van de jongens, hier waarschijnlijk tussen de twaalf en achttien jaar oud, als ‘ongewenst’ werd gezien en streng werd bestraft. Tot slot blijkt uit de brief van de commissaris ook dat de vader van het meisje door de directeur van Mettray werd verzocht om ‘de zaak verder te laten rusten’. In verband met ziekte aan vaders kant bleef de aangifte achterwege en er werd ‘alzo een nieuw schandaal voor de Rechtsbank voorkomen’.²¹⁸ Er werd dus geprobeerd om de aandacht voor de ‘misstappen’ en het ‘ongewenste’ gedrag van de jongens op Mettray te beperken en zo het imago van de instelling te beschermen. Hoewel dit ‘ongewenste’ gedrag en de op te leggen straffen dus niet naar de buitenwereld toe werden gecommuniceerd, behoorde het bestraffen van de jongens op Mettray inmiddels wel degelijk tot ‘het normale patroon van de kolonie’.²¹⁹

Het is de vraag in hoeverre er leeftijd- en/of gender gerelateerde verschillen bestonden in het corrigeren van kinderen in (her)opvoedingsinstellingen. Op Talitha Kûmi werd, in overeenstemming met de beginjaren van Nederlandsch Mettray, in theorie geen voorkeur gegeven aan het opleggen van straffen. Zo vond men in 1879 dat de ‘vermaningen spaarzaam’ behoorden te zijn in relatie tot de dertien- tot zestienjarige meisjes. Bovendien moesten de straffen die wél aan deze meisjes werden opgelegd ‘slechts ter loops en meer onopzettelijk’ van aard zijn.²²⁰ Een voorbeeld van een ‘lichte’ straf was het niet langer mogen bijwonen van de zangmiddagen.²²¹ Indien noodzakelijk werden daarentegen ook ‘zwaardere’ straffen aan de meisjes opgelegd. Wanneer ‘diefstal niet uit hun gedrag [was] te krijgen’ moesten zij in 1878 gedurende één tot twee weken, met uitzondering van de zondag, een zogenoemd ‘strafpak’ dragen. Het meisje moest, terwijl zij dit pak droeg, haar normale dagelijkse bezigheden

²¹⁷ EZ, 0107 Archief landbouwkolonie ‘Nederlandsch Mettray’, inv.nr. 390, *Brief van commissaris Schas te Enzink (1879)* 3 en 4.

²¹⁸ Ibidem.

²¹⁹ Dekker, *Straffen, redding en opvoeden*, 245-246.

²²⁰ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 23 (1879)* 18-19.

²²¹ Ibidem, 17.

uitvoeren en was daarbij in principe net zo ‘vrij’ om te doen en laten als de andere meisjes. Het beoogde doel van dit ‘strafpak’ was hoofdzakelijk het teweegbrengen van een groot schaamtegevoel: ‘Het pijnlijke daarvan is: dat het kind zich zelf niet durft te vertoonen en daardoor voortdurend zich schaamt’.²²² Hoewel het meisje dus niet werd ingeperkt in haar bewegingsvrijheid en het bronmateriaal geen uitsluitel biedt over de exacte vormgeving van het strafpak, was het beoogde doel het oproepen van een groot schaamtegevoel. Bij de meisjes werd hier dus nadrukkelijk wel op ingezet, dit in tegenstelling tot de jongens.

Uit de volgende casus blijkt dat de hierboven besproken corrigerende maatregel op relatief jonge leeftijd bij de meisjes op Talitha werden ingezet om ‘ongewenst’ gedrag te corrigeren. In 1877 vertoonde een dertienjarig meisje, hoewel ‘goed van verstand en slim, hartstochtelijk van aard’, een hooggaande mate van ‘diefachtigheid’. Uit het jaarverslag blijkt dat het eerder genoemde strafpak niet als afdoende straf werd beschouwd.²²³ Het feit dat deze straf klaarblijkelijk wel is overwogen wijst erop dat het inzetten van het strafpak, en hiermee het bewust creëren van een groot schaamtegevoel, niet als ongeschikt of ongewoon middel werd beschouwd om meisjes van dertien jaar te corrigeren. Dit meisje werd daarentegen voor onbepaalde tijd onder onmiddellijke toezichtplaatsing van de ‘hooge policie’ geplaatst.²²⁴ Daarbij werd zij op onverwachte momenten gecontroleerd en mocht zij op die momenten nooit iets bij zich dragen zonder vooraf goedbevinden van de directrice. Deze corrigerende maatregel scheen volgens het jaarverslag ‘doel te treffen’. Het meisje werd zo continu herinnerd aan haar ‘hoofdfout’ en dit zou een langdurigere indruk teweeg brengen dan een voorbijgaande straf. De voorbijgaande straffen (waaronder het strafpak) werden met name als nuttig beschouwd wanneer het geen ‘karakterfouten’ betrof en er sprake was van opwellende aandoeningen als drift, brutaliteit of opstandig gedrag van sporadische aard.²²⁵ Binnen de bepaling van de op te leggen straf speelde de aard van het ‘ongewenste’ gedrag speelde dus een grotere rol dan enkel de leeftijd van het meisje op Talitha.

Op Bethel was de aard van het vertoonde gedrag ook doorslaggevend bij de strafbepaling. Zo werd zowel het meisje dat een gesloten koffer probeerde te openen²²⁶ als het meisje dat lood van het dak stal bestraft voor haar gedrag.²²⁷ Hoewel de opgelegde straffen niet

²²² AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 22* (1878) 8.

²²³ Ibidem, 9.

²²⁴ Ibidem.

²²⁵ Ibidem.

²²⁶ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes 1866-1869, 1872-1876*, folio 191, betreffende Anna Maria Morel (januari 1869).

²²⁷ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:134, *Registers van opgenomen meisjes 1869-1872, 1876-1881*, folio 93, betreffende Dina Cornelia van Dijke (juli 1870).

zijn gedocumenteerd blijkt uit de opnameregisters wel duidelijk dat diefachtig gedrag, als ook gedragingen zoals ‘kinderachtigheid’ en ‘speelsheid’, als ‘ongewenst’ werden bestempeld in relatie tot de meisjes van zestien jaar en ouder.²²⁸ Een specifieke categorie van ‘ongewenst’ gedrag onder meisjes was het vertonen van lichtzedig gedrag en daarmee het uiting geven aan hun seksualiteit. Hoewel het bronmateriaal niet specifiek over de bestraffing spreekt werd dit gedrag naar verwachting streng gecorrigeerd. De angst dat meisjes door dit gedrag na hun vertrek uit de instelling alsnog (ongetrouwd) zwanger raakten bleef namelijk steeds aanwezig en werd als groot risico beschouwd.

Binnen deze context is het relevant het proefschrift van Bultman uit 2016 over de meisjes in de Hunnerberg aan te halen. Zij constateerde dat de meisjes daar bij hun aankomst en bij terugkomst in de instelling aan verschillende psychologische en lichamelijke controles werden onderworpen. De medische check-ups waren specifiek gericht op het controleren op eventuele zwangerschapssignalen of op ander bewijs van seksuele activiteiten.²²⁹ Hoewel het bronmateriaal niet spreekt over vergelijkbare medische controles bij de meisjes op Bethel, is het wel mogelijk dat hier ook enige sprake was van een (periodieke) lichamelijke controle. Wanneer een meisje bij aankomst zwanger bleek te zijn, behoorde zij volgens het beleid niet op Bethel en werd zij naar het Magdalenahuis (het Hellinggesticht voor ongehuwde moeders) doorgestuurd.²³⁰ Uit het bronmateriaal blijkt helaas niet welke corrigerende maatregel werd opgelegd aan meisjes die tijdens hun opname lichtzedig gedrag bleven vertonen. Aangezien dit gedrag wel vaak een van de opnameredenen was is het aannemelijk dat de meisjes niet direct met bepaalde gedragingen stopten. Bij constatering van dit gedrag in de instelling werden de meisjes dan ook ongetwijfeld gecorrigeerd, alleen is de vraag hoe.

4.5 Deelconclusie

Dit hoofdstuk heeft nieuwe inzichten geboden in verschillende (her)opvoedingsmethoden van kinderen in de tweede helft van de negentiende eeuw. Daarbij bleken muziek en spel zowel binnen de (her)opvoeding van meisjes als jongens een rol te spelen. Deze manieren van het stimuleren van ‘gewenst’ gedrag bleken op zichzelf niet leeftijd- of genderspecifiek te zijn. De invulling ervan was mogelijk wel verschillend. Ten tweede werd er bij het corrigeren van ‘ongewenst’ gedrag zowel bij de jongens als bij de meisjes onderscheid gemaakt tussen

²²⁸ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:134, *Registers van opgenomen meisjes 1869-1872, 1876-1881*, folio 10, betreffende Maria Catharina Vrolijk (februari 1879); Ibidem, folio 125, betreffende Kaatje Slieker (februari 1871); Ibidem, folio 150, betreffende Maria Catharina Eskens (februari 1880).

²²⁹ Bultman, *Constructing a Female Delinquent Self*, 73 en 116.

²³⁰ Dubois, *Reddende liefde*, 194.

'karakterfouten', 'streken' en 'gebreken'. De aard van het gedrag bepaalde in grotere mate de op te leggen straf dan alleen de leeftijd van het kind. Er zijn in dit hoofdstuk ook verschillen geconstateerd. Zo werd in relatie tot 'ongewenst gedrag' bij de meisjes vooral gesproken over 'brutaliteit', 'lichtzedig gedrag' en 'diefachtigheid' en bij de jongens vooral over 'opstandigheid' en 'gewelddadigheid'. Het schaamtegevoel werd vooral als straf ingezet bij meisjes, terwijl jongens eerder een cachotstaf kregen opgelegd. De invloed van gender op de keuze voor specifieke (her)opvoedingsmiddelen is dan ook duidelijk aangetoond. Een onderscheid op basis van leeftijd is uit dit hoofdstuk daarentegen niet gebleken.

5. Conclusie

In dit onderzoek is de vraag beantwoord in hoeverre en op welke manier de concepten leeftijd en gender een afzonderlijke dan wel elkaar versterkende rol hebben gespeeld binnen de (her)opvoeding van ‘kwetsbare’ jongens en meisjes in drie (her)opvoedingsinstellingen in Nederland tussen 1850 en 1905. Bestond er zoiets als een leeftijds- of genderspecifieke aanpak en in hoeverre vond men het van belang dat de ‘kwetsbare’ kinderen langer ‘kind’ konden blijven?

In relatie tot het opnameproces van de kinderen zijn er genderspecifieke verschillen aangetoond. Zo werden de meisjes voornamelijk als ‘kwetsbaar’ beschouwd in verband met hun lichtzedige en seksuele gedragingen. De angst voor ongehuwde (en ‘ongewenste’) zwangerschappen speelde hierbij een grote rol. De jongens van Mettray werden eerder omwille van hun ‘brutale’ of ‘gewelddadige’ gedrag als ‘moeilijk’ en ‘opstandig’ beschouwd. Er bestond dus een duidelijk gender gerelateerd verschil in de manier waarop er over jongens en meisjes werd nagedacht en wie om welke reden heropgevoed diende te worden. Ten tweede toonde de sterker dalende gemiddelde opnameleeftijd van de meisjes op Bethel tussen circa 1860 en 1880 aan dat meisjes op steeds ‘jongere’ leeftijd als ‘kwetsbaar’ werden beschouwd terwijl deze leeftijd bij jongens vrijwel gelijk bleef. Er was dus duidelijk sprake van een gender en leeftijd gerelateerd verschil tussen wie als ‘kwetsbaar’ en als ‘kind’ werd beschouwd op het moment van opname. Daarentegen werd er geen duidelijk onderscheid gemaakt met betrekking tot de ontslagleeftijd van de jongens en meisjes op Nederlandsch Mettray en Talitha Kûmi en wie met andere woorden als ‘volwassen’ werd beschouwd.

Kinderen kunnen als ‘extra kwetsbaar’ worden beschouwd wanneer er sprake is van afwezigheid van een (of beide) ouder(s). Enerzijds werden deze kinderen in de negentiende eeuw door andere actoren uit hun omgeving naar een van de instellingen gebracht. Anderzijds vormden de ouders van de kinderen ook een grote groep initiatiefnemers van de opname. Een substantieel aandeel van zowel de jongens als meisjes werd namelijk door een (of beide) ouder(s) naar een van de instellingen gebracht en hierin is dus geen gender gerelateerd verschil geconstateerd. Hoewel er zeker extra risico’s ontstonden voor kinderen wanneer de ouderlijke bescherming, om welke reden dan ook, wegviel betekende de aanwezigheid van ouders dus niet per definitie een kleinere kans om als ‘kwetsbaar’ kind in een dergelijke instelling te belanden.

Hoewel er voor ouders uiteenlopende beweegredenen bestonden was de procentuele kans groter om als jong meisje door je vader, en als jongen juist door je moeder, naar een instelling te worden gebracht. Bovendien bleek ook dat de meisjes op Bethel een grotere kans

hadden om door hun vader vroegtijdig te worden opgehaald dan de meisjes die op initiatief van hun moeder in deze instelling waren beland. Deze bevindingen krijgen extra relevantie indien zij in verband worden gebracht met het, door Crenshaw geïntroduceerde, concept *intersectionaliteit*. In dit onderzoek is namelijk aangetoond dat factoren als leeftijd, gender en het al dan niet in leven zijn van een (of beide) ouder(s) een afzonderlijke als ook een elkaar versterkende rol hebben gespeeld binnen de (her)opvoeding van jongens en meisjes. Deze raakvlakken beïnvloedden de mate waarin jongens of meisjes als ‘kwetsbaar’ werden gezien en beïnvloedden daarmee ook de kans om in een instelling terecht te komen. Het is dus belangrijk om binnen de historische pedagogiek aandacht te blijven, en in toenemende mate te gaan, besteden aan verschillende overlappende factoren die de positie van kinderen in een samenleving hebben beïnvloed.

De combinatie van leeftijd en gender bleek ook een onmiskenbare rol binnen de bepaling van de doelgroep van de instellingen te spelen. Hoewel de drie instellingen zich elk op een eigen leeftijdscategorie richtten, werd er alleen op Talitha Kûmi een leeftijdscategorisering binnen de instelling gemaakt. De leeftijden die met deze categorieën werden geassocieerd bleken met verloop van tijd te dalen, waardoor de meisjes op steeds jongere leeftijd van de oudere meisjes werden gescheiden om zo het ‘kind-zijn’ te beschermen. Het ‘lichtzedige’ gedrag van de oudere meisjes, gerelateerd aan hun lichamelijke ontwikkeling, was waarschijnlijk mede reden voor het gescheiden opvangen van meisjes van uiteenlopende leeftijden. Bij de oudere meisjes op Bethel en de jongens van Mettray bleek er geen leeftijdscategorisering binnen de instelling te zijn gemaakt. Hieruit blijkt dat het al dan niet gescheiden opvangen van ‘kwetsbare’ kinderen van uiteenlopende leeftijden niet specifiek of alleen gerelateerd was aan gender. Hoewel het gescheiden opvangen van de jongere meisjes er enerzijds op wijst dat men het belangrijk vond dat zij langer ‘kind’ konden blijven, werd deze keuze anderzijds in sterkere mate bepaald door factoren als praktische uitvoerbaarheid en de omvang van de groep kinderen. In combinatie met de eerder aangehaalde dalende opnameleeftijd van de meisjes op Bethel kan hier wel worden geconcludeerd dat het denken over ‘kwetsbare’ meisjes zich mogelijk in een ander, al dan niet sneller, tempo heeft ontwikkeld.

In de totale populatieontwikkeling van de drie instellingen is daarentegen geen duidelijk gender gerelateerd verschil geconstateerd. De vastgestelde overeenkomstige ontwikkelingen bleken daarentegen verklaard te kunnen worden vanuit bredere sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen, zoals wisselingen binnen de mate van aandacht binnen de samenleving voor de opvang van ‘kwetsbare’ kinderen. In aanvulling hierop is geconstateerd dat de omvang van

het totaal aantal 'kwetsbare' kinderen, of die door de samenleving als zodanig werden gezien, in de tweede helft van de negentiende eeuw niet per definitie afnam. De groep 'kwetsbare' kinderen werden eerder verplaatst naar andere (opvang)locaties, hetzij van een instelling naar familie, van wees- naar (her)opvoedingshuizen of van het ene naar het andere (her)opvoedingsgesticht.

De casestudie naar muziek toonde aan dat dit (her)opvoedingsmiddel op zichzelf noch leeftijdsgebonden, noch genderspecifiek is geweest. Hoewel het in zowel de jongens- als de meisjesinstelling als middel ter stimulering van 'gewenst' gedrag werd ingezet, was de inhoud van de liedjes daarentegen wel aan bepaalde leeftijd en gender gerelateerde verwachtingspatronen gekoppeld. In relatie tot het corrigeren van 'ongewenst' gedrag is geconstateerd dat er bij beide geslachten onderscheid werd gemaakt tussen zogenoemde 'streken' en 'gebreken'. Daarnaast is er een duidelijk gender gerelateerd verschil geconstateerd in de opgelegde corrigerende maatregelen. Zo werd er bij de meisjes vaker ingezet op het creëren van een sterk schaamtegevoel en werden jongens sneller (tijdelijk) opgesloten. De keuze voor de op te leggen straf bleek dan ook in overwegende mate bepaald te zijn door de combinatie van gender en het vertoonde gedrag en in mindere mate door de combinatie van gender en leeftijd.

De vraag naar de mate van *agency* onder de kinderen, en in hoeverre hierin leeftijds- of genderspecifieke verschillen zijn te constateren, is in dit onderzoek ook beantwoord. Zo bleek er onder de meisjes van Bethel sprake te zijn van een, hetzij zeer beperkte, vorm van *agency*. Zij werden soms ook op eigen verzoek opgenomen en binnen de gestelde kaders probeerden zij dus wel op enige wijze invloed uit te oefenen op het verloop van hun leven. Het is daarentegen de vraag in hoeverre er ook gesproken kan worden over *agency* gedurende hun verblijf in de instelling. Hoewel de jongens en meisjes in alle drie de instellingen wel enige handelingsruimte kregen om de invulling van hun 'vrije tijd' te bepalen, moest deze 'keuze' binnen strikt gestelde kaders gemaakt worden. Er is dan ook geen aantoonbaar gender gerelateerd verschil in de mate van *agency* geconstateerd. Leeftijd bleek daarentegen een prominentere rol te hebben gespeeld binnen het wel of niet aangeboden krijgen, of het creëren, van meer handelingsruimte.

Uit dit onderzoek is gebleken dat leeftijd en gender elk op een eigen manier, en in sommige aspecten ook een elkaar versterkende rol, hebben gespeeld binnen de (her)opvoeding van jongens en meisjes in de tweede helft van de negentiende eeuw. De opname-, behandelings- en verwachtingspatronen werden daarbij gekoppeld aan combinaties van leeftijd en geslacht. Van Drenth en Kamphuis onderstreepten eerder al het belang van het rekening houden met de plaats- tijds- en contextgebondenheid van analytische concepten en dit onderzoek sluit zich

hierbij aan. Combinaties van leeftijd en gender beïnvloedden de (her)opvoeding van ‘kwetsbare’ kinderen aantoonbaar en het is dus van belang om rekening te houden met de historische constellaties waarbinnen deze analytische concepten functioneerden.

Er zijn in dit onderzoek nieuwe inzichten geboden in de (her)opvoeding van kinderen in de drie onderzochte (her)opvoedingsinstellingen. Hoewel Dubois eerder de instellingsgeschiedenis van de Hedinggestichten uiteenzette, schetste hij daarbij een wat rooskleurig beeld van de meisjesinstellingen en ging hij bovendien niet in op de concepten leeftijd en gender. Dit onderzoek vormt een waardevolle aanvulling op zijn werk aangezien de meisjesinstellingen hier wel zijn onderzocht vanuit de constructies leeftijd en gender. Bovendien zijn ook de minder rooskleurige kanten van de (her)opvoeding aan het licht gekomen, zoals de corrigerende maatregelen die tijdens de (her)opvoeding werden ingezet. In aanvulling hierop vormt dit onderzoek ook een belangrijke toevoeging op de bestaande kennis van Nederlandsch Mettray. Dekker onderzocht de instellingsgeschiedenis van deze jongensinstelling tot in detail en zijn data vormde een belangrijke basis voor dit onderzoek. Doordat de instellingen in dit onderzoek echter niet in een vacuüm maar juist in relatie tot elkaar zijn bestudeerd, is dit onderzoek van meerwaarde op de bestaande instellingsgeschiedenissen. Door instellingen in relatie tot elkaar te bestuderen kunnen er algemene ontwikkelingen, overeenkomsten en verschillen worden geconstateerd. Op basis daarvan wordt het mogelijk om conclusies te trekken over grotere thema’s, zoals in dit onderzoek is gedaan met betrekking tot de concepten leeftijd en gender.

Binnen toekomstig onderzoek kan een vergelijkbare aanpak worden toegepast op andere (her)opvoedingsinstellingen in Nederland (zoals instellingen voor ‘criminele’ kinderen of kinderen met een ‘*disability*’). Op die manier kan inzichtelijk worden in hoeverre de onderzoeksresultaten van dit onderzoek representatief zijn voor andere groepen ‘kwetsbare’ kinderen. In aanvulling hierop kan ook een internationaal gerichte vervolgstudie, naar bijvoorbeeld muziek als (her)opvoedingsmiddel in relatie tot gender en leeftijd, vernieuwde inzichten bieden in de internationale context van de (her)opvoeding van ‘kwetsbare’ kinderen. Tot slot is het van groot belang om binnen de historische pedagogiek in toenemende mate aandacht te gaan besteden aan het concept *intersectionaliteit*, bijvoorbeeld door leeftijd en gender in combinatie met de sociale- culturele- of geografische herkomst van de kinderen te analyseren.

Bijlagen

Bijlage 1: De jaarlijkse opnameaantallen van Talitha Kûmi 1876-1905 (inclusief het gemiddeld aantal aanwezige meisjes en het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde).

<i>Jaar</i>	<i>Aankomst</i>	<i>Vertrek</i>	<i>Gemiddeld aanwezig per maand</i>	<i>Driejaarlijks voortschrijdend gemiddeld aanwezig</i>
1876	31	42	162	
1877	31	36	156	155,3
1878	23	33	148	148,3
1879	32	28	141	145,3
1880	39	37	147	144,7
1881	19	22	146	146,3
1882	42	43	146	145,7
1883	38	27	145	
1884	28	35		
1885	48	39	144	
1886	25	49	136	139,7
1887	36*	21	139	141,3
1888	34*	27	149	
1889				
1890	35*	24	168	
1891	41	40	163	165,3
1892	37	36	165	166,7
1893	41	44	172	166,0
1894	40	37	161	164,0
1895	30	39	159	157,7
1896	27	35	153	154,7
1897	39	25	152	154,3
1898	27	24	158	
1899				
1900	30	34	156	
1901	31	31	152	155,7
1902	43*	30	159	158,0
1903	26	31	163	159,3
1904	27	37	156	155,3
1905	39	30	147	
Totaal	939	936	153,4 (gemiddeld)	

Tabel 2: De jaarlijkse opnameaantallen, het aantal vertrekkende meisjes per jaar, het gemiddeld aantal aanwezige meisjes per jaar en het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde, Talitha Kûmi 1876-1905.

Toelichting op Tabel 2: De data in deze tabel is gebaseerd op basis van een nauwkeurige analyse van de originele jaarverslagen: AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 21* (1877); Ibidem, 22 (1878); Ibidem, 23 (1879); Ibidem, 24 (1880); Ibidem, 25 (1881); Ibidem, 26 (1882); Ibidem, 27 (1883); Ibidem, 28 (1884); Ibidem, 30 (1885/1886); Ibidem, 31 (1887); Ibidem, 32 (1888); Ibidem, 34 (1890); Ibidem, 35 (1891); Ibidem, 36 (1892); Ibidem, 39 (1905). Zie ook: IISG, ZO 48124, IISG, ZO 48124, *Jaarverslag Talitha Kûmi 36* (1892); Ibidem, 37 (1893); Ibidem, 38 (1894); Ibidem, 39 (1895); Ibidem, 40 (1896); Ibidem, 41 (1897); Ibidem, 42 (1898); Ibidem, 44 (1900); Ibidem, 45 (1901); Ibidem, 46 (1902); Ibidem, 47 (1903); Ibidem, 48 (1904); Ibidem, 49 (1905). Van de jaren waar geen data is ingevuld was geen jaarverslag, en daardoor geen data, beschikbaar. Het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde is op basis van het gemiddeld aantal aanwezige meisjes per jaar berekend.

NB. De jaarverslagen uit de periode 1877-1884 hebben steeds betrekking op het jaar ervóór. Het jaarverslag 1877 gaat dus over 1876, het jaarverslag 1878 over 1877 etc. Vanaf het jaarverslag 1885/1886 gaat het betreffende jaarverslag over het corresponderende jaar.

* Met betrekking tot enkele jaren (1887, 1888, 1890 en 1902) is er een inconsistentie geconstateerd tussen het ingevulde aantal in de tabel in het jaarverslag en het aantal dat in de lopende tekst van datzelfde jaarverslag werd vermeld. Soms waren er kinderen tijdelijk afwezig of verbleven zij voor langere tijd ergens anders (bijvoorbeeld in een Diaconessenhuis in verband met ziekte). Deze kinderen stonden dan nog wel opgegeven als staande onder de zorg van het bestuur van Talitha Kûmi (in de lopende tekst), terwijl in de tabel hun plaats in het gesticht als 'opengevallen' werd geboekt.²³¹ Zo werd er in het jaarverslag van 1887 in de lopende tekst over 35 meisjes gesproken, maar staat er in de tabel van het jaarverslag 36 genoteerd. Wanneer de maandelijks aantallen uit het jaarverslag bij elkaar worden opgeteld, komt het aantal opnames op 36 uit. Er is daarom voor gekozen om consequent de aantallen uit de tabellen uit de jaarverslagen te gebruiken tijdens het samenstellen van tabel 2 in Bijlage 1. Ditzelfde geldt voor de overige jaren die met een * zijn gemarkeerd.

<i>Periode</i>	<i>Aankomst</i>	<i>Vertrek</i>	<i>Gemiddelde aanwezig per maand</i>
1876 – 1885	331	342	148,3
1886 – 1895	319	317	156,9
1896 – 1905	289	277	155,1

Tabel 3: De absolute opnameaantallen van de komende en vertrekkende meisjes op Talitha Kûmi per periode (1876-1885, 1886-1895 en 1896-1905). Op basis van het gemiddeld aantal aanwezige meisjes is bovendien het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde berekend. Deze cijfers zijn gebaseerd op het bronmateriaal dat hierboven bij Tabel 2 is genoemd.

²³¹ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 36* (1892) 14.

Bijlage 2: De capaciteit en het aantal vervulde plekken op Bethel en Talitha Kûmi 1884-1914.

<i>Jaar</i>	<i>Capaciteit Bethel</i>	<i>Aanwezig Bethel</i>	<i>Capaciteit Talitha Kûmi</i>	<i>Aanwezig Talitha Kûmi</i>
1884 ²³²	50	34	160	141
1894 ²³³	50	44	170	156
1897 ²³⁴	50	45	170	156
1898 ²³⁵	50	42	170	155
1900 ²³⁶	50	36	170	157
1902 ²³⁷	50	47	170	155
1914 ²³⁸	51+2 (*)	48+3 (*)	195+5 (*)	198+9 (*)

Tabel 4: De capaciteit en het aantal vervulde plekken op Bethel en Talitha Kûmi 1884-1914.

* Bij deze kolommen staat in De Bode vermeldt dat met de cijfers achter de '+' die plekken werden bedoeld die 'aan de Regeering ter beschikking zijn gesteld'.²³⁹

²³² IISG, NIBG (perscollectie PM 2579), *De bode der Heldring-gestichten No:1* (1884) 7.

²³³ Ibidem, *No:11* (1894) 8.

²³⁴ Ibidem, *No:14* (1897) 8.

²³⁵ Ibidem, *No:14* (1898) 87.

²³⁶ Ibidem, *No:17* (1900) 15.

²³⁷ Ibidem, *No 19* (1902) 7.

²³⁸ Ibidem, *No:31* (1914) 8.

²³⁹ Ibidem.

Bijlage 3: De jaarlijkse opnameaantallen Nederlandsch Mettray, Bethel en Talitha Kûmi (inclusief de driejaarlijks voortschrijdende gemiddelden) 1861-1905.

<i>Jaar</i>	<i>Nederlandsch Mettray</i>	<i>Nederlandsch Mettray (driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde)</i>	<i>Bethel</i>	<i>Bethel (driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde)</i>	<i>Talitha Kûmi</i>	<i>Talitha Kûmi (driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde)</i>
1861	35		25			
1862	33	35,7	31	28,7		
1863	39	37,0	30	29,3		
1864	39	41,0	27	28,0		
1865	45	37,0	27	29,0		
1866	27	33,3	33	34,3		
1867	28	30,0	43	39,7		
1868	35	30,0	43	40,0		
1869	27	34,7	34	39,0		
1870	42	39,3	40	35,0		
1871	49	44,0	31	31,0		
1872	41	40,3	22	24,0		
1873	31	36,0	19	22,0		
1874	36	31,0	25	20,3		
1875	26	34,0	17	21,7		
1876	40	32,7	23	19,0	31	
1877	32	32,3	17	21,0	31	28,3
1878	25	27,3	23	22,0	23	28,7
1879	25	31,0	26	23,3	32	31,3
1880	43	35,0	21	25,0	39	30,0
1881	37	39,0	28		19	33,3
1882	37	33,0			42	33,0
1883	25	30,7			38	36,0
1884	30	27,3			28	38,0
1885	27	29,3			48	33,7
1886	31	31,7			25	36,3
1887	37	31,0	27		36*	31,7
1888	25	30,0			34*	
1889	28	34,0	29			
1890	49	35,3			35*	
1891	29	38,3			41	37,7
1892	37	33,7			37	39,7
1893	35	33,0			41	39,3
1894	27	30,0	23		40	37,0
1895	28	25,3	26		30	32,3
1896	21	27,3			27	32,0

Vervolg Bijlage 3: De jaarlijkse opnameaantallen Nederlandsch Mettray, Bethel en Talitha Kûmi (inclusief de driejaarlijks voortschrijdende gemiddelden) 1861-1905.

Jaar	Nederlandsch Mettray	Nederlandsch Mettray (driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde)	Bethel	Bethel (driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde)	Talitha Kûmi	Talitha Kûmi (driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde)
1897	33	28,3			39	31,0
1898	31	32,7			27	
1899	34	32,3	21			
1900	32	34,7	17		30	
1901	38	32,0	27		31	34,7
1902	26	31,3			43*	33,3
1903	30	23,3	25		26	32,0
1904	14	24,0	26		27	30,7
1905	28		27		39	

Tabel 5: Overzicht van de absolute opnameaantallen Nederlandsch Mettray, Bethel en Talitha Kûmi 1861-1905. Inclusief de driejaarlijkse voortschrijdende gemiddelden.

De opnameaantallen met betrekking tot Nederlandsch Mettray zijn ontleend uit J.J.H. Dekker, *Straffen, redden en opvoeden*, 390. Het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde is op basis van deze gegevens uitgerekend.

De opnameaantallen van Bethel zijn berekend op basis van de analyse van de opnameregisters tussen 1861-1881: AP, UBA 105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1861-1868*; Ibidem, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1866-1869, 1872-1876*; Ibidem, Hs. RA 134, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1869-1872, 1876-1881*.

De opnameaantallen na 1881 zijn ontleend uit de jaarverslagen: IISG, ZO 48125 *Bethel Jaarverslag 25* (1887); Ibidem, 27 (1889); Ibidem, 32 (1894); Ibidem, 33 (1895); Ibidem, 37 (1899); Ibidem, 38 (1900); Ibidem, 39 (1901); Ibidem, 41 (1903); Ibidem, 42 (1904); Ibidem, 43 (1905).

AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 21* (1877); Ibidem, 22 (1878); Ibidem, 23 (1879); Ibidem, 24 (1880); Ibidem, 25 (1881); Ibidem, 26 (1882); Ibidem, 27 (1883); Ibidem, 28 (1884); Ibidem, 30 (1885/1886); Ibidem, 31 (1887); Ibidem, 32 (1888); Ibidem, 34 (1890); Ibidem, 35 (1891); Ibidem, 36 (1892); Ibidem, 39 (1905). Zie ook: IISG, ZO 48124, IISG, ZO 48124, *Jaarverslag Talitha Kûmi 36* (1892); Ibidem, 37 (1893); Ibidem, 38 (1894); Ibidem, 39 (1895); Ibidem, 40 (1896); Ibidem, 41 (1897); Ibidem, 42 (1898); Ibidem, 44 (1900); Ibidem, 45 (1901); Ibidem, 46 (1902); Ibidem, 47 (1903); Ibidem, 48 (1904); Ibidem, 49 (1905).

Zie voor een toelichting op de * Bijlage 1 pagina 69.

NB. op de plekken waar geen cijfer is ingevuld, was geen data beschikbaar voor het desbetreffende jaar.

Bijlage 4: Opnameleeftijden van de meisjes op Bethel 1861-1881.

<i>Leeftijd (op het moment van opname)</i>	<i>Absoluut aantal meisjes</i>	<i>Percentages</i>
12 jaar	1	0,2 %
13 jaar	2	0,3 %
14 jaar	11	1,9 %
15 jaar	54	9,2 %
16 jaar	87	14,9 %
17 jaar	80	13,7 %
18 jaar	77	13,2 %
19 jaar	47	8,0 %
20 jaar	39	6,7 %
21 jaar	21	3,6 %
22 jaar	11	1,9 %
23 jaar	7	1,2 %
24 jaar	3	0,5 %
25 jaar	4	0,7 %
26 jaar	3	0,5 %
27 jaar	3	0,5 %
28 jaar	2	0,3 %
29 jaar	1	0,2 %
Onbekend	132	22,6 %
<i>Totaal</i>	585	100,0 %

Tabel 6: Overzicht van de opnameleeftijden van de meisjes op Bethel gedurende de periode 1861-1881. Deze data is gebaseerd op een nauwkeurige analyse van de opnameregisters van Bethel: AP, UBA 105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1861-1868*; Ibidem Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1866-1869, 1872-1876*; Ibidem Hs. RA 134, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1869-1872, 1876-1881*.

Bijlage 5: De jaarlijkse opnameaantallen in verhouding tot de opnameleeftijden van de meisjes op Bethel 1861-1881.

Leeftijd	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881
12																1 (4,3%)					
13																					1 (4,8%)
14							1 (2,3%)				1 (3,2%)	1 (4,3%)								2 (7,7%)	1 (4,8%)
15							3 (12,1%)				2 (5,0%)	5 (22,7%)	2 (10,5%)	1 (4,0%)	4 (23,5%)	4 (17,4%)	4 (23,5%)	3 (13,0%)	3 (11,5%)	3 (11,5%)	3 (14,3%)
16	3 (12,0%)	1 (3,2%)		2 (7,4%)	1 (3,7%)	4 (12,1%)	8 (24,2%)	7 (18,6%)	3 (8,8%)	8 (20,0%)	7 (22,6%)	4 (18,2%)	4 (21,1%)	7 (28,0%)	6 (35,3%)	5 (21,7%)	1 (5,9%)	5 (21,7%)	3 (11,5%)	3 (11,5%)	3 (14,3%)
17	1 (4,0%)		4 (13,3%)	4 (12,1%)	4 (12,1%)	6 (18,2%)	7 (21,1%)	4 (12,1%)	7 (22,6%)	7 (22,6%)	5 (16,1%)	2 (9,1%)	3 (15,8%)	2 (8,0%)	2 (11,8%)	3 (13,0%)	6 (26,1%)	6 (26,1%)	6 (26,1%)	6 (26,1%)	1 (4,8%)
18	3 (12,0%)		4 (13,3%)	2 (7,4%)	2 (7,4%)	3 (9,1%)	8 (24,2%)	9 (20,9%)	7 (20,6%)	6 (17,5%)	2 (6,3%)	3 (13,6%)	5 (26,3%)	3 (12,0%)	3 (17,6%)	1 (4,3%)	1 (4,3%)	3 (17,6%)	3 (17,6%)	3 (17,6%)	4 (14,3%)
19	2 (8,0%)	1 (3,2%)	1 (3,3%)	2 (7,4%)	2 (7,4%)	2 (6,1%)	9 (20,9%)	3 (7,0%)	4 (11,8%)	5 (15,0%)	5 (16,1%)	1 (4,5%)	3 (15,8%)	2 (8,0%)	2 (11,8%)	1 (4,3%)	1 (4,3%)	2 (12,0%)	2 (12,0%)	3 (11,5%)	2 (9,5%)
20	1 (4,0%)		1 (3,3%)	1 (3,7%)	3 (11,1%)	2 (6,1%)	5 (11,6%)	5 (11,6%)	3 (8,8%)	3 (8,8%)	3 (9,7%)	1 (4,5%)	1 (5,3%)	1 (8,0%)	1 (4,3%)	1 (4,3%)	1 (4,3%)	1 (4,3%)	1 (4,3%)	1 (4,3%)	2 (9,5%)
21		1 (3,2%)									1 (3,2%)	1 (4,5%)									1 (4,8%)
22	1 (4,0%)										1 (2,5%)	1 (4,5%)								1 (4,3%)	1 (4,8%)
23											1 (2,5%)	1 (4,5%)									1 (4,8%)
24			1 (3,3%)	1 (3,7%)							1 (3,2%)	1 (4,5%)									1 (4,8%)
25											2 (5,9%)	1 (4,5%)									
26											1 (3,0%)	1 (4,5%)									
27											1 (3,7%)	1 (4,5%)									
28											2 (6,1%)	1 (4,5%)									
29											1 (3,0%)	1 (4,5%)									
Onbekend	14 (56,0%)	27 (87,1%)	17 (56,7%)	25 (92,6%)	11 (40,7%)	1 (3,0%)	1 (2,3%)	1 (11,6%)	2 (5,9%)	5 (12,5%)	3 (9,7%)	1 (4,5%)	1 (5,3%)	6 (24%)	1 (5,9%)	6 (26,1%)	2 (11,8%)	2 (8,7%)	2 (7,7%)	2 (7,7%)	1 (4,8%)
Totaal	25 (100,0%)	31 (100,0%)	30 (100,0%)	27 (100,0%)	27 (100,0%)	33 (100,0%)	43 (100,0%)	43 (100,0%)	34 (100,0%)	40 (100,0%)	31 (100,0%)	22 (100,0%)	19 (100,0%)	25 (100,0%)	17 (100,0%)	23 (100,0%)	17 (100,0%)	23 (100,0%)	26 (100,0%)	21 (100,0%)	28 (100,0%)

Tabel 7: De jaarlijkse opnameaantallen in verhouding tot de opnameleeftijden van de meisjes op Bethel, 1861-1881. AP, UBA 105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1861-1868; Ibidem, Hs. RA 07:133, Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1866-1869, 1872-1876; Ibidem, Hs. RA 134, Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1869-1872, 1876-1881.

Bijlage 6: De gemiddelde opnameleeftijd van de meisjes op Bethel (inclusief het rekenkundig gemiddelde, mediaan, modus en het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde) 1861-1881.

Jaar	Opnameleeftijd bekend	Opnameleeftijd onbekend	Rekenkundig gemiddelde (opnameleeftijd)	Mediaan (opnameleeftijd)	Modus (opnameleeftijd)	Driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde (opnameleeftijd)
1861	11	14	18,09	18,00	16 *	
1862	4	27	19,75	20,00	16 *	
1863	13	17	19,00	18,00	17 *	
1864	2	25	22,00	22,00	20 *	
1865	16	11	18,50	18,00	17	18,33
1866	32	1	18,56	17,00	16	18,22
1867	42	1	17,93	18,00	19	18,23
1868	38	5	18,18	18,00	18	18,24
1869	32	2	18,59	18,00	17 *	18,03
1870	35	5	17,94	18,00	16	17,73
1871	28	3	17,57	17,00	16	17,59
1872	21	1	17,67	17,00	15	17,68
1873	19	0	17,53	18,00	18	17,33
1874	19	6	17,84	17,00	16	17,10
1875	16	1	16,63	16,00	16	16,82
1876	17	6	16,82	16,00	16	16,94
1877	15	2	17,00	17,00	17	17,19
1878	21	2	17,00	17,00	17 *	17,33
1879	24	2	17,58	17,00	17	17,35
1880	20	1	17,40	16,50	14 *	18,33
1881	28	0	17,07	17,00	15 *	

Tabel 8: Overzicht van de gemiddelde opnameleeftijd van de meisjes in Bethel (incl. rekenkundig gemiddelde, mediaan en modus) 1865-1881. Gebaseerd op de gegevens uit de opnameregisters: AP, UBA 105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1861-1868*; Ibidem, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1866-1869, 1872-1876*; Ibidem, Hs. RA 134, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1869-1872, 1876-1881*.

NB. De opnameregisters van de periode 1861-1864 zijn in deze tabel niet opgenomen aangezien de notering van de opnameleeftijden in deze periode niet consequent is genoteerd en er relatief veel missende gegevens zijn (zie ook Bijlage 5 'Onbekend').

* Er bestonden meerdere modi in dit jaar. De laagste modus is in deze tabel weergegeven.

Bijlage 7: De gemiddelde opnameleeftijd per periode op Nederlandsch Mettray (1851-1905) en Bethel (1865-1881).

<i>Periode</i>	<i>Rekenkundig gemiddelde Nederlandsch Mettray</i> ²⁴⁰	<i>Modus Nederlandsch Mettray</i> ²⁴¹	<i>Rekenkundig gemiddelde Bethel</i>	<i>Modus Bethel</i>	<i>Periode</i>
1851 – 1862	12,303	12,000			
1863 – 1873	12,343	12,000	18,072 ²⁴²	18,000 ²⁴³	1865 – 1873
1874 – 1884	12,031	12,000	17,194 ²⁴⁴	17,000 ²⁴⁵	1874 – 1881
1885 – 1895	12,329	12,000			
1896 – 1905	12,833	14,000			

Tabel 9: Overzicht van de gemiddelde opnameleeftijd per periode op Nederlandsch Mettray (1851-1905) en Bethel (1865-1881).

NB. Voor Bethel zijn de jaren tussen 1861-1864 niet in deze tabel opgenomen aangezien de notering van de opnameleeftijden in deze periode niet consequent is uitgevoerd en er relatief veel missende gegevens zijn (zie ook Bijlage 5 ‘Onbekend’).

²⁴⁰ De data uit deze kolom zijn ontleend uit: J.J.H. Dekker, *Straffen, redd en opvoeden*, 389.

²⁴¹ Ibidem.

²⁴² Het rekenkundige gemiddelde met betrekking tot de opnameleeftijd van Bethel is berekend op basis van mijn dataset die is gebaseerd op de opnameregisters van Bethel: AP, UBA 105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1861-1868*; Ibidem, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1866-1869, 1872-1876*; Ibidem, Hs. RA 134, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1869-1872, 1876-1881*.

²⁴³ Ibidem. NB. De modus is vastgesteld op basis van mijn dataset die is gebaseerd op de opnameregisters van deze instelling.

²⁴⁴ Ibidem.

²⁴⁵ Ibidem.

Bijlage 8: De totale verhouding tussen de verschillende categorieën initiatiefnemers, Bethel 1861-1881 (inclusief de procentuele verhoudingen).

<i>Initiatiefnemer(s)</i>	Aantal	<i>Percentage</i>
Eigen verzoek	28	4,8 %
Vader	103	17,6 %
Moeder	62	10,6 %
Ouders (gezamenlijk)	63	10,8 %
Overige familie	27	4,6 %
Voogd	29	5,0 %
Weeshuis	40	6,8 %
Kerk	18	3,1 %
Van Koetsveld	7	1,2 %
De Ranitz	2	0,3 %
Overig	183	31,3 %
Onbekend	23	3,9 %
Totaal	585	100,0 %

Tabel 10: De (procentuele) verhouding tussen de verschillende categorieën initiatiefnemers per jaar, Bethel 1861-1881. Deze data is gebaseerd op een nauwkeurige analyse van de opnameregisters van Bethel: AP, UBA 105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1861-1868*; Ibidem, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1866-1869, 1872-1876*; Ibidem, Hs. RA 134, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1869-1872, 1876-1881*.

Bijlage 9: De procentuele verhouding per jaar en per periode tussen de verschillende categorieën initiatiefnemers, Bethel 1861-1880.

Jaar	Eigen verzoek	Vader	Moeder	Ouders (gezamenlijk)	Overige familie	Voogd	Weeshuis	Kerk	Van Koetsveld	De Ranitz	Overig	Onbekend	Totaal
1861	0,0	28,0	0,0	0,0	0,0	4,0	4,0	4,0	0,0	0,0	60,0	0,0	100 %
1862	0,0	7,5	3,2	3,2	3,2	0,0	6,5	0,0	9,7	0,0	67,7	0,0	100 %
1863	3,3	13,3	3,3	3,3	6,7	6,7	6,7	6,7	3,3	0,0	46,7	0,0	100 %
1864	0,0	22,2	3,7	11,1	0,0	3,7	3,7	3,7	3,7	0,0	48,2	0,0	100 %
1865	0,0	22,3	3,7	0,0	11,1	3,7	11,1	3,7	0,0	0,0	40,7	3,7	100 %
1866	9,1	9,1	15,2	15,2	3,0	0,0	9,1	0,0	3,0	0,0	36,3	0,0	100 %
1867	4,7	16,3	11,6	11,6	7	2,3	11,6	0,0	0,0	0,0	32,6	2,3	100 %
1868	4,7	14,0	14,0	23,3	4,7	4,7	7,0	0,0	0,0	0,0	25,3	2,3	100 %
1869	8,8	17,6	14,7	5,9	8,8	11,8	2,9	11,8	0,0	0,0	17,7	0,0	100 %
1870	10,0	12,5	7,5	10,0	2,5	2,5	7,5	2,5	0,0	0,0	42,5	2,5	100 %
1871	3,2	19,4	9,7	16,1	3,2	3,2	9,7	6,5	0,0	0,0	16,1	12,9	100 %
1872	4,5	22,7	18,3	13,6	0,0	9,1	4,5	4,5	0,0	0,0	4,5	18,3	100 %
1873	5,3	15,8	15,8	21,1	10,5	5,3	10,5	0,0	0,0	0,0	15,7	0,0	100 %
1874	8,0	16,0	12,0	16,0	0,0	12,0	4,0	8,0	0,0	0,0	16,0	8,0	100 %
1875	5,9	17,5	11,8	5,9	5,9	11,8	11,8	5,9	5,9	0,0	17,5	0,0	100 %
1876	4,3	30,4	8,7	0,0	0,0	4,3	4,3	4,3	0,0	0,0	43,7	0,0	100 %
1877	5,9	35,3	5,9	11,8	0,0	5,9	0,0	0,0	0,0	0,0	35,2	0,0	100 %
1878	4,3	26,1	17,4	17,4	0,0	4,3	8,7	4,3	0,0	0,0	17,5	0,0	100 %
1879	3,8	23,1	19,2	0,0	7,7	3,8	7,7	0,0	0,0	3,8	11,5	19,4	100 %
1880	9,5	4,8	9,5	19,0	4,8	4,8	9,5	0,0	0,0	0,0	28,6	9,5	100 %
1881	3,6	14,3	17,9	17,9	14,3	7,1	0,0	0,0	0,0	3,6	14,3	7,0	100 %

Tabel 11: De procentuele verhouding tussen de verschillende categorieën initiatiefnemers Bethel per jaar 1861-1881. Deze data is gebaseerd op een nauwkeurige analyse van de opnameregisters van Bethel: AP, UBA 105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1861-1868; Ibidem, Hs. RA 07:133, Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1866-1869, 1872-1876; Ibidem, Hs. RA 134, Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1869-1872, 1876-1881.

Vervolg Bijlage 9: De procentuele verhouding per jaar en per periode tussen de verschillende categorieën initiatiefnemers, Bethel 1861-1880.

Periode	Eigen verzoek	Vader	Moeder	Ouders*	Overige familie	Voogd	Weeshuis	Kerk	Van Koetsveld	De Ranitz	Overig	Onbekend	Totaal
1861 – 1865	0,7	17,9	2,9	3,6	4,3	3,6	6,4	3,6	3,6	0,0	52,9	0,7	100 %
1866 – 1870	7,3	14,0	12,4	13,5	5,2	4,1	7,8	2,6	0,5	0,0	31,1	1,6	100 %
1871 – 1875	5,3	18,4	13,2	14,9	3,5	7,9	7,9	5,3	0,9	0,0	14,0	8,8	100 %
1876 – 1880	5,5	23,6	12,7	9,1	2,7	4,5	6,4	1,8	0,0	0,9	26,4	9,1	100 %

Tabel 12: De procentuele verhouding tussen de verschillende categorieën initiatiefnemers Bethel per periode: 1861-1865, 1866-1870, 1871-1875 en 1876-1881. Deze data is gebaseerd op een nauwkeurige analyse van de opnameregisters van Bethel: AP, UBA 105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1861-1868*; Ibidem, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1866-1869, 1872-1876*; Ibidem, Hs. RA 134, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1869-1872, 1876-1881*.

Bijlage 10: De procentuele verhouding tussen de verschillende categorieën initiatiefnemers van de meisjes op Bethel per leeftijdscategorie tussen 1861-1881.

Leeftijd	Eigen verzoek	Vader	Moeder	Ouders (gezamenlijk)	Overige familie	Voogd	Weeshuis	Kerk	Van Koetsveld	De Ranitz	Overig	Onbekend	Totaal
14 jaar	0,0	27,3	45,5	18,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	9,0	100 %
15 jaar	1,9	16,5	5,6	18,5	1,9	9,3	1,9	0,0	0,0	1,9	37,0	5,6	100 %
16 jaar	8,0	17,2	17,2	8,0	4,6	3,4	6,9	1,1	1,1	1,1	25,3	5,7	100 %
17 jaar	8,8	25,0	16,3	8,8	3,8	5,0	7,5	2,5	0,0	0,0	16,3	6,0	100 %
18 jaar	5,2	18,2	2,6	19,5	5,2	6,5	5,2	1,3	2,6	0,0	33,7	0,0	100 %
19 jaar	2,1	12,8	17,0	12,8	10,6	2,1	10,6	4,3	0,0	0,0	23,4	4,3	100 %
20 jaar	2,6	10,3	10,3	10,3	0,0	7,7	20,5	10,3	0,0	0,0	23,0	5,0	100 %
21 jaar	9,5	19,0	14,3	9,5	0,0	9,5	14,3	0,0	0,0	0,0	19,0	4,9	100 %
22 jaar	9,1	27,2	0,0	9,1	9,1	9,1	18,2	0,0	0,0	0,0	18,2	0,0	100 %
23 jaar	14,3	28,3	14,3	0,0	14,3	0,0	0,0	14,3	0,0	0,0	14,3	0,0	100 %

Tabel 13: De procentuele verhouding tussen de verschillende categorieën initiatiefnemers per jaar, Bethel 1861-1881. Deze data is gebaseerd op een nauwkeurige analyse van de opnameregisters van Bethel: Allard Pierson, UBA 105, Collectie van de Stichting Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1861-1868*; Ibidem, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1866-1869, 1872-1876*; Ibidem, Hs. RA 134, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1869-1872, 1876-1881*.

NB. De meisjes die in verband met hun 'lage' leeftijd (onder de veertien jaar oud) of 'hoge' leeftijd (ouder dan drieëntwintig jaar oud) werden opgenomen, zijn niet in deze tabel opgenomen. Het aantal meisjes van die specifieke leeftijden is zodanig beperkt (zie Bijlage 4), dat het in kaart brengen van een procentuele verhouding voor die leeftijden geen duidelijke meerwaarde heeft.

Bijlage 11: Verhouding tussen het aantal meisjes dat op eigen verzoek werd opgenomen en hun opnameleeftijd, Bethel 1861-1881.

<i>Leeftijd (op het moment van opname)</i>	<i>Absoluut aantal</i>	<i>Percentages</i>
15 jaar	1	3,6 %
16 jaar	7	25,0 %
17 jaar	7	25,0 %
18 jaar	4	14,3 %
19 jaar	1	3,6 %
20 jaar	1	3,6 %
21 jaar	2	7,1 %
22 jaar	1	3,6 %
23 jaar	1	3,6 %
24 jaar	0	0,0 %
25 jaar	0	0,0 %
26 jaar	1	3,6 %
27 jaar	0	0,0 %
28 jaar	0	0,0 %
29 jaar	0	0,0 %
Onbekend	2	7,1 %
Totaal	28	100,0 %

Tabel 14: Verhouding tussen het aantal meisjes dat op eigen verzoek werd opgenomen en hun opnameleeftijd, Bethel 1861-1881.

AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:132, *Registers van opgenomen meisjes 1861-1868*, folio 65, betreffende Jeske Harmson (april 1865); Ibidem, folio 163, betreffende Geertruida Kraijensteek (oktober 1866); Ibidem, folio 164, betreffende Johanna Helena Steenhouwer (oktober 1866); Ibidem, folio 170, betreffende Cornelia Catarina van den Oevel (december 1866); Ibidem, folio 173, betreffende Maria Palte (februari 1867); Ibidem, folio 180, betreffende Adriane Huisman (april 1867). Zie ook: AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes 1866-1869, 1872-1876*, folio 4, betreffende Hillegonda Frederika Wilhelmina van Erk (oktober 1872), Ibidem, folio 22, betreffende Antje Addink (januari 1873); Ibidem, folio 42, betreffende Johanna Jakobs (juli 1875); Ibidem, folio 68, betreffende Anna Catharina Bekker (mei 1874); Ibidem, folio 92, betreffende Johanna Catharina Sauerbier (september 1874); Ibidem, folio 157, betreffende Johanna Cornelia Slof (augustus 1868); Ibidem, folio 161, betreffende Helena Steenhouwer (september 1868); Ibidem, folio 194, betreffende Johanna Maria de Vries (oktober 1876); Ibidem, folio 195, betreffende Jansje Brouwer (januari 1869); Ibidem, folio 199, betreffende Antje Voermans (februari 1869). Zie ook: AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:134, *Registers van opgenomen meisjes 1869-1872, 1876-1881*, folio 10, betreffende Maria Langeveld (juli 1877); Ibidem, folio 22, betreffende Johanna Hensen (januari 1881); Ibidem, folio 37, betreffende Helena Wilhelmina Fieman (november 1869); Ibidem, folio 84, betreffende Hillegonda de Vries (oktober 1878); Ibidem, folio 87, betreffende Adriana van Steenis (mei 1870); Ibidem, folio 97, betreffende Cornelia Becker (augustus 1870); Ibidem, folio 99, betreffende Elisabeth Hoos (augustus 1870); Ibidem, folio 105, betreffende Maria Erfman (september 1870); Ibidem, folio 133, betreffende Elisabeth Scherff (april 1871); Ibidem, folio 146, betreffende Wilhelmina Blankwaart (december 1879); Ibidem, folio 148, betreffende Frijntje Kraan (februari 1880); Ibidem, folio 158, betreffende Geertje Koper (april 1880).

Bijlage 12: Achttien Talithasche Deuntjes– H. Pierson

Lied 2: Aankomst op Talitha (Muziek van Mozart)²⁴⁶

1. Toen 'k hier ben aangekomen,
Wat leek mijn Talitha groot!
Het dak stak uit de boomen,
Tot even onder de goot,
Maar toen wij dichterbij kwamen,
En 'k zag dat verbazende huis,
Vol deuren en vol ramen,
Toen werd ik zoo stil als een muis.
2. Van voren ijzren hekken,
Een brug lag over de sloot,
Daar viel niet mee te gekken,
Wat was dat Talitha groot!
Daar gingen wij er naar binnen,
De kleintjes die speelden voor 't huis,
Wat zou ik toch beginnen?
Toen werd ik zo stil als een muis.
3. Daar binnen draaide en woelde,
Het alles bont door elkaar,
Ik zag hoe 't daar krioelde,
Zij waren er allegaar;
Ik hoorde lachen en zingen,
Ze maakten er heel wat gedruisch,
Met loopen en met springen,
Maar ik was zoo stil als een muis
4. Ik kende hier nog niemand,
Het was zoo vreemd en zoo raar;
En keek ik eens naar iemand,
Dan lachten ze eventjes maar;
Toen vroeg er eene: 'Hoe heet je?'
'Wie ben je? Waar hoorde je t' huis?'
Maar 'k dacht: geduld een beetje,
En 'k hield me zoo stil als een muis.
5. Maar nu kan 't mij niet schelen,
Nu ben ik hier al gewend;
'k Doe mee in 't werk en in 't spelen;
Geen een, die mij ook niet kent.
'k Ken Jaantje en Keetje en Johanna
En Rika, Maria en Aal
En Leentje en Krisje en Anna
Ja 'k ken ze nu wel allemaal.
6. Ik kan den weg wel droomen,
Door 't groote Talitha heen,
'k Zou overal wel komen,
Al liep ik 's nachts hier alleen;
Ik heb vriendinnen gekregen,
Ik ben er ook heelemaal thuis
In gangen en in wegen,
Zoo goed als de handigste muis.

²⁴⁶ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:106, Pierson, *Achttien Talithasche Deuntjes*, 2.

Lied 5: Danklied (Muziek van Beethoven)²⁴⁷

1. Wij zingen dankbaar met luider stem
Een lied vol liefde tot eer van Hem,
Die kindren minde, Wiens liefde woord
Door ons ook gaarne hier wordt gehoord
O vreugde, o blijdschap! Voor ons Zijn rijk
Voor ons Zijn zegen, die nimmer wijk.

2. Hem trouw te dienen is groot genot,
Hij leidt ons liefderijk op tot God,
Zijn juk is zacht en Zijn last is licht,
En vriendlijk straalt ons Zijn aangezicht;
Zijn woorden brengen ons zooveel goed,
Dat ieder hem wel beminnen moet.

3. Een vroolijk hart en een helder oog
Ziet Gij het liefste daar van omhoog.
O Heiland! Maak ons zoo rein als Gij,
Dan vindt Ge ons altijd verheugd en blij,
Dan is 't hier binnen eerst recht in vree,
En in ons, om ons juist alles mee.

4. Dan lacht de zon ons zoo heerlijk toe,
En heel de schepping is blij te moe,
Dan sjilpt het muschjen ons toe van 't dak,
En zingen vooglen op twijg en tak;
Wij plukken bloemen dan zonder tal
En blijdschap vinden wij overal.

²⁴⁷ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:106, Pierson, *Achttien Talithasche Deuntjes*, 5.

Lied 10: Touwtje springen (*Muziek van Haydn*)²⁴⁸

1. Spring maar in, de bocht gaat in
Maak alvast een goed begin.
't Klokje luidt, de bocht gaat uit
Spring weer flink naar buiten.
Rustig, Lustig,
Niet te langzaam, niet te snel:
Een voor een, gij komt er wel;
Wie zal 't rijtje sluiten?
2. Alles doen wat moeder doet:
Kindertjes, zoo gaat het goed.
Zie wel toe, Hoe ik het doe,
Let op mijn manieren.
Zacht wat! Wacht wat!
'k Ga u keurig netjes voor,
Draait gij ondertusschen door,
Om ons te plezieren.
3. Vischje, vischje, schrale visch,
Die van nacht ontkomen is.
Een, twee, drie, Pas op en zie:
Zoo wordt gij gevangen.
Spartel, Dartel,
In het nauwe fijne net:
Een, twee, drie, maak geen verzet,
Blijf in 't netje hangen.
4. Kom soldaatje, zoek je jas,
Want die komt je licht te pas,
Pak nu aan En blijf niet staan,
Vat haar onder 't springen.
Bukt u, 't Lukt u,
Grijp voorzichtig waar zij is,
Anders tast gij stellig mis;
't Laat zich toch niet dwingen.
5. Koffiemalen in de bocht!
Wie er lust heeft wordt verzocht.
Niet zoo dom, Keer vlugger om,
Ben je graag geprezen?
Sneller, Feller!
Word niet duizelig door 't gedraai;
Val je neer in de ommezwaai
't Zal mijn schuld niet wezen.
6. Wie de hoogste koning is,
Springt het langst en springt nooit mis;
Altijd voor En lustig door
Honderd, duizend tellen.
Goed daar, Moed maar,
Houd het vol en geef 't niet op;
Wie klimt tot den hoogsten top
Van de langste spellen?
7. Tegen alle bochten in;
Wie heeft daarvoor nog eens zin?
Zoo gij kunt, Kies 't rechte punt
Om er in te komen.
Dwaal niet, Draal niet,
Nu is 't tijd, spring driftig toe,
Wij zijn 't draaien nog niet moe;
Sta dus niet te droomen.
8. Nu bevallig in de maat;
Wees oplettend, waar gij staat;
Loopt voorbij, aan elke zij,
Langs elkander henen!
Hier nu, Zwiert nu,
Keert nu weder naar uw plaats,
Zoo maar voort, met niet veel praats
En vast op de beenen.
9. Dubble bocht met dubbel touw,
Denk je, dat 'k er niet van hou?
Ken je 't al, 't is lang niet mal,
Lastig om te leeren.
Toe dan, Doe 't dan.
Is het moeilijk in 't begin,
Spoedig gaat het naar mijn zin,
In zes, zeven keeren.
10. Nu papieren zolder nog,
Wie dat goed kan is niet log:
Opgepast, Houdt stevig vast,
Laat het touw niet slepen.
Luchtig, Kluchtig,
Flink omhoog en van den grond,
Of je op heete kolen stondt,
En je voort liet zweepen.
11. Touwtje springen is een lust,
Uren lang en zonder rust.
Vlug ter been Is nummer één
Wie doet met ons mede?
Zingen, Springen
Is zoo heerlijk en gezond:
Nog een keer het liedje rond,
Spelen wij in vrede.

²⁴⁸ AP, UBA105, Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:106, Pierson, *Achttien Talithasche Deuntjes*, 10 en 11.

Bibliografie

Bronnenoverzicht

Primair bronmateriaal Talitha Kûmi

Allard Pierson (AP), UBA105, Collectie van de Stichting Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:91, *Jaarverslag Talitha Kûmi 21* (1877); Ibidem, 22 (1878); Ibidem, 23 (1879); Ibidem, 24 (1880); Ibidem, 25 (1881); Ibidem, 26 (1882); Ibidem, 27 (1883); Ibidem, 28 (1884); Ibidem, 30 (1885/1886); Ibidem, 31 (1887); Ibidem, 32 (1888); Ibidem, 34 (1890); Ibidem, 35 (1891); Ibidem, 36 (1892); Ibidem, 39 (1905).

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), ZO 48124, *Jaarverslag Talitha Kûmi 36* (1892); Ibidem, 37 (1893); Ibidem, 38 (1894); Ibidem, 39 (1895); Ibidem, 40 (1896); Ibidem, 41 (1897); Ibidem, 42 (1898); Ibidem, 44 (1900); Ibidem, 45 (1901); Ibidem, 46 (1902); Ibidem, 47 (1903); Ibidem, 48 (1904); Ibidem, 49 (1905).

H. Pierson, *Achttien Talithasche Deuntjes. Liederenboek* (1906). Dit liedboek is te vinden in de Collectie van de Stichting Het Réveil-Archief, UBA 105, Allard Pierson Amsterdam, Hs. RA 07:106.

Primair bronmateriaal Bethel

AP, UBA 105, Collectie van de Stichting Het Réveil-Archief, Hs. RA 07:107, *Reglement Bethel* (1862).

Ibidem, Hs. RA 07:132, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1861-1868*.

Ibidem, Hs. RA 07:133, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1866-1869, 1872-1876*.

Ibidem, Hs. RA 07:134, *Registers van opgenomen meisjes, met indices, 1869-1872, 1876-1881*.

IISG, ZO 48125 *Bethel Jaarverslag 25* (1887); Ibidem, 27 (1889); Ibidem, 32 (1894); Ibidem, 33 (1895); Ibidem, 37 (1899); Ibidem, 38 (1900); Ibidem, 39 (1901); Ibidem, 41 (1903); Ibidem, 42 (1904); Ibidem, 43 (1905).

Primair bronmateriaal Heldringgestichten algemeen

IISG, NIBG (perscollectie PM 2579), *De bode der Heldring-gestichten No:1* (1884); Ibidem, *No:11* (1894); Ibidem, *No:14* (1897/1898); Ibidem, *No:17* (1900); Ibidem, *No:19* (1902); Ibidem, *No:31* (1914).

Primair bronmateriaal Nederlandsch Mettray

Erfgoedcentrum Zutphen (EZ), 0107 Archief van de Vereniging Nederlandsch Mettray (1850-2000), Het Archief van de Landbouwkolonie 'Nederlandsch Mettray' (1851-1961), inv.nr.168, *Reglement van orde voor de landbouwkolonie Nederlandsch Mettray (gedrukt) circa 1900*.

Ibidem, inv.nr. 362c, *Jaarverslag 1862*.

Ibidem, inv.nr. 390, *Brief van commissaris Schas te Enzink, 1879*.

Literatuuroverzicht

- Ariès, Ph., *L' enfant et la vie familiale sous l'ancien régime* (Parijs 1960).
- Baggerman, A. en R. Dekker, 'Verlichting, revolutie en kindbeeld in Nederland. De periode rond 1800 als keerpunt', *Justitiële verkenningen* 3:5 (Den Haag 2005) 9-23.
- Bakker, N., J. Noordman en M. Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland: idee en praktijk 1500-2000* (Assen 2010).
- Berg, J.H. van den, 'Pedagogische rêverie fin de siècle', in: R. de Groot en J.D. van der Ploeg (red.), *Het kind van de eeuw: het kind van de rekening?* (Houten 1999) 25-31.
- Bijleveld, C. en F. van Poppel, 'The succes of the civilization offensive: societal adaptation for reformed boys in the early twentieth century in the Netherlands', in: *Journal of Social History* 44:4 (2011) 1173-1194,
- Brown, J.D., *The Self* (Boston 1998).
- Bultman, S.M., *Constructing a Female Delinquent Self: Assessing Pupils in the Dutch State Reform School for Girls, 1905-1975* (Nijmegen 2016).
- Crenshaw, K., 'Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics', in: *University of Chicago Legal Forum* 1 (1989) 139-167.
- Crombrugge, H. van, *Van voetnoot tot gesprekspartner. Nadenken over opvoeding en vorming in gesprek met het verleden* (Antwerpen/Apeldoorn 2006).
- Crone, E., *Het puberende brein. Over de ontwikkeling van de hersenen in de unieke periode van de adolescentie* (Amsterdam 2018).
- Cunningham, H., *Children and Childhood in Western Society Since 1500* (3e versie Cambridge 2021).
- Dane, J. (red.), *Honderd jaar kindbescherming. Uitgave ter gelegenheid van het jubileum van de Raad voor de Kinderbescherming en de Kinderwetten (1905-2005)* (Amsterdam 2006).
- Dasberg, L., *Grootbrengen door kleinhouden als historisch verschijnsel* (Amsterdam 1975).
- Dekker, R., *Egodocuments and History. Autobiographical writing in its social context since the middle ages* (Hilversum 2002).
- Ibidem, *Uit de schaduw in 't grote licht. Kinderen in egodocumenten van de Gouden Eeuw tot de Romantiek* (Amsterdam 1995).
- Dekker, J.J.H. en L.F. Groenendijk, 'Philippe Ariès' ontdekking van het kind: een terugblik na vijftig jaar', *Pedagogiek* 31:3 (Amsterdam 2011) 199-215.
- Dekker, J.J.H., *Straffen, redden en opvoeden: het ontstaan en de ontwikkeling van de residentiële heropvoeding in West-Europa, 1814-1914, met bijzondere aandacht voor 'Nederlandsch Mettray'* (Assen/Maastricht 1985).
- Van Drenth, A., 'Kind in gevaar: risico's in de ontwikkeling van kinderen in historisch perspectief', in: G.M. van der Aalsvoort (red.), *Eén kind, één plan. Naar een betere afstemming van jeugdzorg en onderwijs voor jonge risicokinderen*, (Antwerpen/Apeldoorn 2017) 147-161.

- Ibidem, 'Review O.W. Dubois Reddende liefde. Het werk van de Heldringstichtingen in Zetten 1847-2010' (2010) in: *Pedagogiek* 31:3 (Amsterdam 2011) 239-241.
- Dubois, O.W., *Reddende liefde. Het werk van de Heldringstichtingen in Zetten 1847-2010* (Hilversum 2010).
- Groenveld, S., J.J.H Dekker en Th.R.M. Willemse, *Wezen en boeffjes: zes eeuwen zorg in wees- en kinderverhuizen* (Hilversum 1997).
- Groot, R. de, 'Maatschappelijke ontwikkelingen rond het kind van de eeuw', in: R. de Groot en J.D. van der Ploeg, *Het kind van de eeuw: het kind van de rekening?* (Houten 1999) 175-188.
- Heywood, C., *Childhood in modern Europe* (Cambridge 2018).
- Hillen, H.F.P., *Medische geschiedenis: ziekte, kennis, dokter en patiënt, gezondheidszorg en maatschappij* (Houten 2018).
- Kamphuis, K., 'Schoolmeisjes of huwbare vrouwen? Hoe een kritisch perspectief op leeftijd de historische praktijk verrijkt', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 40 (Hilversum 2022) 119-124.
- Klootsema, J., *Misdeelde kinderen: inleiding tot de paedagogische pathologie en therapie* (Zutphen 1904).
- Kruithof, B., *Zonde en deugd in domineesland. Nederlandse protestanten en problemen van opvoeding zeventiende tot twintigste eeuw* (Amsterdam 1990).
- Lewis, M., F. Shapland en R. Watts, 'On the threshold of adulthood: A new approach for the use of maturation indicators to assess puberty in adolescents from medieval England', *American journal of human biology* 28 (2016) 48-56.
- Pajares F. en D.H. Schunk, 'Self and self-belief in psychology and education: a historical perspective', in: J. Aronson (ed.), *Improving academic achievement: impact of psychological factors on education* (Academic Press 2002).
- Renssen, A. van, *Het wezendorp Neerbosch: de protestants-christelijke weesinrichting Neerbosch en haar stichter Johannes van 't Lindenhout (1863-1903)* (Amsterdam 2015).
- Rietveld-Van Wingerden, M., *Kind in gevaar: reden tot uithuisplaatsing? De vereniging Tot steun als zorgverlener in een veranderende wereld van de kinderbescherming en jeugdzorg 1886-1998* (Antwerpen/Apeldoorn 2017).
- Röling, H., 'Anders als mijn tijdgenootjes, anders dan jij allen?' Kinderlijk zelfbewustzijn in negentiende- en twintigste-eeuwse jeugdherinneringen uit Nederland en Vlaanderen', in: *Tijdschrift voor Sociaal Economische Geschiedenis* 4 (2004) 126-145.
- Rousseau, J.J., *Emile, ou de l'éducation* (Parijs 1762).
- Rutten, W., *De vreselijkste aller harpijen. Pokkenepidemieën en pokken bestrijding in Nederland in de 18e en 19e eeuw* (Wageningen 1997).
- Schackmann, W., *De kinderkolonie. 'Tot een werkzaam leven opgeleid': De wezen van Veenhuizen (1824-1859)* (Amsterdam/Antwerpen 2016).

- Solinge, H. van, E. Walhout en F. van Poppel, 'Determinants of institutionalization of orphans in a nineteenth-century Dutch Town', in: *Continuity and Change* 15:1 (Cambridge 2000) 139-166.
- Stone, L., *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800* (Londen 1977).
- Vlis, I. van der, *Weeshuizen in Nederland: de wisselende gestalten van een weldadig instituut* (Zutphen 2002).
- Voorde, J.M. ten, 'Strafbaarstelling van nieuwe vormen van ongewenste seksuele gedragingen in Nederlandse zedenwetgeving', in: *Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland - Preadviezen* (2016) 191-256.
- Weijers, I., *De creatie van het mondige kind. Geschiedenis van de pedagogiek en jeugdzorg* (Amsterdam 2001).
- Wiel, K. van der, *Dit kint hiet Willem: de Heilige Geest in Leiden, 700 jaar vondelingen, wezen en jeugdzorg* (Leiden 2010).
- Winter, Commissie De, *Onvoldoende beschermd. Geweld in de jeugdzorg van 1945 tot heden* (Den Haag 2019).

Websites

- Rijksoverheid, '[Decentralisatie van overheidstaken naar gemeenten](#)', 2015 (geraadpleegd op 13-06-2022).
- Kamerbrief '[Naar een betere organisatie van de jeugdhulp, jeugdbescherming en jeugdreclassering](#)', 28-11-2019 (geraadpleegd op 13-06-2022).
- Redactie NOS, '[Petitie voor einde gesloten jeugdzorg, maar wat zijn de alternatieven?](#)', 23-02-2022, (geraadpleegd op 16-06-2022).
- Ibidem, '[Akkoord over geld voor jeugdzorg, nu inhoudelijke verbeteringen nog](#)', 18-04-2023 (geraadpleegd op 18-04-2023).
- Ibidem, '[Jeugdzorg faalt al sinds vorige eeuw, maar het gesprek verandert niet](#)', 05-03-2023 (geraadpleegd op 13-05-2023).
- Redactie RTL-Nieuws, Video '[Jongeren in VS spreken zich uit over extreme heropvoedingskampen](#)', 16-04-2023 (geraadpleegd op 16-04-2023).